

T.C.
İSTANBUL 29 MAYIS ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
FELSEFE ANABİLİM DALI

GALENOS, EBU BEKİR er-RAZİ ve FARABİ'DE
PSİKOLOJİ-AHLAK İLİŞKİSİ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

REFİKA ANGKASA

Danışman
Prof. Dr. Tahsin GÖRGÜN

İSTANBUL
2020

T. C.
İSTANBUL 29 MAYIS ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
FELSEFE ANABİLİM DALI

**GALENOS, EBU BEKİR er-RAZİ ve FARABİ'DE
PSİKOLOJİ AHLAK İLİŞKİSİ**

(YÜKSEK LİSANS TEZİ)

Refika ANGKASA

Danışman:
Prof. Dr. Tahsin GÖRGÜN

İSTANBUL
2020

T. C.
İSTANBUL 29 MAYIS ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Felsefe Anabilim Dalı, Felsefe Bilim Dalı'nda 010218YL03 numaralı Refika Angkasa'nın hazırladığı “*Galen, Ebu Bekir er-Razi ve Farabi’de Psikoloji Ahlak Bağıntısı*” konulu yüksek lisans tezi ile ilgili tez savunma sınavı, 09/09/ 2020 günü (15: 00 – 16: 30) saatleri arasında yapılmış, sorulan sorulara alınan cevaplar sonunda adayın tezinin başarılı olduğuna oy birliği ile karar verilmiştir.

Prof. Dr. Tahsin GÖRGÜN
İstanbul 29 Mayıs Üniversitesi
(Tez Danışmanı ve Sınav Komisyonu Başkanı)

Dr. Öğretim Üyesi Esat Burak ŞAMAN
İstanbul 29 Mayıs Üniversitesi

Dr. Öğretim Üyesi Mehmet Zahit TİRYAKİ
İstanbul Medeniyet Üniversitesi

BEYAN

Bu tezin yazılmasında bilimsel ahlak kurallarına uyulduğunu, başkalarının eserlerinden yararlanılması durumunda bilimsel normlara uygun olarak atıfta bulunulduğunu, kullanılan verilerde herhangi bir tahrifat yapılmadığını, tezin herhangi bir kısmının bu üniversite veya başka bir üniversitedeki başka bir tez çalışması olarak sunulmadığını beyan ederim.

Adı Soyadı: Refika Angkasa

Tarih 09.09.2020

ÖZ

Galenos, Ebu Bekir er-Razi ve Farabi düşüncesinde ahlak, insan fizyolojisi ve psikolojisi ile yakından irtibatlıdır. Ahlakı irtibatlı olduğu alanlardan bağımsız incelemek metodolojik bir hataya neden olmaktadır. Fizik-psikoloji-ahlak bağıntısı tarih boyunca çeşitli aşamalardan geçmiş ve bugün bir çözülmeyle yüz yüze kalmıştır. Psikoloji ve nörobilim alanında yapılan bazı çalışmalar bu bağıntıyı tekrar kurmaya odaklansa dahi sadece bir yönüyle konuyu ele almaları açısından bu çalışmalardan yeterince tatmin edici sonuçlar alınamamıştır. Söz konusu tez bu bağıntının kurulabilmesi için gerekli olan tarihsel süreç ve süreklilikleri bu alanda önemli olan Galenos, Ebu Bekir er-Razi ve Farabi üzerinden incelenmektedir.

Tarihsel süreçte bu bağıntının geçirdiği önemli evreleri incelemek bu bağıntının yeniden düşünülmesine imkan sağlamaktadır. Tez boyunca ele alınan üç isim de bu bağıntı için kilit isimlerdir. Galenos bu bağıntıyı sistematik olarak ele alarak, Razi iradeye de yer vererek, Farabi ise bu bağıntıda nübüvvetin yerini belirleyip toplumsal bir boyut kazandırarak bu bağıntının işlerliğini kazandırmışlardır. Her bir düşünürün tevarüs ettiği geleneği nasıl derinleştirerek dönüştürdüğünün incelenmesi bugün bu bağıntının yeniden nasıl ele alınacağına dair ip uçları barındırmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Galenos, Ebu Bekir er-Razi, Farabi, ahlak, fizik, psikoloji

ABSTRACT

According to Galen, Abu Bakr ar-Razi and Farabi, indeed the ethic is strongly connected with human physiology and psychology. In fact, analysing ethic without taking the related sciences into consideration causes a methodological errors. The relation of physics-psychology-ethic has gone through various stages throughout history, however today it is facing a dissolution. Even though some studies in the field of psychology and neuroscience have focused on re-establishing this relationship, satisfactory results have not been obtained from these studies due to the fact that the disciplines still address the object with their own perspectives.

In order to shed light upon the issue, the thesis examined the historical processes and continuities through Galen, Ebu Bekir ar-Razi and Farabi in order to establish this relationship. Examining the important phases of this relation in the historical process shows us to rethink this relation in the modern context. All three names discussed in the thesis are considered as the key names for this relation. Galen handled this relation by formulating in systematic way, Razi included the faculty of will into the system, and lastly Farabi made this relation work by determining the place of prophethood and giving it a social dimension. Examining how each thinkers deepened and transformed the tradition that inherited signifies some clues in order to reconsider the connection today.

Keywords: Galen, Abu Bakr ar-Razi, Farabi, ethic, physics, psychology

ÖNSÖZ

Ahlaki bir varlık olan insanın, bedeni ile olan ilişkisinin nasıllığı düşünce tarihinde yer etmiş önemli sorulardan biridir. Antik Yunan'dan günümüze ulaşan bu süreçte bu soruya farklı cevaplar verilmiştir. Bu cevaplar arasında insanın fiziki bünyesinin ahlakilik üzerinde tek etken olması, ahlakilik ile fiziki bünye arasında ilişkinin karşılıklı olması, sadece ahlakiliğin belirleyici kabul edilmesi gibi cevaplar yer almaktadır. Her bir cevabın kendi içinde nasıl oluştuğu, hangi soru ve cevaplarla desteklendiği ise araştırılması gereken bir husustur. Bu tez ise bu soruya farklı yollarla cevap veren üç filozofa odaklanarak ahlaki bir varlık olarak insanın, bedeni ile ilişkisini psikoloji ahlak ilişkisi bağlamında ele almaktadır. Galenos, Ebu Bekir er-Razi ve Farabi düşüncelerinde yer alan psikoloji ahlak ilişkisi bu sorun etrafında verilmiş kayda değer cevaplardır. Söz konusu çalışma günümüzde karşımıza çıkan psikoloji ahlak ilişkisine dair sorulara katkı sağladığı ölçüde kendini başarılı sayacaktır.

Öncelikle hem felsefe eğitimim boyunca hem de tezin oluşum sürecinde desteklerini esirgemeyen değerli hocam ve tez danışmanım Tahsin GÖRGÜN'e, tez jürime katılma nezaketi gösteren E. Burak ŞAMAN ve M. Zahit TİRYAKİ hocalarıma ve 29 Mayıs Üniversitesi Felsefe bölümü hocalarıma ayrı ayrı teşekkür ederim. Bu süreçte hem tez konumu tartışıp geliştirme imkanı sunan hem de her konuda destekçim olan eşim M. Akbar ANGKASA'ya teşekkür ve minnetlerimi sunmayı borç bilirim. Yüksek Lisans eğitimim boyunca verdikleri destek için TÜBİTAK'a teşekkürlerimi sunarım.

Eğitim-öğretim hayatımın başından beri sundukları maddi ve manevi destekleri nedeniyle aileme müteşekkirim. Ayrıca bu süreçte beni yalnız bırakmayan ablalarım Ayşe ve Fatma'ya ve sevgili arkadaşlarıma da ayrıca teşekkür ederim.

Refika ANGKASA

Eylül 2020 / Üsküdar

İÇİNDEKİLER TABLOSU

BEYAN	iii
ÖZ	iv
ABSTRACT	v
ÖNSÖZ.....	vi
ŞEKİLLER.....	ix
GİRİŞ	1
Tezin Konusu, Ehemmiyeti, Gayesi ve Yöntemi	1
Konu ile İlgili Çalışmalar	8
GALENOS'UN AHLAK FELSEFESİNDE FİZİK-PİSKOLOJİ-AHLAK İLİŞKİSİ...10	
Giriş.....	10
Galenos Düşüncesinde İnsan	12
Galenos'un Mizaç Teorisi.....	14
.....	14
Galenos'un Ahlak Düşüncesi: Mizaç-Ahlak İlişkisi	21
Sonuç	24
EBU BEKİR RAZİ'NİN AHLAK FELSEFESİNDE FİZİK-PSİKOLOJİ-AHLAK	
İLİŞKİSİ	26
Giriş.....	26
Ebu Bekir Er-Razi Düşüncesinde İnsan.....	27
Ebu Bekir Razi'de Mizaç Teorisi	30
Beynin Mizacı	32
Kalbin Mizacı.....	33
Ciğerlerin Mizacı	34
Midenin Mizacı	35
Karışımların Mizacı	36
Ebu Bekir Er-Razi'nin Ahlak Teorisi	36
Et-Tıbbu'r Ruhani.....	37
.....	39
Et-Tıbbu'r Ruhani'de Yer Alan Kötü Huylar	39

Fizik-Psikoloji-Ahlak Bağıntısı	41
Öfke Rezileti Bağlamında Fizik-Psikoloji-Ahlak Bağıntısı	42
Sonuç	44
<i>FARABİ’NİN AHLAK FELSEFESİNDE FİZİK-PSİKOLOJİ-AHLAK İLİŞKİSİ.</i>	45
Giriş.....	45
Farabi’nin Düşüncesinde İnsan.....	47
Farabi’de Mizaç Teorisi	49
Mizaç-Ahlak Bağıntısı	52
Farabi’de İnsan-Toplum İlişkisi, Faziletli Şehir ve Peygamberin Bu Şehirdeki Konumu	53
Sonuç	58
Ahlaklı Olmak İçin Mizaç Tek Başına Yeterli Midir?	59
<i>SONUÇ</i>	62
<i>KAYNAKLAR</i>	65
<i>ÖZGEÇMİŞ</i>	68

ŞEKİLLER

Şekil 1: Galenos'da Cevherden Huya

Şekil 2: Galenos'da Mizaç Türleri

Şekil 3: Galenos'da İnsani Keyfiyetler

Şekil 4: Galenos'da Mutedil Mizaç

Şekil 5: Galenos'da Mizacın Tabakaları

Şekil 6: Razi'de Kainatın Oluşumu

Şekil 7: Razi'de Cismin Uzuvarı

Şekil 8: Razi'de Mizaçlar ve Özellikleri

Şekil 9: Razi'de Nefsin Güçleri ve Bunların İtidali

Şekil 10: Farabi'de Ruhi Güçler

GİRİŞ

Tezin Konusu, Ehemmiyeti, Gayesi ve Yöntemi

Ahlaki bir varlık olarak insanın, bedeni ile ilişkisi günümüzde ahlak felsefesi yanında psikoloji, nerosicence (sinirbilim), eğitim bilimi ve hukuk felsefesinin de doğrudan ilgi alanına giren temel sorunlardan birisidir. Ahlakı sadece normatif kurallar bütünü olarak görmek bu alanın sınırlarını daraltmak olacaktır. Ancak ahlak hem fizik hem de psikoloji ile beraber anlaşılmaya çalışıldığında kapsamı genişletilmiş olacaktır.

Düşünce tarihi açısından ahlaki bir varlık olarak insanın bedeni ile ilişkisi sorunu farklı düşünürlerin zihnini meşgul etmiştir. Bir taraftan Yunan düşüncesinde Hipokrateses ve Galenos gibi hekim filozoflar bu mesele ile meşgul olurken, İslam düşüncesinde de fıkıh düşüncesi içerisinde, hukuki ehliyet kavramı etrafında bu sorun ele alınmış diğer taraftan ise İslam medeniyeti içinde Yunan düşüncesinin tevarüsü sürecinde bir grup düşünür tarafından bu sorun etrafında önemli bir literatür oluşmuştur.

Yunan düşüncesine söz konusu olduğunda hekim-filozof olan Galenos'un mizaç teorisini bu sorun etrafında ortaya attığı görülmektedir. Galenos mizaç teorisi ile kişinin bedeni ile fiilleri ve ahlakı arasında bir ilişki kurmuş ve bedenin belirleyici olduğunu vurgulamıştır.

İslam düşüncesinde ise bu sorun iki açıdan incelenebilir. İlk Fıkıh literatürü içinde oluşan ehliyet bahisleri konusudur. Ehliyet bir insanın bir işi sadır etme salahiyeti ve onu talep edebilmesi anlamındadır. Şeri ıstılahta ise kişinin lehinde ve aleyhinde olan meşru hakların vucubuna salahiyetli olması anlamındadır.¹ Debusi'den itibaren ehliyet vucub ve eda ehliyeti olmak üzere ikiye ayrılmış ve dinî-hukukî hak ve borçların doğmasına kişinin elverişli olması vucub, hakları bizzat kullanma yahut bizzat kendi işlemiyle borç altına girmesi ise eda ehliyeti olarak tanımlanmıştır. Vucub ehliyetinin

¹ Abdülaziz el-Buhari, “*Keşfü'l Esrar*” tah: Abdullah Mahmud Muhammed Omar, Dar'ul Kütübü'l İlmiyye, Beyrut, 1997, c.4 s. 335

dayanağı zimmettir. Temelini dünyaya gelmiş olmak teşkil eder. Eda ehliyeti ise zimmetin yanında aklın yani temyiz gücünün de olmasını gerektirir.² Bu iki ehliyet türü ise kişinin geçirdiği belli evrelerde ortaya çıkar. Bu evreler cenin evresi, temyiz öncesi küçüklük evresi, mümeyyiz çocuk evresi, buluğ evresi ve rüşt evresidir. Kişinin hem fizyolojik hem de psikolojik gelişimi dikkate alınarak belirlenen evreler belli haklar ve sorumluluklarla nitelenmiş ve böylece kişinin hem kendine hem de toplumuna karşı olan sorumlulukları belirlenmiştir. Ehliyet evreleri kişinin ahlaki gelişiminin de bir göstergesidir. Cenin döneminde kişi eksik vücut ehliyetine sahiptir ve bu durum o kişinin menfaatine olan hakları elde edebilmesine ancak zararına olan sorumluluklardan kaçınabilmesine olanak sağlar. O evredeki bebeğin hem aklen hem de bedenlen eksik olması ilerideki haklarını korumak adına bir engel olarak görülmemiştir. Devamında temyiz öncesi küçüklük evresinde kişinin kişilik hakları tam kabul edilmesine rağmen eda/fiil ehliyeti tanımlanmamış olması o kişinin kendi lehine ve aleyhine olan fiillerin hangileri olduğuna karar verebilecek olgunlukta olmamasından kaynaklanmaktadır. Bu evredeki bir çocuk ya kendi zararına ya da toplumun zararına hareket etmesi muhtemel olduğunda hem kişinin kendi hakları hem de diğerlerinin haklarının korunması bağlamında eda ehliyeti verilmemiştir. Ancak çocuk iyiyi kötünden ayırt edebilecek olgunluğa eriştiğinde gerekli ahlaki ilkeleri tanıdığına mümeyyiz çocuğun eksik eda ehliyeti sahibi olmasıyla gerekli tedbirler ortaya koyulmaktadır. Bu evrede kişi kendi menfaatine olan fiilleri ortaya koyabilmekte iken zararına olan fiilleri için yetki verilmez. Her ne kadar çocuk iyiyi kötünden ayırt edebilecek olgunluğa erişmiş olsa da akli ve bedeni olgunluğunu tamamlamayan bu kişi kendi zararına kararlar alma ihtimalini taşımaktadır. Bir sonraki evrede kişi fiziki olgunluğa erişince buluğ evresine geçmiş olur. Ancak akli olgunluğa erişme noktasında kişi belli denemelere tabi tutulmalı bu denemeler sonucu kişinin rüşte erip ermediği kontrol edilmelidir. Eğer kişi rüşte ermişse bu kişinin hem vücut hem de eda ehliyeti tam hale gelir ve o kişi artık kendi fiillerinin sonuçlarının ne olacağını bilerek hareket etmeye başlar ve bu fiillerin olumlu ve olumsuz sonuçlarını üstlenir. Herhangi bir arıza ile karşılaşmadığı sürece cenin döneminden rüşt dönemine kadar hayata hazırlanan kişiye tüm hak ve sorumlulukları yüklenmiş olur.³

² Ali Bardakoğlu, “Ehliyet”, DİA, s.534-535

³ El-Buhari, *Keşfu'l Esrar*, s.335-349

İslam düşüncesinde bu sorun etrafında ortaya çıkan diğer bir alan ise Yunan düşüncesinin tevarüsü sürecinde ortaya çıkan literatürdür. Ahlaki bir varlık olarak kişinin bedeni ile ilişkisi sorunu İslam düşüncesinde başından itibaren dikkate alındığı için, bir kısım düşünürlerin Yunan Düşüncesinde benzer fikirlerle karşılaştıklarında onunla irtibat kurmada zorlanmadıkları görülmektedir.

Ebu Bekir Razi'nin Yunan düşüncesinde geliştirildiği mizaç teorisini ele alan ilk İslam düşünürü olduğunu söylemek mümkündür. Razi'nin ortaya koyduğu mizaç teorisinin tevarüs ettiği gelenekten farklılaştığı yönleri bu fikri sürecin nasıl işlediğine dair fikirler verecektir. Devamında Farabi ile mizaç teorisinde yaşanan bir kırılmadan bahsetmek mümkündür. Bu kırılmanın detaylarının incelendiğinde İslam Düşüncesinde yer alan fizik-psikoloji-ahlak bağıntısının ana hatları belli olacaktır. Özellikle mizaç teorisinin ahlak üzerindeki etkisinin ne ölçüde olduğu, fizik-psikoloji-ahlak bağıntısında iradenin nerede durduğu, irade ile şekillenmiş bir fizik-psikoloji-ahlak bağıntısının imkanı, İslam Düşüncesi söz konusu olduğunda nübüvvetin nasıl dikkate alındığı gibi sorular yanıtlanmayı beklemektedir.

Bu çalışmanın ele aldığı sorun, en genel ifadesi ile fizik-psikoloji-ahlak arasındaki ilişkinin Yunan düşüncesinde nasıl kurulduğu ve bu kurgunun Müslüman düşünürler tarafından nasıl alımlandığıdır.

Klasik düşüncede Galenos ve Hipokrates'e dayanan dört unsur yani ateş, hava, toprak ve su ve bunlarının karışımıyla ortaya çıkan kan, balgam, sarı safra ve kara safra oluş-bozuluş aleminin temelini oluşturmaktaydı. Newton'dan başlayarak bu görüş yerini çekim kuvvetine bıraktı ve bilimsel bilgi niteliği taşımaktan da uzaklaşmış oldu. Çekim kuvvetiyle bir araya gelen atomlar ve bunların oluşturduğu bir alem tasavvuru hakim olmaya başladı. Bunun sonucunda mizaç teorisi geçmişte kalan bir açıklama halini aldı. Ancak bu değişimin temelinde daha büyük bir sorun yatıyordu: Fizik-psikoloji-ahlak bağıntısının çözülmesi. Bu çözülmeye birlikte ahlak ile bilim farklı kulvarlarda yer alan iki farklı alan haline gelmiş oldu. Ahlak sadece belli alanlarla sınırlı kalarak yoluna devam ederken fizik çalışmaları sadece insanın maddi yönüne odaklandı. Bu ayrılmanın sonucunda her iki alan da bir anlamda eksik kaldı.

Her ne kadar fizik-psikoloji-ahlak bağıntısı bir çözülme ile karşı karşıya kalmışsa da günümüzde bu bağıntı ile ilgili iki önemli çalışma alanı bulunmaktadır. Bunlardan biri gelişim psikolojisi diğeri ise nörobilim çalışmalarıdır. Gelişim psikolojisi insanın ana

rahmine düşüşünden ölümüne kadar olan sürede kişiliğinde, mizacında, bilişsel özelliklerinde, fiziksel aktivitelerinde, yeteneklerinde yaşadığı süreklilik ve değişimleri ele almaktadır. Bu nedenle biyolojik, bilişsel ve psiko-sosyal alandaki gelişim süreçlerine odaklanmaktadır. Bu alanda çalışmaları bulunan önemli isimler ise Piaget ve Kohlberg'tir. Biyolojik gelişime paralel olarak bilişsel gelişimin aşamalarını inceleyen bu iki psikoloğun teorileri gelişim ve ahlak psikolojisinde önemli yer tutmaktadır. Habermas ise bu çalışmaların etik söyleme dair neler içerdiğini incelemiştir. Ahlak ile olan bağıntının ele alınması açısından Habermas'ın bakış açısı bu çalışma için önem taşımaktadır. Habermas *Moral Consciousness and Communicative Action* adlı eserinde gelişim mantığı ile ahlaki ilkeleri paralel olarak ele almış ve gelişimi uzlaşımsallık öncesi, uzlaşımsal ve uzlaşımsallık sonrası dönem olarak üçe ayırmış ve her birinin altında da iki dönem olduğunu ifade etmiştir. İnsan hayatının 6 evreden geçtiğini kabul eden Habermas her bir evreye uygun ahlaki gelişim olduğunu ve evrensel etik anlayışa ancak 6. Evrede ulaşılabilceğini ileri sürmüştür.⁴ Habermas'ın insanın gelişim evreleri ile ahlaki gelişimi paralel olarak açıklaması insanın ahlaki bir varlık olmasının onun fizyoloji ve psikolojisi ile yakından alakalı olduğuna işaret etmektedir.

Fizik-psikoloji-ahlak bağıntısını farklı bir boyuttan inceleyen bir diğer alan ise nörobilimdir. Nörobilim çalışmaları beyin ile ahlaki davranışlar arasında önemli irtibatlar olduğunu ispatlamıştır. Beyindeki frontal lob ve limbik yapılar gibi bölümlerin karar verme ve duygu değişimlerinde önemli etkilerinin olduğu görülmüştür.⁵ Yapılan çalışmalar her geçen gün artmakta ve yakın gelecekte nörobilim çalışmalarının sadece ahlaki duyunun altında yatan biyolojik mekanizmaları incelemeye yöneleceği tahmin edilmektedir.⁶ Beyin ile ahlak arasındaki bağıntının canlı olarak görüldüğü ilk örnek Phineas Gage örneğidir. 1800lerin ortalarına doğru görülen bu vaka kişiliğin nörolojik temellerinin yorumlanmasında beklenmedik ufuklar açmıştır. Phineas Gage genç bir demiryolu işçisiydi ve işini çok titiz ve dikkatle yapardı. Ayrıca insanlara karşı saygılı ve toplumsal kurallara uyan biriydi. Ancak 25 yaşında iken demiryolu çalışmalarında yaşanan bir patlama sonucu demir bir çubuk Gage'in sol yanağından girip beyninin ön

⁴ Jürgen Habermas, *Moral Consciousness and Communicative Action*, Christian Lenhardt (Translated by), Shierry Weber Nicholsen (Translated by), MIT Press, 2015, s.116-164

⁵ Rod Plotnik, *Psikolojiye Giriş*, Kaknüs Yayınları, 2009, s.75-80

⁶ Donatella Marazziti, *The neurobiology of moral sense: facts or hypotheses?*, Annals of General Psychiatry 2013, 12:6, s.1

kısımında çıkmıştı. Gage bu süreçte bilincini kaybetmedi ve yapılan ameliyatlar sonrasında birkaç ay içinde iyileşme gösterdi. Fiziksel olarak sadece sol gözünü yitiren Gage ahlaki olarak değişimler yaşamıştı. İş hayatında ve toplumsal hayatında önceki kişiliğinden çok farklı tutumlar sergilemeye başlayan Gage, hoşgörüsüz, saygısız ve yeteneksiz biri olarak anılmaya başlanmıştı. Phineas Gage vakası ilk kez insan beyni ile kişiliği ve bireysel davranışları arasında bir bağ olduğunu göstermesi nedeniyle nörobilim çalışmaları için sembolik nitelik kazanmıştır.⁷ Devamında yapılan çalışmaları bu vakayı destekler nitelikte görülmüştür. Bebekliklerinde biri frontal lob tümörü ve diğeri trafik kazası sonucu beyinde hasar oluşan iki vakanın 20 ve 23 yaşlarında iken incelenmeleri beyindeki hasarın sadece sosyal davranışlara ve karar vermeye zarar verdiğini göstermektedir. Bu iki vaka da ilk kaza anında fiziksel olarak zarar görmeseler de ilerleyen yaşlarda gösterdikleri davranış bozuklukları, rutin işleri yapamama, öfke patlamaları gibi sorunlar ortaya çıkmıştır. Bu iki vakaya uygulanan kapsamlı nöropsikolojik testlerde her ikisinin de normal performanslar ortaya koyduğu görülmüştür. Temel zihinsel yeteneklerinde bir sorun görünmeyen bu iki vakanın daha çok sosyal durumlarda akıl yürütme, ileriye dönük kararlar alma, ahlaki akıl yürütmede problemler yaşadıkları saptanmıştır. Bu vakalara uygulanan manyetik rezonans görüntüleme ile her iki hastada da prefrontal bölgede hasar olduğu gözlemlenmiştir. Bu vaka incelemelerinin sonucunda prefrontal kortekste yaşanan bozuklukların sosyal ve ahlak davranışlarda anormallikler görülmesine neden olduğu tezine ulaşılmıştır.⁸ Nörobilim beyin ile ahlaki davranışlar arasında önemli bir bağ olduğunu savunmaktadır. Galenos'da olduğu gibi bir zorunluluk fikri nörobilim çalışmalarında da göze çarpmaktadır. Ayrıca nörobilim sadece beyin odaklı bir bağıntı kurma noktasında tartışmalıdır. Nitekim yeni çalışmalar bedeninin geri kalanının bu bağıntıda aktif rol oynayıp oynamadığı hususunu tartışmaya açmıştır. Özellikle bağırsaklara yönelik bu çalışmalar devamında bütün bedenin de çalışması gerektiği izlenimi vermektedir.

Günümüzde birbirinden farklı alanlarda incelenen fizik-psikoloji-ahlak bağıntısının yeniden ele alınması bir ihtiyaç halini almıştır. Söz konusu bu ihtiyaç bu tezin konusu olmamakla birlikte bu tez bu bağıntının kurulabilmesi için gereklidir. Nitekim

⁷ Donatella Marazziti, *The neurobiology of moral sense*, s.2-3

⁸ Steven W. Anderson, *Impairment of social and moral behavior related to early damage in human prefrontal cortex*, nature neuroscience, 2:11, 1999, s.1032-1036

Galenos düşüncesinde gördüğümüz temel meseleler bugün nörobilim alanında karşımıza çıkmaktadır. En temelde insanın fiillerinde ne ölçüde sorumlu olduğu sorunsalı beyindeki sinir sistemlerinin işlevleriyle tam anlamıyla açıklanamamakta ve bir çözüme ihtiyaç duyulmaktadır. Yine Habermas'ta gördüğümüz etik söylem ve gelişim psikolojisinin ahlaktaki etkileri nörobilimdeki benzer soruna işaret etmektedir. İradenin etkin olmadığı bir fizik-psikoloji-ahlak bağıntısı kurmanın zorluklarını göstermektedir. Bu tez bu konuda Galenos, Ebu Bekir Razi ve Farabi çizgisinde karşılaşılan bu sorunlara nasıl cevaplar verildiğini incelemekte ve günümüzdeki çalışmalar için bu konudaki süreklilik ve değişimin nasıl olduğunu göstermeyi hedeflemektedir. Bilimi bir problem çözme faaliyeti olarak değerlendirdiğimizde bu tezdeki temel gaye fizik-psikoloji-ahlak bağıntısının kurulması yönündeki probleme verilmiş ve etkinliğini uzun süre korumuş olan bir cevabın problemden çözüme ulaşana kadar geçirdiği süreçleri gözler önüne sermektir.

Tez esas itibarıyla bir düşünce tarihi çalışması olsa da, iki önemli sorun da dolaylı olarak ele alınmaktadır: bunlardan birincisi medeniyetler arası bilgi alışverişinin nasıl olduğu sorusunu bir misal üzerinden inceleyerek, farklı bir medeniyetin bilgi birikiminin tevarüsünün tek yönlü olmayıp, çok yönlü olduğu ile ilgili bir tez ortaya konulmuş olacaktır. İkinci sorun ise daha çok sistematik cihetten ortaya çıkmaktadır: geçmişte insanı bir bütünlük içerisinde ele almaya yönelen ve bu anlamda fizik-psikoloji-ahlak arasında bir sürekliliği varsayan bir yaklaşımın, nasıl ortaya konulduğu ele alınarak, bugün yapılan tartışmalara, en azından daha önce yapılmış ve asırlarca doğru olarak kabul görmüş bir yaklaşımı hatırlatarak, katkıda bulunmak cihetinden söz konusudur.

Bu çalışma Galenos, Ebu Bekir Razi ve Farabi'nin temel metinlerinden hareketle bu düşünürlerin fizik-psikoloji-ahlak bağıntısını nasıl ele aldıklarını incelemektedir. Galenos'un *Περὶ κράσεων* / *Peri Kraseon* (Latince: *De Temperemantis*, Arapça: *Kitabu'l Mizaç*), *Περὶ ἠθῶν* / *Peri Ethon* (Latince: *De Moribus*, Arapça: *Kitabu'l Ahlak*) ve *Ὅτι τὰ τῆς ψυχῆς ἡθῆ τὰ τοῦ σώματος κρᾶσιν ἐπεται* / *Oti Ta Tis Psychis Ithi Tais Tou Somatos Krasesin Epetai* (Latince: *Quod animi mores corporis temperamenta sequantur*, Arapça: *Fi Enne Kuva'n Nefs Tevabi Li Mizaci'l Beden*) adlı eserleri Arapça tercümeleri üzerinden *Περὶ Διαγνώσεως Καὶ Θεραπείας Τῶν Ἐν Τῇ Ἐκάστου Ψυχῇ Ἰδίων Παθῶν* / *Peri Diagnóseos Kai Therapeías Ton En Ti Ekástou Psychí Ídíon Pathón* (Latince: *De propriorum animi cuiuslibet affectuum et peccatorum dignotione et*

curatione, İngilizce: *On The Passions And Errors Of The Soul*) adlı eseri ise İngilizce tercümesi üzerinden ele alınmıştır. İslâm'ın ortaya çıkışından önce aralarında İskenderiye okuluna bağlı hekim ve düşünürler Galenos'un (Arapça: Câlînûs'un) eserlerine dair çeşitli çalışmalar yapmışlardır. Bu çalışmaların toplu hali ise İslâm dünyasında kısaca Cevâmi'u'l-İskenderâniyyîn olarak anılmaktadır. Batı'da ise bu külliyyat Latince Summaria Alexandrinorum unvanıyla tanınır.⁹ *Peri Kraseon* kitabının da Arapça tercümesi bu kitabın içinde yer almaktadır. İngilizce çevirisi Antik Yunanca nüsha üzerinden P. N. Singer tarafından *The Mixture* adıyla yapılmıştır. *Peri Ethon* adlı eseri ise P. Kraus tarafından neşredilmiş ve *Kitabu'l Ahlak* adıyla Arapçaya tercüme edilmiştir. Bu iki eser Galenos bölümünde ele alınan temel eserlerdir. *Fi Enne Kuva'n Nefs* ve *On The Passions and Errors* eserleri ise diğer iki kitabı açıklayıcı nitelikte ele alınmıştır. Bu eserlerin tercih edilme nedeni mizaç ve ahlak arasındaki bağıntıyı kuruyor olmalarıdır. Galenos'un elimize ulaşan sınırlı sayıdaki eserleri arasında fizik-psikoloji-ahlak bağıntısı üzerinde duran bu eserler Galenos'un bu alandaki düşüncelerinin çerçevesini belirlemekte yardımcı olmaktadır. Galenos'un ele alındığı bölümde bu metinlerden hareketle Galenos düşüncesinde insan, mizaç teorisi ve ahlak anlayışı genel hatlarıyla açıklanmış; söz konusu bağıntının imkanı üzerine analizler yapılmıştır.

Ebu Bekir Razi düşüncesinde insan, mizaç teorisi ve ahlak anlayışı *et-Tıbbu'r Ruhani*, *el-Mansur fi't Tıb* ve *el-Medhal ila İlmu't Tıb* adlı eserlerinden yola çıkılarak açıklanacaktır. “Râzî'nin mantık, metafizik ve fizikle ilgili eserleri günümüze ulaşmamıştır. Fakat temel felsefi görüşlerini yansıtan el-‘İlmü’llâhî adlı eserinden yapılan iktibasları ve özet metinleri Sünnî, Şîu-İsmâîlî ve Zâhirî kelâmcıları ile bazı filozofların eserlerinde bulunmaktadır. Bunlar Paul Kraus tarafından *Resâ'il Felsefiyye* başlığı altında filozofun dört eseriyle birlikte yayımlanmıştır.”¹⁰ *Tıbbu'r Ruhani* kitabı da bu eserin içinde yer almaktadır. *El-Mansur* eseri Samaniler'in Rey valisi Mansur b. İshak adına yazıldığı için bu adı taşımaktadır.¹¹ Arapça metni G. Colin ve M. Renau tarafından yayımlanmıştır. *El-Medhal* ise Abdülatif el-Abd tarafından neşredilmiştir. *Tıbbu'r Ruhani* eser ahlak merkezli bir eserdir. *El-Mansur* ve *el-Medhal* ise tıp ve fizyoloji üzerinde durmaktadır. Razi düşüncesinde fizik-psikoloji-ahlak bağıntısını incelemek için

⁹ İlhan Kutluer, “Calinus”, DİA, c. 7, s. 33

¹⁰ Mahmut Kaya, “Ebu Bekir Razi”, DİA, c. 34, s.479

¹¹ Mahmut Kaya, “Ebu Bekir Razi”, s.485

önemli olan bu eserlerin tercih edilme nedeni kapsamlı bir şekilde Razi düşüncesini ele alabilmektir. Galenos'da olduğu gibi fizik-psikoloji-ahlak bağıntısının Razi düşüncesindeki imkanları bu metinler üzerinden analiz edilecek ve süreç süreklilik ve değişimi içerisinde ele alınacaktır.

Farabi'nin fizik-psikoloji-ahlak bağıntısını nasıl ele aldığı *Fusulu'n Muntezaa*, *el-Medinetu'l Fazıla*, *es-Siyasetü'l Medeniyye* ve *Kitabu'l Mille* adlı eserleri üzerinden analiz edilecektir. *El-Medinetu'l Fazıla* eseri Farabi'nin felsefi doktrinini ana hatlarıyla ortaya koymasıyla önem taşımaktadır. Eser birçok dilin yanında Nafiz Danışman ve Ahmet Arslan tarafından Türkçeye de çevrilmiştir.¹² *Fusulu'n Muntezaa* eseri ise ilk defa D. M. Dunlop tarafından İngilizce olarak *Fusulu'n Medeni* adıyla basılmış sonrasında ise Fevzi Mitri en-Neccar da başka yazma nüshalara dayanarak *Fusulu'n Muntezea* adıyla daha kapsamlı bir neşrini gerçekleştirmiştir. *Es-Siyasetü'l Medeniyye* adlı eserin ilmi neşrini de yine Fevzi Mitri en-Neccar yapmıştır. *Kitabu'l Mille* adlı eserin tenkitli neşri ise Muhsin Mehdi tarafından gerçekleştirilmiştir.¹³ Bu dört eser Farabi'nin fizik-psikoloji-ahlak bağıntısına dair görüşlerinin yanı sıra toplumsal boyut ve nübüvvetin belirleyiciliği noktasındaki görüşlerini de kapsamı açısından önem taşımaktadır. Bu metinlerden hareketle Farabi'nin hem fizik-psikoloji-ahlak bağıntısına dair görüşleri incelenecek hem de nübüvvetin bu bağıntıda ne yönlerden belirleyici olduğu tespit edilecektir.

Konu ile İlgili Çalışmalar

İslam Düşüncesinde Mizaç ve ahlak konuları farklı bağlamlarda çalışılmıştır. Ancak mizaç ile ahlakı bir arada inceleyen çalışma sayısı oldukça azdır. Fizik-psikoloji-ahlak bağıntısını kurma amacıyla yapılmış bir çalışmaya ise henüz rastlanmamıştır.

Konuyla doğrudan alakalı olan çalışmalar arasında yer alan *İslam Ahlak Düşüncesinde Huy Kavramı Hulk Terimi Üzerine Felsefî Bir İnceleme* başlıklı tez hulk teriminin kavramsal analizi üzerinde durmakta ve bu kavramın tarihsel sürecini ele almaktadır. Huy kavramının kavramsal gelişimi Grek arka plan ve İslam düşüncesi

¹² Mahmut Kaya, "Farabi", DİA, c. 12, s. 157

¹³ Mahmut Kaya, *Farabi*, s.158

üzerinden incelenmiştir. Aristoteles ve Galenos üzerinden Grek arka plan verilirken; Kindi, Ebu Bekir Razi, Belhi, Farabi, Yahya b. Adi, İhvanı Safa, İbn Miskeveyh, İbn Sina, Gazali ve devamında birçok önemli filozof üzerinden kavramın İslam felsefesindeki gelişimi açıklanmıştır. Devamında ise huy ve erdem ilişkisi ele alınmış ve nefsin güçlerinin huy üzerindeki etkileri filozofların görüşleri üzerinden anlatılmıştır. Son kısımda ise ahlak eğitiminde bir imkan sunma yönüyle huy kavramı üzerinde durulmuştur.¹⁴ Söz konusu tez kavramsal bir çalışma olarak değerli bilgiler sunsa da fizik-psikoloji-ahlak bağıntısı kurma amacı gütmemektedir.

Tezin konusu ile yakından irtibatlı olan bir diğer çalışma ise M. Zahit Tiryaki ve Kübra Bilgin Tiryaki'nin editörlüğünü yaptığı *İslam Düşüncesinde Mizaç Teorileri* başlıklı derlemedir.¹⁵ Bu kitapta yer alan Harun Kuşlu ve Metin Aydın'ın kaleme aldığı *Galen Düşüncesinde Mizacın Ahlaka Tesiri*, Kübra Bilgin Tiryaki'nin kaleme aldığı *Ebu Bekir er-Razi Düşüncesinde Mizaç Teorisi* ve Sümeyye Parıldar'ın kaleme aldığı *Farabi felsefesinde Mizaç Teorisi* başlıklı yazılar teze katkısı olan yazılar arasındadır. Galenos düşüncesi üzerinde durulan ilk metinde Galenos'un mizaç teorisi ile ahlak düşüncesi arasında irtibatlar kurulmuştur. Ebu Bekir Razi düşüncesi söz konusu olduğunda Razi'nin iradeyi de dikkate aldığı vurgusu yapılmış ve ahlaki değişim üzerinden mizaç-ahlak ilişkisi incelenmiştir. Ancak Farabi metninde sadece mizaç teorisi açıklamasına yer verilmiş ve Farabi'nin düşüncesinde mizaç teorisinin nübüvvet, ahlak ve toplumsal yaşamla olan irtibatı kurulmamıştır.

¹⁴ Havva Melike Erbaş, *İslam Ahlak Düşüncesinde Huy Kavramı Hulk Terimi Üzerine Felsefi Bir İnceleme*, Yüksek Lisans Tezi, (Marmara Üniversitesi, 2019)

¹⁵ M. Zahit Tiryaki, Kübra Bilgin Tiryaki, *İslam Düşüncesinde Mizaç Teorileri*, İlem Yayınları, İstanbul 2016

GALENOS'UN AHLAK FELSEFESİNDE FİZİK-PİSKOLOJİ- AHLAK İLİŞKİSİ

Giriş

Klasik ahlak düşüncesinin temelinde hayat, mizaç ve huylar yer almakta ve bu düşünce Aristoteles'in ahlak düşüncesi ile Galenos'un mizaç teorisinin birleşimi olarak ifade edilebilmektedir.¹⁶ Bu düşüncede önemli bir diğer isim ise Galenos'un hekimlik ile filozofluğu birlikte temsil etmesi bakımından tıp sanatının en mükemmel prototipi¹⁷ olarak gördüğü Hipokrates'tir. Galenos (ö:216), Hipokrates'ten (M.Ö. 460-370) yaklaşık 600 sene sonra yaşamış bir tabip olarak¹⁸ Hipokrates'in düşüncelerini sofistlerin eklemelerinden kurtarmış ve yeniden sistemleştirmiş olmasıyla tıp alanında önemli adımlar atmıştır.¹⁹ Ayrıca Galenos Platonculuğun Stoacı yorumunu Hipokrates fizyolojisiyle birleştiren bir filozof olarak da önem taşımaktadır.²⁰ Galenos'un, Platonculuk ile Hipokrates'i uzlaştırma çabası felsefe ile tıbbın aynı ilahi kaynaktan geldiğine inanmasıdır.²¹ P. N. Singer ise Galenos'un felsefi bir görünüm kazanmak için bu uzlaştırma çabasına girdiğini iddia etmektedir.²² Nedeni ne olursa olsun Galenos'un bu adımı atarak ahlak felsefesinde önemli bir açılım yaptığını ifade etmek gerekir. Nitekim böylelikle Galenoscu gelenek Platon ile ruha, Hipokrates ile bedene dair konuşmanın imkanını sağlamıştır.²³ Yine de Galenos'un eserlerini sadece tıp sanatı

¹⁶ Ömer Türker, *Hayat, Mizaç ve Ahlak: İyi ve Kötü Bilgisinin İnsani Bünye ile İlişkisi*, Sabah Ülkesi Dergisi, Sayı 62, Ocak, 2020, s.34

¹⁷ Richard Walzer, *New Light on Galen's Moral Philosophy*. The Classical Quarterly, Cambridge Journals, Cambridge, 1949 sayı: 43, s.82

¹⁸ İbn Ebi Usaybia, *Uyunu'l Enba' Fi Tabakatı'l Etibba*, Neş: Nizar Rıza, Dar Mektebetu'l Hayat, Beyrut, 1965, s.111

¹⁹ İbn Ebi Usaybia, a. g. e., s.109

²⁰ İlhan Kutluer, *İslâm Felsefesinde Ahlak İlminin Teşekkülü*, (Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi, 1990), s.40

²¹ İlhan Kutluer, "Calinus", DİA, c.7, s.32

²² P. N. Singer, "Galen and the Philosophers: Philosophical Engagement, Shadowy Contemporaries, Aristotelian Transformations." *Bulletin of the Institute of Classical Studies*. Sayı: 114 (2014), s.9

²³ İlhan Kutluer, *İslâm Felsefesinde Ahlak İlminin Teşekkülü*, s.163

altında mı yoksa ahlak felsefesini de kapsayıcı bir şekilde mi ele aldığı sorusu cevaplanmayı beklemektedir.

Galenos tıp alanında yaptığı çalışmalarla fizyolojik ve felsefi anlamda da düşüncelere yön vermiştir. Galenos'un insanı tanımlarken ortaya koyduğu teoriler, sadece tıp alanında değil felsefe alanında da etkili olmuş ve bunun etrafında gerek epistemolojik gerek ahlakî tartışmalar sürmüştür. Nitekim Galenos, o zamanın felsefe dallarında, yani mantık, fizik ve ahlakta tam bir temel olmadan başarılı bir doktor olmanın imkansız olduğunu düşünüyordu.²⁴ Galenos'un bu çalışmada incelenmesinin nedeni onun fizik-ahlak arasındaki bağı nasıl ortaya koyduğudur.

Bu bölümde Galenos'un ortaya koyduğu insan tanımı ve fizyoloji anlayışı ile ahlak düşüncesi arasındaki irtibatlar açıklanacak ve ahlak teorisi analiz edilecektir. Fizik ile ahlak arasındaki irtibatı kurmak için gerekli olan şartlar değerlendirilecek bu şartların devamında İslam düşüncesinde ne ölçüde kabul edildiği devam eden bölümlerde incelenecektir. Galenos'un düşüncesini ortaya koymak adına bugün elimize ulaşan eserleri temel alınacaktır.

Galenos klasik antik dönemin en üretken yazarı olarak görülmektedir ve günümüzde 3 milyondan fazla Yunanca kelime kendisine atfedilmekte olduğu tespit edilmiştir.²⁵ Buna rağmen Galenos'un eserlerinden bir kısmı günümüze ulaşmıştır. Özellikle tıp ile ilgili eserlerinin Yunanca aslına ulaşmak mümkün iken felsefi eserlerinin Arapça tercümeleri bizlere ulaşmıştır.²⁶ Galenos'un külliyat için kapsamlı çalışmalar ortaya konulmaktadır. Kaliforniya Üniversitesi'nde bulunan Thesaurus Linguae Graecae projesi, Homer'dan MS 600'e kadar Yunan yazarların tüm mevcut eserlerini bir bilgisayar veri tabanında derlemeyi amaçlamıştır. Galenos'un külliyatı ise tıp literatürünün yarısını oluşturmaktadır. Bu çalışma Galenos'a atfedilen eserlerin doğruluklarını da araştırmıştır.²⁷ Arapça eserleri için ise İbn İshak'ın verdiği fihrist önem taşımaktadır. Bu

²⁴ R. J. Hankinson, *Philosophy of Nature*, The Cambridge Companion to Galen içinde, Cambridge University Press, Cambridge, 2008, s.210

²⁵ Kotrc RF, Walters KR, *A bibliography of the Galenic Corpus. A newly researched list and arrangement of the titles of the treatises extant in Greek, Latin, and Arabic*, Trans Stud Coll Physicians Phila, 1979;1(4), s. 256

²⁶ Paul Kraus, *Muhtasar min Kitabi'l Ahlak Li-Calinus* Giriş Yazısı, Külliyyetu'l Adab bi'l Camiatil Mısriyye, c.5, Kahire, 1937

²⁷ Kotrc &Wlaters, *A bibliography of the Galenic Corpus*, s. 256-257

fihristte hangi eserlerin kim tarafından tercüme edildiğinin bir listesi yer almaktadır.²⁸ Ayrıca İbn İshak tarafından tercüme edilmiş eserlerin toplandığı *Cevamiu'l İskenderiyyin* eseri Fuat Sezgin tarafından neşredilmiştir.²⁹ Bu eserde Galenos'un ahlak felsefesi için önemli sayılabilecek eserleri de yer almaktadır. *De Temperemantis*³⁰ adlı eseri Kitabı'l Mizaç şeklinde Arapçaya çevrilmiş ve bu kitapta kendisine yer verilmiştir.

Galenos'un düşüncesini ele almak adına bu bölümde temel eserleri incelenecek ve ikincil kaynaklarla ulaşılan görüşler karşılaştırılacak ve devamında bu teorinin ahlak ile olan bağlantısı ele alınacaktır.

Galenos Düşüncesinde İnsan

Galenos insanın nefis ve bedenden oluştuğunu kabul etmektedir. Nefsi Platon ve Hipokrates'ten hareketle üçe ayırmakta ve şehvî, gazabî ve düşünen nefis olarak isimlendirmektedir.³¹ İnsan için tabi olan ise düşünen nefsin gazabî nefis üzerinde etkin olması ve gazabî nefsin şehvi nefsi kontrol altında tutmasıdır.³² Galenos'a göre Yaratıcı gazabî ve şehvani nefsi insanın hayatta kalması ve üremesi için zorunlu olarak yaratmıştır. Düşünen nefsi ise bu iki nefsi ifrat ve tefritten korumak için yaratmıştır.³³ Bu hususta Galenos konunun daha iyi anlaşılması için Platon'un Phaidros diyalogunda kullanmış olduğu iyi ve kötü at örneğine³⁴ atıf yapmıştır. Bu örnekte gazabî nefis ile düşünen nefsi iyi ve kötü atlar ile bunları dizginleyecek olan arabacıya benzetilmiştir. Arabacı atları kontrol altında tutabilirse varlığını sürdürebilmektedir. Düşünen nefsin yapması gereken gazabî nefsi eğitmesi ve irade ile hareket eder hale getirmesidir.³⁵

Galenos nefsin kuvvelerinin olduğu ifade etmekte ve bu kuvvelerin bedene tabi olduğunu iddia etmektedir. Dolayısıyla Galenos için düşünen, gazabî ve şehvani nefsin

²⁸ İbn İshak, *Hunayn Ibn Ishaq on his Galen translations*, ed: John C. Lamoreaux, Brigham Young University, 2016

²⁹ Calinus, *Cevamiu'l İskenderiyyin*, Calinus ; terceme Ebû Zeyd Huneyn b. İshak el-İbâzi Huneyn b. İshak ; ed. Fuat Sezgin, Goethe University, 2001

³⁰ İngilizce çevirisi P. N. Singer tarafından yapılmış ve *Galen: Works on Human Nature* adlı kitapta yer verilmiştir.

³¹ Galenos, *Muhtasar min Kitabı'l Ahlak*, s. 26

³² Galenos, *Kitabı'l Ahlak*, s. 27

³³ Galenos, *Kitabı'l Ahlak*, s.27

³⁴ Platon, *Phaidros*, Say Yayınları, İstanbul, 2017, s.93

³⁵ Galenos, *Kitabı'l Ahlak*, s.27-28

çeşitli kuvveleri vardır ve bu kuvveler bedene tabidir. Galenose göre; düşünen nefsin kuvveleri his, fikir, fehm gibi kuvvelerdir ve düşünen nefis hak, ilim, talim, fehm, hıfz ve güzel şeyleri arzu etmektedir. Kuvvelerin bu kadar fazla olması nefsin farklı farklı olduğu anlamına gelmemektedir. Bu kuvveler birbirinden farklı şeyler değildir. Aloe vera bitkisinin insan üzerinde hem yenileyici hem bakım ürünü hem de antioksidan olarak kullanımında görüldüğü gibi aynı maddenin birbirinden farklı kuvveleri olabilmektedir. Aynı şekilde düşünen nefsin de birden fazla kuvvesinin olması tabiidir.³⁶ Gazabî nefis; şecaat, galebe, kahr, riyaset, medh, keramet gibi kuvvelere sahiptir. Şehvani nefis ise yeme, içme gibi şeylerden zevk alma kuvvesine sahiptir. Her nefis kendini güçlendirmek için uğraşır ve fiillerini buna uygun ortaya koyar. Eğer bunu yapmayı bırakırsa zayıflar. Eğer ki şehvani nefis itidalli olursa iffet ortaya çıkar ve şehvet mutedil seviyede kalmış olur. Ancak şehvi nefis nefsin yönelişlerinde aşırıya giderse açgözlü olur.³⁷

Galenos nefsin bedene tabi olduğunu düşünerek madde merkezli bir tavır takınmış ve insanın düşünen nefsinin ölümsüzlüğünü reddetmiş ve temele bedeni yerleştirmiştir. Beyni merkezli bir anatomi anlayışı benimseyen Galenos ruhun beyinde olduğunu öne sürmüştür. Beden ise beynin özsel dayanağıdır.³⁸ Ancak burada dikkat edilmesi gereken bir husus vardır. Galenos'un eserlerinde irade kavramına yer vermiyor oluşunun nedeni eserlerinin ahlak eseri olma iddiası taşıyor olması olabilir. Bir tıpçı olarak kaleme alınmış olan eserler Müslüman düşünürler tarafından ahlaki bir çerçevede incelenmiş olabilir. Antik Yunan düşüncesinde irade anlayışının nasıl olduğu da tartışmalı bir konudur. Klasik düşüncede irade kavramının bulunmadığı sıklıkla dile getirilmekte iradeye dair Aristotelesçi bir ifade de bulunmamaktadır.³⁹ Galenos'un Kitabı'ı Ahlak adlı eserinde yer alan şehvi gücü irade ile terbiye etmek gerektiği gibi ifadeler Galenos'un iradeyi reddetmediği fikrine götürse de bu kısımların tercüme sürecinde eklenip eklenmediği soru işareti olarak kalacaktır.

Temele bedeni yerleştiren Galenos bedenin nelerden oluştuğunu incelemiş ve buradan hare kette mizaç teorisini sistemleştirmiştir. Galenos'un tamamen fiziki bir yapı

³⁶ Pierluigi Donini, "Psychology", *The Cambridge Companion to Galen* içinde, Cambridge University Press, Cambridge, 2008, s.187

³⁷ Galenos, *Fi Enne Kuva'n Nefs Tevabi Li Mizaci'l Beden, el-Felsefe ve'l Ulum İnde'l Arab* içinde, el-Müessetü'l Arabiyye, Beyrut, 1981 s.183 Bu eser çalışmanın devamında *Kuva'n Nefs* olarak zikredilecektir.

³⁸ Julius Rocca, *Galen On The Brain*, Brill, Leiden-Boston, 2003, s.198

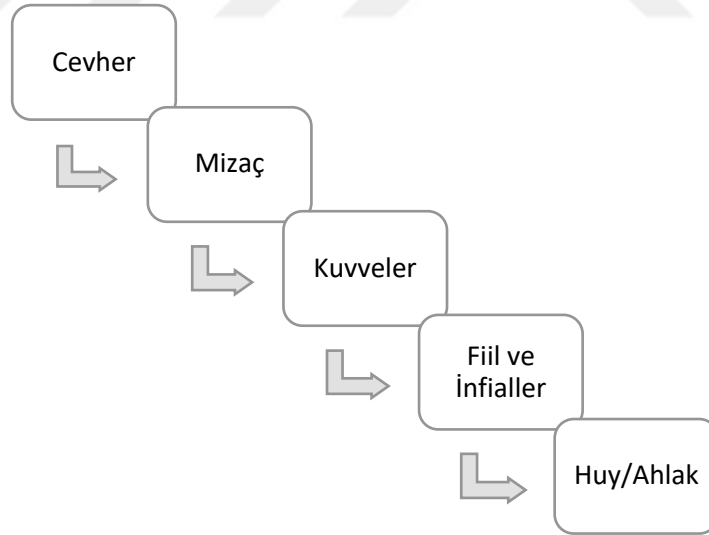
³⁹ Anthony Kenny, *Antik Felsefe*, Küre Yayınları, İstanbul, 2011, s.281-282

olan bedenden hareketle manevi durumları açıklamaya girişmesi birçok tartışmayı da içinde barındırmaktadır. Öncelikle mizaç teorisini ele alalım. Sonrasında ise bu teorinin ortaya çıkarabileceği sorunlar üzerinde duralım.

Galenos'un Mizaç Teorisi

Galenos insanı tanımlarken nefis-beden ayrımını kabul etmiş ancak nefsin bedene tabi olduğunu iddia etmiştir. Temele bedeni yerleştiren Galenos bedenin nelerden oluştuğunu ayrıntılı bir teori ile ele almış ve bedenin temelinde elementlerin karışımı ile mizaçların oluştuğunu ifade etmiştir.

Galenos'dan önce dört element ve karışım teorisi Emplodekles'e dayanmakta ve Hipokrates tarafından detaylı olarak ele alındığı görülmektedir. Galenos ise bu dört elementi ve bunların karışımlarını insanın nitelikleri ile özdeşleştirmesi ve buradan hareketle ahlaki teori ortaya koymasıyla öne çıkmış ve dört unsur teorisini daha sistemli hale getirmiştir. Galenos için cevherin mizacından huylara giden yolu şöyle göstermek mümkündür⁴⁰:

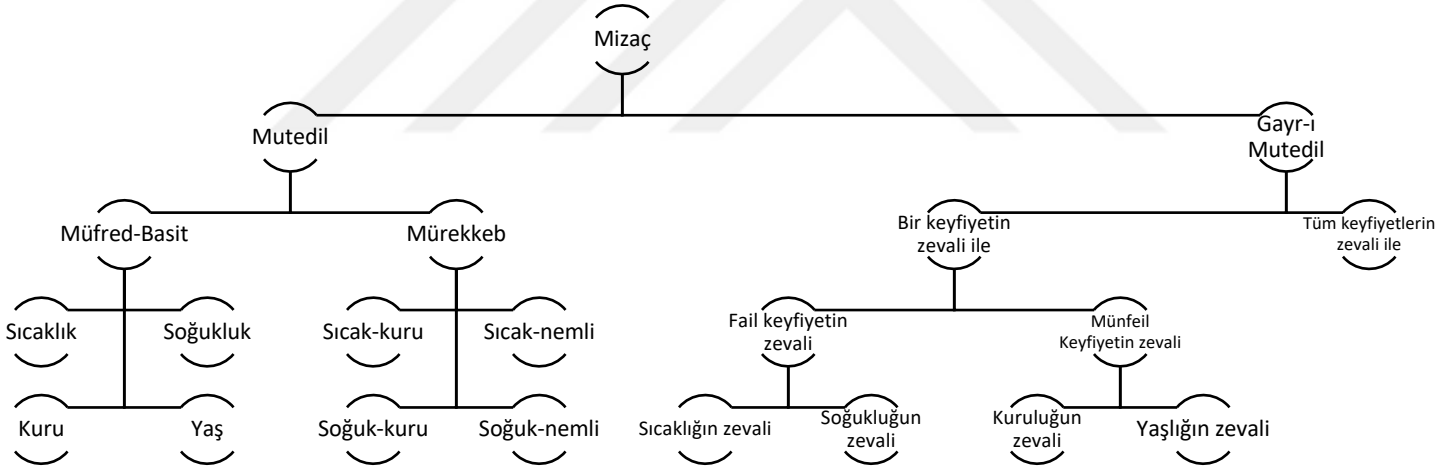
Şekil 1: Galen'de Cevherden Huya

⁴⁰ Harun Kuşlu, Metin Aydın, *Galen Düşüncesinde Mizacın Ahlaka Tesiri, İslam Düşüncesinde Mizaç Teorileri* içinde ed, M. Zahit Tiryaki-Kübra Bilgin Tiryaki, Nobel Yayınları, Ankara, 2016, s.9-30

Galenos tabloda görüldüğü üzere bedenın cevherinden ahlaka doğru ilerleyen bir süreç olarak nefsin kuvvelerinin bedene tabi olduğunu iddia etmektedir.⁴¹

Galenos'a göre bütün cisimlerin genel cevheri, heyula, suret ve niteliklerin karışımından oluşmaktadır. Bu nitelikler: sıcaklık-soğukluk, kuruluk-nemlilik. Bunlardan yağlı, bitkisel ve etli cisimler oluşur. Nefsin cevheri de bu dörtlünün karışımından oluşur.⁴²

Galenos Mizaç adlı risalesine baktığımızda onun mizaç teorisinin sınırlarını çizmek mümkündür. Öncelikle mizacı mutedil ve mutedil olmayan diye ikiye ayıran Galenos mutedil mizacı da müfred ve mürekkep olmak üzere ikiye ayırmaktadır.⁴³ Bu tasnifi şu şekilde tablo haline getirmek mümkündür:

Şekil 2: Galen'de Mizaç Türleri

Galenos mizacın bölümlerini zikrettikten sonra insan mizacı üzerinden durmaktadır. Galenos'a göre insan en mutedil mizaca sahip canlıdır. İnsan mizacını

⁴¹ Galenos, *Kuva'n Nefs*, s. 184

⁴² Galenos, *Kuva'n Nefs*, s. 184

⁴³ Galenos, *Kitabu'l Mizaç*, s. 384

özümleyen üç görüşü aktaran Galenos en sonunda dokuz mizaç teorisinde karar kılmaktadır.

- İnsan Mizacını özümleyen Görüşler:

- 1- Mizaçların hepsinin mürekkep olduğunu savunanlar bulunmaktadır. Bu görüşe göre mizaçlar; sıcak-yaş, sıcak-kuru, soğuk-yaş ve soğuk-kuru olmak üzere dört tanedir.
- 2- Mizaçların temelde iki tane olduğunu savunanlar bulunmaktadır. Bu görüşe göre mizaçlar ya sıcak-kuru ya da soğuk-yaştır.⁴⁴
- 3- Mizaçların dokuz tane olduğunu savunanlar da bulunmaktadır. Bu görüşe göre 4 müfret, 4 mürekkep ve bir de mutedil mizaç bulunmaktadır ve bunlar şu şekildedir:

Müfret: sıcak, soğuk, kuru ve yaş.

Mürekkep: sıcak-yaş, sıcak-kuru, soğuk-yaş ve soğuk-kuru.

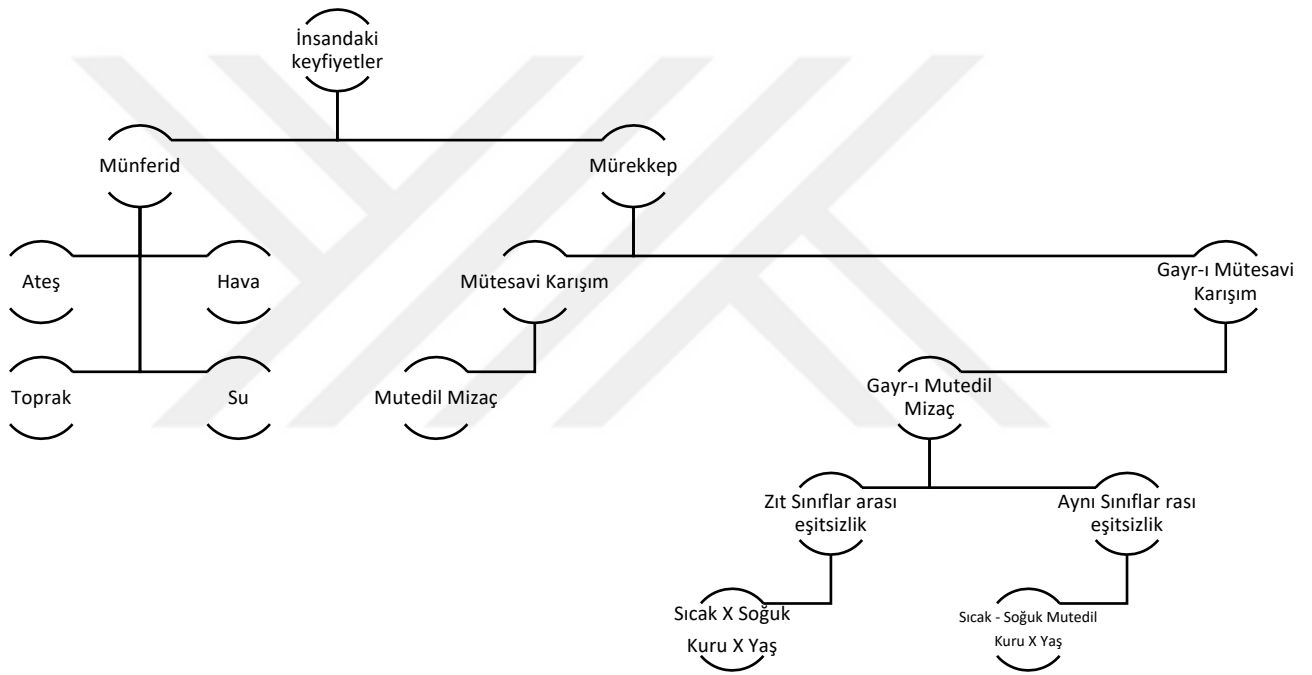
Mutedil.

Galenos ilk iki görüşü eleştirerek 3. Görüşü kabul etmektedir.⁴⁵

⁴⁴ Galenos'un karşı çıktığı bu görüşlere dair ayrıntılı bilgi için bakınız: *Theory and Terminology of Mixture in Galen. The concepts of krasis and mixis in Galen's thought*, Claudia Mirrione, Doktora Tezi.

⁴⁵ Galenos, *Mizaç*, s.385-386

Galenos kabul ettiği üçüncü görüşe mizacın mütesavi ve mütesavi olmayan cüzlerden oluşması kategorisini de ekleyerek genişletir. Galenos için mizaç sıcak, soğuk, yaş ve kuruluğun eşit olarak bulunduğu mutedil mizaç ve bu cüzlerin eşit olarak bulunmadığı mutedil olmayan mizaçlardan oluşmaktadır. Buradan hareketle insandaki keyfiyetleri inceleyen Galenos'un düşüncelerini şu tabloda toplamak mümkündür:

Şekil 3: Galen'de İnsani Keyfiyetler

Galenos her ne kadar burada mizaçları dokuz başlıkta ele almış olsa da mizaçların karışım oranları düşünüldüğünde sayısız olacağını ifade etmiştir.⁴⁶ Nitekim her bir karışımın miktarı derece derecedir ve bunları tespit etmek için çok fazla deneysel uygulamaya ihtiyaç duyulmaktadır.⁴⁷

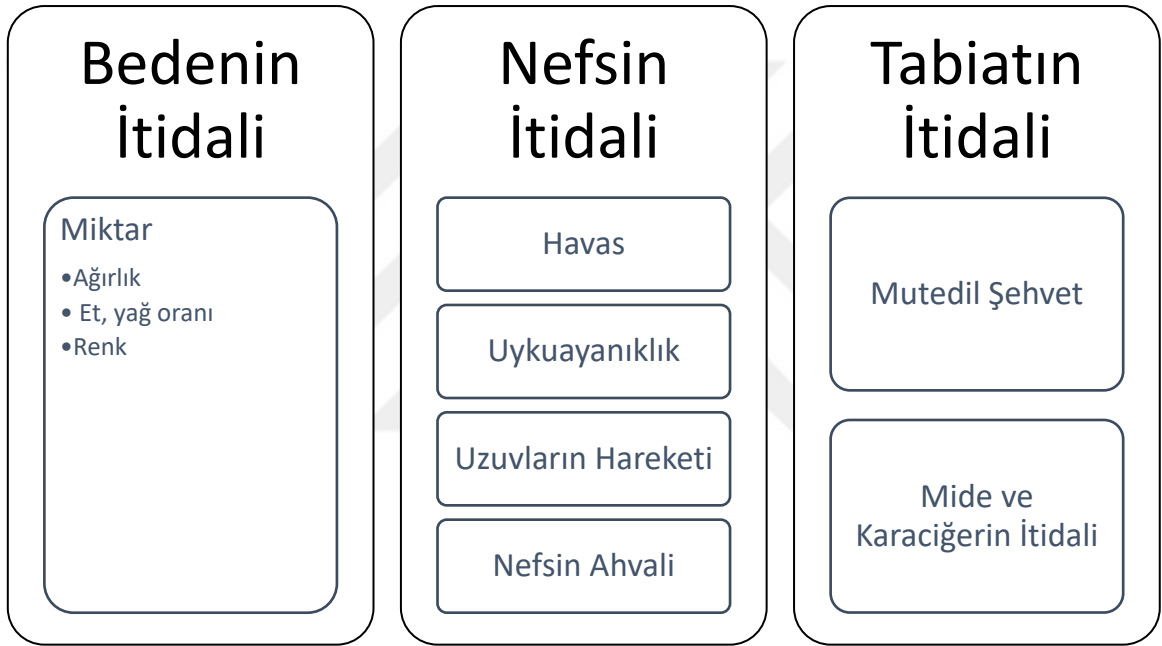
Mutedil mizacın sadece insanda bulunacağını ifade eden Galenos bunun nedenini Yaratıcının insana düşünen nefsi vermesi olarak açıklar. Galenos'a göre düşünen nefsin iki kuvvesi ilim ve ameldir. İlim kuvvesinin itidale ihtiyacını bu kuvvenin hisse olan

⁴⁶ Galenos, *Mizaç*, s.396

⁴⁷ Hankinson, *Philosophy of Nature*, s.221

ihtiyacına bağlayan Galenos hissin mahsusa hakim olması gerektiği ve bunun için de hakim olanın herhangi bir yere meylinin olmaması gerektiğini ifade etmiştir. Aynı şekilde amel kuvvesi de itidale ihtiyaç duyar. Diğer tüm canlılar bir iş ile mükellef iken insan birden fazla iş yapmakla mükelleftir. Bu da insanın bir şeylere meyletmemesi gerektiği bir durumdur. Her iki kuvve de mutedil mizaca ihtiyaç duymaktadır.⁴⁸

Galenos mizaç türlerini açıkladıktan sonra değer ve rütbe sahibi olması açısından mutedil mizacı açıklamaya girişir. Galenos'un tanımıyla mutedil mizaç; bedenın, nefsin ve tabiatın itidali olarak bilinir. Bunun için gerekli şartları şöyle tasnif etmek mümkündür:

Şekil 4: Galen'de Mutedil Mizaç

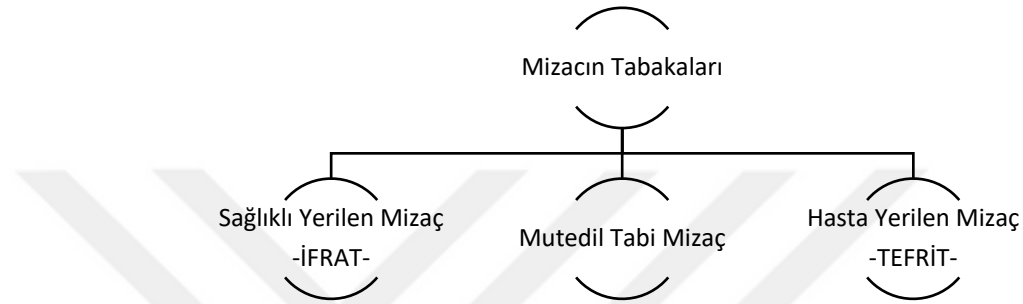
Galenos bedenın mizacının bilinmesini şu beş şeye bağlamıştır:

- 1- Cevherin keyfiyeti
- 2- Cevherin kıvamı
- 3- Et ve yağ miktarı
- 4- Saçlar
- 5- Renk

⁴⁸ Galenos, *Mizaç*, s.396

Bir kişi eğer sarı ve kırmızı saça sahipse mutedil, siyah saça sahip ise sıcaklığın ağır bastığı, beyaz saça sahipse soğukluğun ağır bastığı bir mizaca sahiptir. Bedenin ağırlığı ise tabi ve müktesep mizaca göre değışkenlik göstermektedir.⁴⁹

Galenos mizaç türlerini ele alırken mizaç tabakalarına da değinmiş ve ifrat, tefrit arasında mutedil nefsi göstermiştir. Ayrıca sevmek ve nefret etmenin de aşırı duygular olduğunu söyleyen Galenos ölçölülüğün en iyisi olduğunu savunmuştur.⁵⁰

Şekil 5: Galen'de Mizacın Tabakaları

Galenos mizacı madde temelli bir şekilde ele alır ve en temelde ateş, su, toprak ve havanın imtizacından oluştuğunu ifade eder. Bu mizaç insanın hangi huylara sahip olacağını da belirler.

İnsan bedeni söz konusu olduğunda Galenos'a göre; şehvani nefis karaciğerde, gazabî nefis kalpte ve düşünen nefis beyinde yer almaktadır.⁵¹ Galenos için ruhun merkezi beyindir. Kalp merkezli sistemin yanlış olabileceğini ifade eden Galenos beyini merkezli bir anatomi sistemi geliştirmiştir. Bedenin sinirlerle yönetildiği, sinirlerin ise beyinden yönetildiği kıyasından yola çıkan Galenos ruhun *hegemonikon*unun beyinde olduğunu söylemiştir.⁵²

Cabir b. Hayyan Galenos'un anatomi görüşlerini özetlerken bütün tasnifleri birbirine bağlamış ve şöyle açıklamıştır⁵³:

İnsan bedenindeki ahlat/karışım dört tanedir: nemlilik ki o safradır, sevda, balgam ve dem/kan.

⁴⁹ Galenos, *Mizaç*, s.405-410

⁵⁰ Galenos, *On The Passions And Errors Of The Soul*, s.32

⁵¹ Galenos, *Kuva'n Nefs*, s. 183

⁵² Julius Rocca, *Galen On The Brain*, Brill, Leiden-Boston, 2003, s.51-52

⁵³ Cabir Bin Hayyan, *Muhtârü resaili Cabir b. Hayyan*, thk. Paul Eliezer Kraus, Mektebetü'l-Hancı, Kahire, 1354, s. 49-50

- Safra → ateş gibi → yaz dönemi → kalp
- Kan → hava gibi → ilkbahar dönemi → karaciğer
- Sevda → toprak gibi → sonbahar dönemi → cinsel organ
- Balgam → su gibi → kış dönemi → dimağ/beyin

Sadece insanın değil bütün cisimlerin mizacı dört temele dayanmaktadır. Ve temelde aynı maddeye dayananların mizaçları da benzetilmektedir. Ancak Galenos Mizaç kitabında mevsimlerin belli bir mizaca sahip olması fikrini eleştirir ve değişen sıcaklıkların itidale engel olduğunu belirtir.⁵⁴ Galenos, Aristoteles gibi düşünürlerin mevsimler için uygun bulduğu mizaç anlayışını hem ampirik olarak, hem de ilkbaharın esasen ılıman doğasını tanımakta başarısız oldukları iddiasıyla eleştirir.⁵⁵

Galenos natüralist bir filozof olarak insanı maddi cevheri üzerinden değerlendirmiş ve buradan yola çıkarak mizaç teorisini insanın nefsi için de kullanmıştır. Nefs Galenos için bedenin işlevlerini temsil etmektedir. Dolayısıyla insanın nefsi bedenine tabidir ve beden de cevherini oluşturan maddelerin mizacına sahiptir. Bedenin ölümü gerçekleştikten sonra nefsin ne olacağına karşı ise agnostik bir tavır sergiler.⁵⁶

Cevheri oluşturan maddelerin özelliklerinden hem nefis hem de ahlak etkilenir. Galenos için temelde ateş, su, toprak ve hava maddeleri vardır ve bunların karışımından diğer her şey ortaya çıkar. Bu dört unsurun; sıcaklık, soğukluk, yaşlılık ve kuruluk olmak üzere dört niteliği vardır. Bu dört nitelik birbirleri ile farklı oranlarda sayısız karışım oluşturabilirler. Mizacın genel tavrı ise ağır basan maddenin niteliği olarak belirlenir. Bu dört maddenin ağır bastığı organlar vardır. Beyin soğuk iken kalp sıcaktır. Bu nitelikler organların işlevlerini de etkilemektedir. Maddi ve manevi hastalıkların çözümü bu dört unsurun dengeye kavuşturulması ile sağlanmaktadır. Mizaç teorisinin temel dayanaklarından biri de denge unsurudur.

Galenos mizaç teorisini sistemleştirmiş ve inceliklerini ele almıştır. Buradan hareketle ahlak üzerinde de düşünmüş ve mizaç teorisine bağlı bir ahlak ortaya koymuştur. Fizikle bağlantılı olarak ortaya koyduğu ahlak düşüncesi kendinden sonraki filozoflar tarafından da gerek aslı gibi gerekse bazı değişiklikler yapılarak kullanılmıştır.

⁵⁴ Galenos, *Mizaç*, s.389

⁵⁵ R. J. Hankinson, *Philosophy of Nature*, The Cambridge Companion to Galen içinde, Cambridge University Press, Cambridge, 2008, s.220

⁵⁶ Peter Adamson, *Abu Bakr Al-Razi, The Spiritual Medicine*, The Oxford Handbook of Islamic Philosophy, Oxford University Press, America, 2017, s.68

Galenos'un fizik ile ahlak arasındaki bu bağlantıyı nasıl kurduğı ise tartışmalı olarak kalmıştır. Bu tartışmanın temeline inebilmek için Galenos'un bugün elimize muhtasar hali ulaşmış olan Ahlak kitabına bakmak gereklidir.

Galenos'un Ahlak Düşüncesi: Mizaç-Ahlak İlişkisi

Galenos ahlakı açıklamak için mizaç teorisine başvurur. Galenos'un ahlak düşüncesindeki en temel meseleler arasında ahlakın kaynağını nâtık olmayan nefis olarak belirlemesi yer alır. Galenos düşüncesinde hulk nefis için bir haldir.⁵⁷ Nefis de daha önce açıklandığı gibi beden mizacına ittiba eder. Galenos'a göre ne zaman ki bedende yemek, içmek gibi her gün yapılan işlerde adaletli olunursa nefis de o zaman faziletlere ulaşmakta zorluk çekmez.⁵⁸ Nefis hareketleri reviyet ve ihtiyar olmaksızın ortaya çıkar. Mesela; insan yüksek bir ses duyarsa irkilir, komik bir şey görür ya da duyarsa güler ve buna engel olmak istese de olamaz.⁵⁹ Buradan hareketle Galenos ahlakın düşünmeksizin ortaya çıkan haller olduğunu savunur. Özellikle hayvanları da inceleyen Galenos onlarda da huyların bulunmasından yola çıkar ve akılla temellendirilmiş ahlak fikrinden çok uzakta bir noktada durur.

Galenos fiilleri ikiye ayırır:

- 1- Düşünme ve temyiz sonrası olan fiiller ki bunlar marifet, rey, zan olarak ele alınabilir.
- 2- Düşünmeksizin olan fiiller ki bunlar da ahlakı oluşturur.⁶⁰

Bu tasnifi yapan Galenos'a göre çocuklar ilk doğduğu andan itibaren ahlaka sahiptirler ve fikir, düşünme olmaksızın ahlaklı olmuş olurlar. Bu durum hayvanlarda da gözlenebilmektedir. Sonrasında çocuk iki yaşına geldiğinde önüne engel olan şeylere eli ve ayağıyla vurmaya ister ve önünden engelleri alan kişileri sever. Kendisine engel olan şeylere karşı ise intikam besler.⁶¹ Bu durum, çocukta iyi ve kötü duyguların barındığını ve temyiz olmaksızın ortaya çıktığını göstermektedir.

⁵⁷ Galenos, *Kitabu'l Ahlak*, s.26

⁵⁸ Galenos, *Kuva'n Nefs*, s.183

⁵⁹ Galenos, *Kitabu'l Ahlak*, s.26

⁶⁰ Galenos, *Kitabu'l Ahlak*, s.28

⁶¹ Galenos, *Kitabu'l Ahlak*, s.29

Çocuğun engelleri yok etmek istemesi gazap olarak ortaya çıkar. Arıza ise gazap sebebiyle yüzün kızarması gibi bazı belirtilerdir. Engellere karşı intikam besleme tıpkı kaçma ve lezzet alma gibi öğrenilmemiş bir doğallıktır. Çocuk üç yaşına geldiğinde ise onda haya ya da yüzsüzlük belirir. Bazı çocuklar düşünmeksizin faziletlere bazıları ise reziletlere yönelmektedirler. Kimi merhametli olur kimi ise zor durumda olana daha da kötülük eder.⁶² Çocuklarda görülen bu durumlar insanın doğasının iyi mi kötü mü olduğu tartışmasına da bir cevap niteliğindedir Galenos için. Galenos'a göre insanda iyi huylar da kötü huylar da yer almaktadır. Eğer insanda sadece iyi huylar olsaydı küçük yaştaki çocukların bu hareketlerini açıklamak mümkün olmazdı. Nitekim ilk çocuğun hayatına gittiğimizde bu çocuk bu hareketleri kimden öğrenmiş olmalı? Sorusu yanıtı kalmaktadır. Dolayısıyla insanda, doğası gereği iyi ya da kötüye meyiletme eğilimi vardır. Galenos'a göre bu görüş tedib/eğitim öncesi dönem için geçerlidir. Ancak bu eğitim kötü olan bir kişiyi iyi yapmaz. Sadece kendinde bil kuvve olarak bulunan iyileri ortaya çıkarmasına ve kötü huyları bastırmasına yardımcı olur. İnsanda çocukluk döneminde olmayan hiçbir şey kemale ermez.⁶³

Galenos'a göre insan tutkuları ile hareket ettiği zaman hatalara düşmektedir. Bu da iyiye meyiletme noktasında bir engel teşkil etmektedir. Ancak kişinin kendini tanıması ve eğitmesiyle tutkulara bağlılık azaltılarak iyi olana yönelme önündeki engeller kaldırılabilir. Kendini eğitime adamayan kimse tutkularından bağımsız olamaz. Kişi 50 yaşında olsa bile kendini düzeltmek için uğraşmaktan vazgeçmemelidir. Bu eğitim ise tıpkı bir köpek eğitimi gibidir. Gazap ve arzu gücünün iradeli kullanımı bu eğitim için yararlı olacaktır. Kişinin tutkularını yenmesi için öncelikle kendini tanıması gerekir ancak kişinin kendine olan aşırı sevgisi kendisini tanıması önünde bir engeldir. Bundan dolayı kendini tanımayı başarmış akıllı bir kimseden rehberlik alması gerekmektedir. İnsan olmak isteyen bir kimse için gözetmen bir rehber şarttır. Ancak dikkat edilmesi gereken nokta ise nasıl ki bir çalıdan üzüm hasat etmek imkansız ise insanda tohumları bulunmayan ahlakı da ortaya çıkarmak imkansızdır. İnsan ancak kendinde bulunan bil kuvve huyları eğitimle ortaya çıkarabilir.⁶⁴ İnsan için bu eğitim süreci farklı evrelerde farklı şekillerde ilerlemektedir.

⁶² Galenos, *Kitabu'l Ahlak*, s.29

⁶³ Galenos, *Kitabu'l Ahlak*, s.30

⁶⁴ Galenos, *On The Passions And Errors Of The Soul*, s.34-67

İnsan için en faydalı olan yol ahlaki övülen hale getirmek ve yerilen ahlaktan uzaklaşmaktır. Bu noktada Galenos çocuk ile yaşlıyı kıyaslayarak çocukken iyi olana meyletmenin daha kolay olduğunu yaşlandıkça meyletmenin zorlaştığını ifade etmektedir. Bu noktada yaş ağaç ile kemale ermiş ağaç örneğini veren Galenos yaş ağacın daha kolay meylettiğini ancak kemale ermiş ağacın hareket etmesinin zorlaştığı kıyasını yapmaktadır.⁶⁵ Galenos için çocukluk, gençlik ve yaşlılık dönemlerindeki biyolojik farklılıklar aynı zamanda ahlaka da etki etmektedir. Çocukluk çağı yaşlılık bakımından öndedir. İnsan yaşlandıkça gerek iç ısı gerekse dışarıdan gelen ısı nedeniyle beden kurumaya başlar. Gençlik çağı ise bu ikisi arasında mutedildir ve çocuktan daha sert, yaşlıdan daha güçlü konumdadır. Çocuklar daha sıcak iken yaşlılar daha soğukturlar. Ve bedendeki bu soğuma yaşlıların nefsi ve tabi fiillerinde bir yavaşlığa neden olur. Çocuk ve genç ise mutedil mizaçtır. Çünkü gencin mizacı zıtlar cinsinde yani sıcaklık-soğuklukta ve yaşlılık-kurulukta mutedildir. Çocuk ise tek bir cinsten yani sıcaklık ve soğuklukta mutedildir, diğer cinsten ise iki taraftan birine yani yaşlılığa meyillidir.⁶⁶ Kişinin mizacındaki bu farklılıklar ahlaki fiillerine de yansımaktadır.

Galenos ahlaki yerilen ve övülen olarak ayırmaktadır. Övülen ahlaka ulaşmak ise mutedil mizaçla mümkün olmaktadır. Bu konuda Galenos nefsin ahlakının beden mizacına tabi olduğunu ifade eder. Mizacın her yaptığı fiilin ahlaki ortaya koyduğunu savunmaktadır.⁶⁷ Nefisteki itidali bedendeki itidale benzeten Galenos uzuvların itidalinin bedendeki güzeli ortaya çıkardığı gibi insandaki nefislerin itidalinin de nefisteki güzeli ortaya çıkardığını söylemektedir.⁶⁸ Nefislerdeki itidalin ise nâtik nefsin gazabî nefse hakim olması gazabî nefsin de şehvani nefsi bastırması olarak gören Galenos'a göre gazabî ve şehvani nefis canlılık ihtiyaçlarını karşılamak üzere zorunlu olarak insanda yer almaktadır ve itidali sağlandığı sürece faydalı hale gelmektedir.⁶⁹ Nefislerin itidali insan için sıhhati ifade etmektedir.⁷⁰

Galenos ahlak söz konusu olduğunda mizaç teorisinden vazgeçmemiş ve buna bağlı bir ahlak düşüncesi ortaya koymuştur. Bu düşünceye göre kişinin mizacında ağır

⁶⁵ Galenos, *Kitabu'l Ahlak*, s.31

⁶⁶ Galenos, *Kitab'l Mizaç*, s.406-409

⁶⁷ Galenos, *Kuva'n Nefs*, s.184

⁶⁸ Galenos, *Kitabu'l Ahlak*, s.33

⁶⁹ Galenos, *Kitabu'l Ahlak*, s.40

⁷⁰ Galenos, *Kitabu'l Ahlak*, s.41

basan madde o kişinin huylarını oluşturmaktadır. Sıcak mizaçlı kişilerde öfke gücünün ağır basması gibi çeşitli nitelikler nefsin güçlerine atfedilmiştir. Ayrıca bedensel gelişim ile ahlaki gelişim arasında bir bağ kuran Galenos için yaşlara göre bedendeki unsurların değişimiyle nefsi ve tabi fiiller de değişmektedir. Bu değişim ise ahlaki anlamda farklılıklara yol açmaktadır. Çocuk ve genç mutedil mizaca yakın iken yaşlılar itidal durumuna en uzak olanlardır. Çocuk ve genç sıcaklığa meylederken yaşlılık soğukluğa meyletmektedir. Sıcaklık; hayat ve hareket iken soğukluk; ölüm ve sakinlik anlamına gelmektedir.⁷¹

Sonuç

Galenos kendinden sonraki filozofları da etkileyen bir sistem filozofu olarak mizaç teorisini ahlak ile bağdaştırmış ve fizikten hareketle bir ahlak düşüncesi ortaya koymuştur. İslam filozofları tarafından hem benimsenen hem de eleştirilen yanları olan dört unsur teorisi insanın fiziki yapısı ile manevi yapısının birbirine bağlı olduğu varsayımından yola çıkmaktadır.

Dört unsur üzerine inşa edilen ahlak teorisinde en temelde cevherin mizaçı yatmakta ve bu mizahta ağır basan maddelerin niteliklerinin ortaya çıkardığı fiil ve infiallerin huyları oluşturulduğu kabul edilmektedir.⁷² Bu teoriye göre determinist bir ahlak anlayışı ortaya çıktı denilebilir ancak Galenos bu noktaya bir açıdan cevap vermiş görünmektedir. Ahlak eğitiminin gerekliliği üzerinde dururken Galenos kişinin iyiliğe yönltilmesinin nasıl mümkün olacağı sorusuna ahlaki eğitimin kişide bulunan iyi huyları ortaya çıkarmaktan ibaret olduğunu söylemiş ve hala ahlak eğitiminin bir hedefi olduğu üzerinde durmuştur.⁷³ Her ne kadar Galenos bu eleştiriye bir cevap vermiş gibi gözükse de tatmin edici bir cevap olmamıştır. Nitekim Galenos *eğitimin karakter formasyonundaki rolünün sanıldığından daha az olduğunu ve yalnızca insandaki gizli özellik ve kabiliyetlerin açığa çıkmasına veya çıkmamasına yardım ettiğini savunur*.⁷⁴ Bir insanın kendinde bulunan cevher dışında bir ahlaki fiil ortaya koyamaması o kişinin

⁷¹ Galenos, *Kitabu- 'l Mizaç*, s. 408-409

⁷² Galenos, *Kitabu 'l Ahlak*, s. 30

⁷³ *On The Passions And Errors Of The Soul*, s.34

⁷⁴ İlhan Kutluer, "Calinus", DİA, c.7, s.33

sorumluluğu ve mükellefiyeti noktasında boşluklara neden olmaktadır. Hukuki anlamda da incelenmesi ve tartışılması gereken bir konu haline gelmiştir.

Galenos'un ahlak düşüncesindeki mizaç teorisi sadece mükellefiyet bağlamında değil irade bağlamında da tartışılmıştır. Cevherde bulunan tohumlar dışında başka bir fiil ortaya koyamayacağını iddia eden Galenos'a göre irade sadece iyi olan huyları bil fiil hale getirmek ile sınırlandırılmış yeni bir fiil ortaya koyabilecek bir irade söz konusu edilmemiştir.

Galenos için irade noktasında sorunlar olduğu gibi ahlakın temelini nâtık olmayan nefiste araması da ilerleyen dönemlerde tartışmalara neden olmuştur. Galenos ahlakı fizik ile ilişkilendirerek bir fonksiyon olarak değerlendirmiş ve bunun çocuk ve hayvanlarda da görüldüğünden yola çıkarak nâtık olmayan nefiste ortaya çıktığını iddia etmiştir. Düşünmeksizin ve her gün yapılarak adet edinilen fiilleri ahlak olarak değerlendiren Galenos bu noktada akla yer vermeden bir temellendirme yapmıştır.

EBU BEKİR RAZİ’NİN AHLAK FELSEFESİNDE FİZİK- PSİKOLOJİ-AHLAK İLİŞKİSİ

Giriş

Ebu Bekir er-Razi, İslam düşüncesinde hem tıp alanında hem de felsefe alanında önemli eserler vermiş bir hekim-filozoftur. Peygamberliğe dair görüşleri nedeniyle felsefi kişiliği arka planda kalan Razi ilhad ile itham edilmiş ve görüşleri kabul görmemiştir. Ancak Razi’ye yöneltilen ithamların kesin bir sonuca bağlandığını söylemek de güçtür. Zira Razi’nin tüm eserleri günümüze ulaşmış değildir. Ayrıca ilhad ithamına konu olan Ebu Hatim er-Razi’nin A’lamu’n Nübüvve adlı eserde tartıştığı kişinin Ebu Bekir Razi olduğuna dair de izlere rastlanmamaktadır.⁷⁵ Ancak bu mesele başka bir araştırmanın konusudur. Bu çalışmada hedef tüm bu tartışmalardan uzak bir şekilde Ebu Bekir Razi’nin ahlak felsefesinde ortaya koyduğu fizik-psikoloji-ahlak bağıntısını ortaya çıkartmaktır.

Ebu Bekir er-Razi, Kindi’den sonra ahlak alanında eser vermiş ve bu alanda ilk müstakil ve sistematik eseri kalem almış İslam filozofudur.⁷⁶ Razi’nin her ne kadar bütün eserleri günümüze ulaşmamış olsa da *et-Tıbbu’r Ruhani*, *el-Mansur fi’t Tıb*, *el-Medhal ila İlmu’t Tıb* gibi eserleri bizlere Razi’nin ahlak felsefesinin genel çerçevesini vermektedir. Ahlak alanına dair eserlerini zikrederken tıp eserlerine yer verilmesinin de göstereceği üzere Razi ahlak felsefesini ortaya koyarken beden-ruh ilişkisini göz önünde bulundurmuş ve fizik-psikoloji-ahlak arasında bir bağlantı kurmuştur. Bu bağlantıyı görebilmek için Razi’nin tıp eserlerini dikkatle incelemek gerekmektedir. Hem cismani hem de ruhani tıbbı açıklayan Razi bu iki alanın tek başına yeterli olmayacağı

⁷⁵ Hüseyin Karaman, *Ebû Bekir er-Râzî: İlhâdın Gölgesinde Bir Filozof, İslâm Felsefesi: İslam Felsefesi Tarih ve Problemler içinde*, editör: Cüneyt Kaya, TDV Yayınları, İstanbul, 2018, s.136-137

⁷⁶ Mahmut Kaya, “Ebu Bekir Razi”, *DİA*, c.34, s.481

kanaatindedir. Razi için ahlak meselesinin anlaşılabilmesi, bedenın fizyolojisini anlamaktan geçtiği gibi bedeni anlamanın da yolu ahlaktan geçmektedir.⁷⁷ Ebu Bekir er-Razi, Hipokrates ve Galenos'dan sonra tıp alanında önemli adımlar attığı için Arapların Galenosı olarak da anılmaktadır.⁷⁸ Razi, varlığın oluş biçimini incelemiş ve buradan yola çıkarak insan tabiatını ele almıştır. İnsan tabiatını da ahlak ile bağlantılı hale getirmiştir.

Ebu Bekir er-Razi, mizaçların özelliklerini belirlerken fiziki özellikleri dikkate alarak hem beden hem de huylar üzerindeki etkileri üzerinden mizaçları tasnif etmiştir. Burada dört unsura dayanan bir mizaç teorisi karşımıza çıkmaktadır. Razi, kendisinden önceki mizaç teorisi geleneğini tevarüs etmiş ve devamında ise kendi düşüncesi ile dönüştürmüştür. Genel olarak Razi'nin ortaya koyduğu mizaç teorisinin en önemli özelliklerinden biri fizik-psikoloji-ahlak bağıntısını ortaya koymasındır. Bu bağıntıda fizik ile ahlak arasında bir bağımlılık söz konusu değildir. Ne ahlak ne de fizik bir diğerine indirgenerek anlaşılamaz. Bu bağıntı sadece anlamak ve uygulamak için gerekli bir anahtar olarak işlev görmektedir. Razi hastalıkları incelerken de fiziki beden ile ruh arasında bir denge kurmuştur. Tıbbı sadece bedene indirgeyen anlayıştan uzak durmuş ve beden ile ruhun mutual bir ilişkide olduğunu ifade etmiştir.⁷⁹

Ebu Bekir Razi'nin fizik-psikoloji-ahlak bağıntısını ortaya koyabilmek için öncelikle insanı nasıl ele aldığı açıklanacaktır. Devamında ise el-Mansur fi't Tıp adlı eserinden yola çıkarak Razi'nin ortaya koyduğu mizaç teorisi üzerinde durulacaktır. Sonrasında ise et-Tıbbu'r Ruhani adlı eserinde yer alan ahlak teorisi ele alınacak bütün bunlar arsındaki bağıntılar analiz edilecektir.

Ebu Bekir Er-Razi Düşüncesinde İnsan

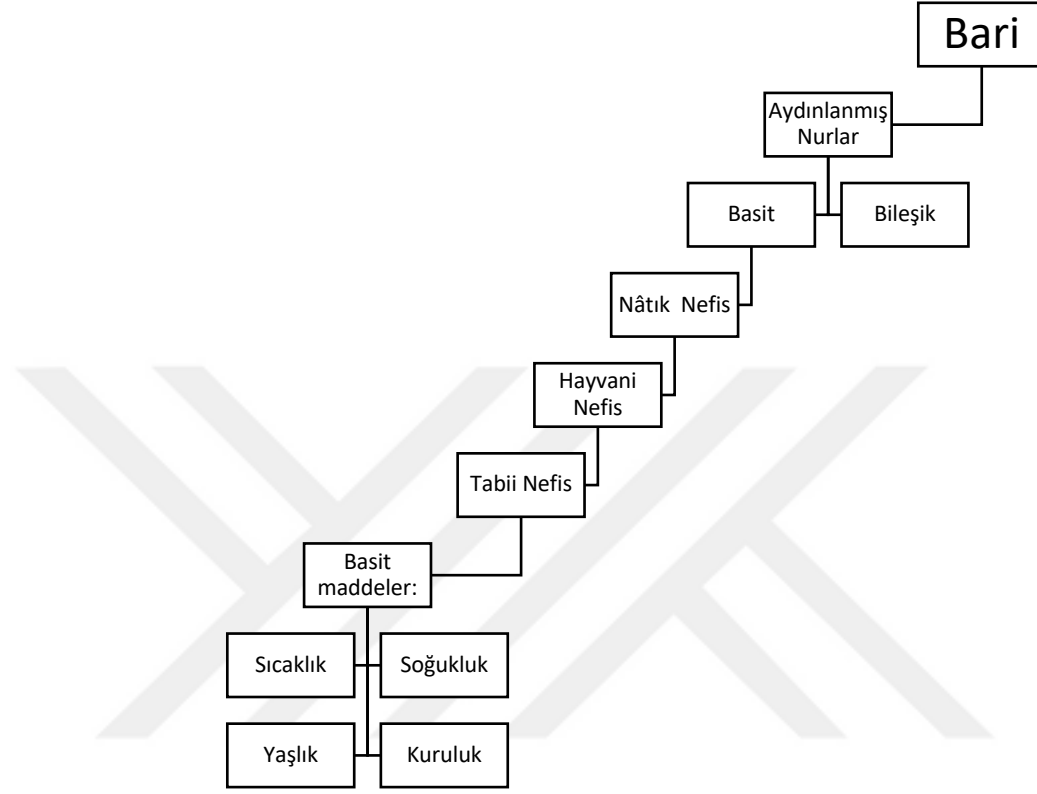
Ebu Bekir Razi, Bari'nin bütün hissedilirleri, kainatı, gözün idrak edebildiği her şeyi kendi ilminin derinliklerinden çıkarttığını dile getirmiş ve Bari'nin ilk ibda ettiği şeyin "Aydınlanmış Nurlar" olduğunu ifade etmiştir. Nurun basit ve mürekkep olmak üzere

⁷⁷ Kaya, *Ebu Bekir Razi*, s.482

⁷⁸ Hüseyin Karaman, *Bir Biyografi Denemesi: Ebû Bekir Er-Razi*, Çorum İlahiyat Fakültesi Dergisi, 2004/2, c. 3, sayı: 6, s. 101

⁷⁹ Peter Adamson, *Abu Bakr Al-Razi, The Spiritual Medicine*, The Oxford Handbook of Islamic Philosophy, Oxford University Press, America, 2017, s.67

ikiye ayrıldığını öne süren Razi buradan hareketle oluş sürecini ele almıştır.⁸⁰ Böylelikle Razi evrenin oluş sürecini Tanrı'dan ilk varlığın çıkışından başlatarak insana getirir.⁸¹ Bu oluş sürecini aşağıdaki tabloda görmek mümkündür:

Şekil 6:Razi'de Kainatın Oluşumu

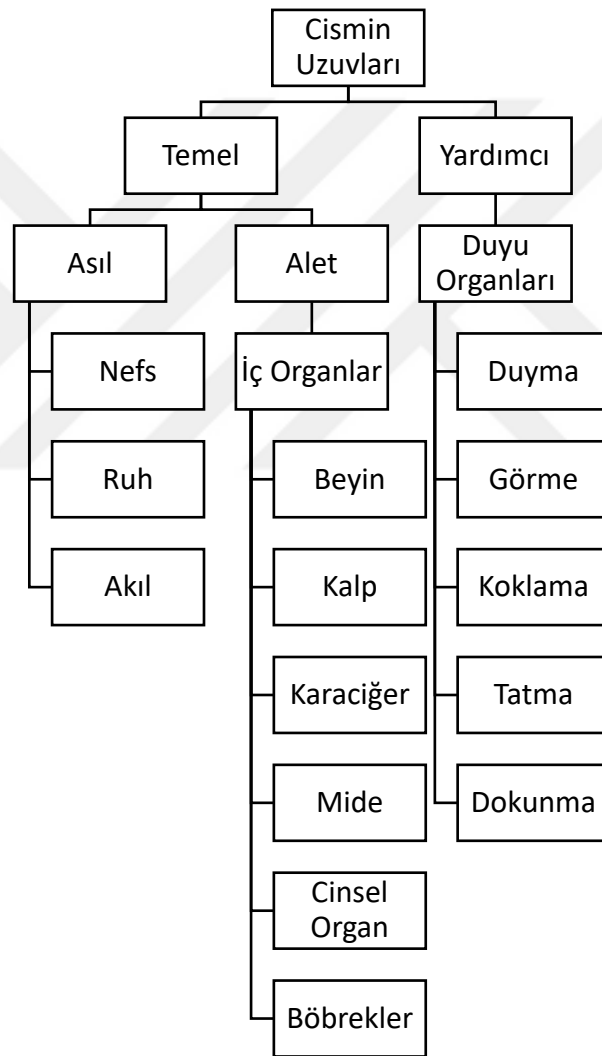
Temel unsurların birleşimi karışımları ortaya çıkarmaktadır. Bari, sıcak ile kuruyu ve soğuk ile yaş terkip etmiştir. Böylelikle alemde mürekkep cisimler oluşmuştur. İlk mahluk ise soğuk-yaş tabiata sahip olan sudur. Daha sonra suyun zıttı olan sıcak-kuru tabiattaki ateş yaratılmıştır. Ateş hafifliği ile yukarı çıkmış su ağırlığı ile aşağıda kalmıştır. Bu ikisinin arasında ise sıcak-yaş tabiata sahip hava ortaya çıkmıştır. Bari'nin kudretiyle hava şiddetli bir şekilde hareket etmiş ve rüzgar oluşmuştur. Bu rüzgar suya

⁸⁰ Er-Razi, *el-Medhalu's Sağır İla İlmu't Tıb*, Sittu resail mine't-türasi'l-Arabi'l-İslâmî. / thk. Abdüllatif Muhammed el-Abd., Mektebetü'n-Nehdati'l-Mısriyye, Kahire, 1981, s.110-111

⁸¹ Kübra Bilgin Tiryaki, *Ebu Bekir er-Razi Düşüncesinde Mizaç Teorisi, İslam Düşüncesinde Mizaç Teorileri* içinde ed, M. Zahit Tiryaki-Kübra Bilgin Tiryaki, Nobel Yayınları, Ankara, 2016, s.61

doğru esince dalgalar oluşmuş ve bu dalgaların köpüklerinin soğumasıyla da soğuk-kuru tabiata sahip toprak oluşmuştur.⁸²

Alemin oluş sürecini ele alan Razi devamında ise büyük ve küçük alem ayrımını yapmış ve büyük alemin kainat, küçük alemin ise insan olduğunu ifade etmiştir. İnsanı açıklamaya girişen Razi yine 4 unsura başvurmuştur. Razi'ye göre Bari insanı birbirine zıt 4 tabiat üzerine yaratmıştır ve bunlar; kan, balgam, safra ve sevdadır. Bu tabiatların karışımıyla da uzuvların ortaya çıktığını dile getiren Razi'nin bahsettiği uzuvları aşağıdaki tabloda görmek mümkündür⁸³:

Şekil 7: Razi'de Cismin Uzuvları

⁸² Ebu Bekir er-Razi, *el-Medhal*, s.111-112

⁸³ Er-Razi, *el-Medhal*, s.113-114

İnsandaki uzuvları temel ve yardımcı olarak ayıran Razi beyin, kalp, karaciğer ve mideyi en faziletli iç organlar olarak kabul etmektedir. Duyu organlarında ise en üste duymayı devamında ise görme, koklama, tatma ve dokunma duyularını görmektedir.⁸⁴

Ebu Bekir Razi’de Mizaç Teorisi

İnsanın alemdeki yeri meselesinde zikredildiği üzere Ebu Bekir er-Razi insanı küçük alem olarak değerlendirmiş ve organların yapısını ele almıştır. Diğer eserlerini incelediğimizde Razi’nin insanın tabiatı ve mizacı açıkladığını görmekteyiz. Razi, insanın küçük alem olması hasebiyle iyi anlaşılması gerektiğinden yola çıkarak insandaki organların yapısına varan dikkatli bir inceleme yapmıştır.

El-Mansur fi’t Tıp eseri incelendiğinde Ebu Bekir er-Razi’nin fiziksel özelliklerden yola çıkarak mizacı nasıl değerlendiğini görmek mümkündür. Ayrıca Razi bu eserde uzuvların tabiatını inceleyerek bedende etkili olan mizacı da tespit etmeye yoğunlaşmıştır.

Ebu Bekir Razi, beden mizacını öğrenmek için öncelikle fiziksel özelliklerden yola çıkmış ve renk, ten ve şeklin mizacı öğrenmek için birer ipucu olduğu üzerinde durmuştur. Razi’ye göre esmer, toprak rengi ve kurşun rengi soğuk mizaç anlamına; kırmızı, sarı, kumral renkleri sıcak mizaç anlamına gelmektedir.⁸⁵

Mutedil mizaca yoğunlaşan Razi, uzuvların itidali ve korunmasının mizaçların eşitliğine ve farklılığına delalet ettiğine işaret etmiştir. Ayrıca fiillerin de mizacı öğrenmek için bir delil olabileceğini ifade eden Razi’ye göre zeka, hızlı konuşma, cesaret gibi belirtilerin sıcak mizaca, zeka kıtlığı, yavaş konuşma ve korkaklık gibi belirtiler ise soğuk mizaca delalet etmektedir.⁸⁶ Öncelikle mutedil mizacın özelliklerini belirleyen Razi devamında ise sıcak, soğuk, yaş, kuru, soğuk-yaş, sıcak-kuru mizaçlarının üzerinde durmuştur. Bu özelliklerin tablolştırılmış hali aşağıdadır⁸⁷:

⁸⁴ Er-Razi, *el-Medhal.*, s.114

⁸⁵ Ebû Bekr Razi, *el-Mansur fi’t Tıp*, Müessesetü’r Risale Naşirun, Beyrut, 2019, s.11

⁸⁶ Er-Razi, *el-Mansur*, s.113-114

⁸⁷ Er-Razi, *el-Mansur*, s.116-118

Mutedil Mizaç	•Rengi Kırmızıya çalan beyaz renktedir. •Teni ne soğuk ne de aşırı sıcaktır. •Şişmanlık ile zayıflık arasındadır. •Saçların yoğunluğu ve inceliği mutedildir. •nefsi ve tabi fiilleri mutedildir. şehvet ya da isteksizlik yoktur. •bedenden çıkan fazlalıklar da mutedildir.
Sıcak Mizaç	•Hızlı büyür. •Bedeni sıcaktır. •zayıf ve naiftir ve hızlı terler. •Hızlı hareket eder ve acelecidir. •Az uyur. •Saçları fazladır. •Esmer renktedir.
Soğuk Mizaç	•Yavaş büyür. •İnce saçlara sahiptir. •Anlama güçlüğü yaşar. •Fiilleri ve nabızı yavaştır. •Bedeni soğuktur. •İsteksizlik ağır basar. •Çok uyur.
Yaş Mizaç	•Eti gevşektir. •Sinirleri yumuşaktır. •Eklemeleri incedir. •Kemikleri güçsüzdür. •Çabuk yorulur. •Uykucudur. •Anlamada güçlük çeker.
Kuru Mizaç	•Sert bir yapıya sahiptir. •GÜçlüdür. •Yorgunluğa karşı sabırlıdır. •Saçları fazladır.
Sıcak-Kuru Mizaç	•Vücutta tüy oranı fazladır. •Siyah ve yoğun saçları vardır. •Bedeni sıcaktır ve hızlı nabza sahiptir. •Cildi kalın ve serttir, sinirleri kuvvetlidir. •Az uyur. •Cesurdur.
Soğuk-Yaş Mizaç	•Vücutta tüy oranı azdır. •Düz saçlara Sahiptir. •Damarları dardır. •Yağ oranı fazladır. •Uykucu ve tembeldir. Yavaş hareket eder.

Şekil 8: Razi'de Mizaçlar ve Özellikleri

Ebu Bekir er-Razi, mizaçların özelliklerini belirlerken fiziki özellikleri dikkate alarak hem beden hem de huylar üzerindeki etkileri üzerinden mizaçları tasnif etmiştir. Burada dört unsura dayanan bir mizaç teorisi karşımıza çıkmaktadır. Sıcak, soğuk, kuru ve yaşlığa göre değişen psikolojik halle ve fiiller ahlaki olan ile fiziki bünye arasında bir irtibat olduğunu göstermektedir. Mutedil mizacın fiillerine düşünerek karar vermesi, sıcak mizacın aceleci davranırken soğuk mizacın ise ağır kanlı olması buna bir örnektir. Yaş mizacın çabuk yorulurken kuru mizacın yorulmaya karşı daha dirençli olması da fiziki yapı ile psikolojik ve ahlaki fiiller arasındaki bağa dikkat çekmektedir.

Razi, kendisinden önce ortaya çıkmış, Galenos'dan gelen şekliyle mizaç teorisi geleneğini tevarüs etmiş ve devamında ise kendi düşüncesi ile dönüştürmüştür. Dönüştürmenin temelinde ise irade kavramı yatmaktadır. Bu bağintıda fizik ile ahlak arasında bir bağımlılık söz konusu değildir. Her ne kadar fiziki bir özellik ahlaki bir özelliği gerektirse de bu durum ahlakın fiziğe ya da fiziğin ahlaka indirgenmesini gerektirmemektedir. Bu bağıntı sadece fiilleri anlamak ve ahlaki olanı uygulamak için gerekli bir anahtar olarak işlev görmektedir.⁸⁸

Razi, genel olarak mizaçların özelliklerini verdikten sonra bütünü anlaşılmaması için parçaların da anlaşılması gerektiğinden yola çıkarak uzuvların/iç organların mizacını ele almaktadır⁸⁹. Razi öncelikle temel iç organların mizacını açıklamaktadır. *El-Medhalu's Sağır ila İlmu't Tıb* adlı eserinde ele aldığı üzere Razi için temel organlar beyin, kalp, karaciğer ve midedir⁹⁰. Bunların mizacının bilinmesiyle bedenin de mizacı bilinmektedir.

Beynin Mizacı

Razi, öncelikle beynin mizacını ele almış ve bunu kafa şekliyle bağdaştırmıştır. Eğer kafatası küçükse beyin de küçük olacağını iddia etmiş ve kafatasının büyüklüğünün de küçüklüğünün de israf olacağını dile getirmiştir. Razi için mutedil kafa yapısı

⁸⁸ Peter Adamson, *Abu Bakr Al-Razi, The Spiritual Medicine*, The Oxford Handbook of Islamic Philosophy, Oxford University Press, America, 2017, s.67

⁸⁹ Er-Razi, *el-Mansur*, s.125

⁹⁰ Er-Razi, *el-Medhal*, s.113-114

kemiklerinin mutedil olduğu ve başında ve sonunda iki yerde çıkıntısı olan bir daire şeklinde olandır. ⁹¹

Beynin mizacı;

- Sıcak ise: yüz sıcaktır, gözler kırmızımsıdır, ter görünür, saçlar gür ve güçlüdür, uyku isteği azdır, zekidir, nefsi fiiller hızlıdır.
- Soğuk ise: yüz soğuktur, saçlar zayıftır, uyku ihtiyacı fazladır, anlama zordur, fiiller yavaştır.
- Kuru ise: saçlar çok hızlı büyür, kel olma hızlı olur, nezle görülmez, burun akıntısı olmaz.
- Yaş ise: saçları incedir, kellik görülmez, sürekli burun akıntısı olur, sürekli nezle olur.
- Soğuk-yaş ise: uykucu, tembel, yavaş, zor anlayan, kellik görülmez ve sürekli nezle olur. Sıcak-kuru ise: kuvvetli saçlara sahiptir, hızlı kellik oluşur, az uyur, nefsi fiilleri hızlıdır.
- Sıcak-yaş ya da soğuk-kuru ise: hangisine meyli çok ise onun alametlerini gösterir. Denge var ise mutedil olur. ⁹²

Beynin mizacı fiziki özelliklere neden olduğu gibi zihinsel özelliklere de neden olmaktadır. Mizaç; zeka, zor anlama, tembellik, hareketli olma gibi durumlarda etkilidir. Bu durum fizik ile psikolojinin birbiriyle ilişkili olduğunu göstermektedir.

Kalbin Mizacı

Razi beynin mizacında olduğu gibi kalbin mizacında da mizaç ile karakter özelliklerini bağdaştırmış ve kalbin en sıcak organ olduğunu dile getirmiştir.⁹³ Bedenin brütün sıcaklığını kalpten aldığını da ifade eden Razi kalbin mizaç türlerine göre özellikleri ele almıştır:

- Sıcak ise: nabız hızlıdır, nefsi fiiller hızlıdır, göğüs kısmındaki tüyler fazladır, cesur ve sinirlidir.
- Soğuk ise: nabız yavaştır, göğü kısmındaki tüyler incedir, korkak ve tembeldir.

⁹¹ Er-Razi, *el-Mansur*, s.119

⁹² Er-Razi, *el-Mansur*, s.119-120

⁹³ Er-Razi, *el-Mansur*, s.130

- Kuru ise: nabız katıdır, bedenin tamamı kuru kaslıdır, göğüs bölgesi at etlidir, cildi kurudur.
- Yaş ise: nabız zayıftır, göğüs kısmı kıl ile kaplıdır.
- Sıcak-kuru ise: nabız güçlüdür, göğüs kılı fazladır, bütün beden sıcaktır, kaslar kuvvetlidir, sinirli, cüretkar ve acelecidir.
- Soğuk-yaş ise: nabız zayıftır, göğüs kılı azdır, beden soğuktur, kaslar zayıftır, yavaş hareket eder ve korkaktır.⁹⁴

Kalbin mizacı da psikolojik etkilere sahiptir. Mizaçtaki farklı fiziksel durumlar sinirli olma, tembellik, aceleci olmak, yavaş davranmak, cesaret ve korkaklık gibi birçok psikolojik ve ahlaki durumu ortaya çıkarmaktadır.

Ciğerlerin Mizacı

Temel uzuvlardan olan ciğerlerin mizacını ele alan Razi kısaca karaciğer ve akciğerin mizaç türlerini sıralamıştır.

Karaciğerin mizacı;

- Sıcak ise: damarlar büyü ve genişir, şehvet fazladır, safra üretilir, susuzluk hissedilir.
- Soğuk ise: damarlar dardır, şehvet azdır, susuzluk hissedilmez.
- Kuru ise: kan azdır, soluk tenlidir.
- Yaş ise: kan fazladır, ten rengi canlıdır.⁹⁵

Akciğerin mizacı;

- Sıcak ise: ses kalın olur ve göğüs kafesi geniş olur.
- Soğuk ise: ses ince olur ve göğüs kafesi dar olur.
- Kuru ise: ses saf olur.
- Yaş ise: ses kalın olur.⁹⁶

⁹⁴ Er-Razi, *el-Mansur*, s.121

⁹⁵ Er-Razi, *el-Mansur*, s.122

⁹⁶ Er-Razi, *el-Mansur*, s.122

Midenin Mizacı

Ebu Bekir er-Razi temel uzuvlardan olan midenin mizaçlarından bahsederken arzu ve hazım oranı üzerinde durmuş ve mizaç özelliklerini sıralamıştır:

- Sıcak ise: hazım arzudan daha fazladır. Hafif yiyecekler hazmedilir. Susuzluk fazla hissedilir. Sinirli olur çünkü yemeklere karşı müdafaa sağlayamaz.
- Soğuk ise: arzu hazımdan daha büyüktür. Ağır yemekler hazmedilemez.
- Yaş ise: susuzluk azalır.
- Kuru ise: susuzluk artar.⁹⁷

İç organların mizaçlarını analiz eden Ebu Bekir er-Razi temel organların mizacının beden mizacı hakkında bilgi vereceğini dile getirmiş ve ayrıca yaş, yaşanan bölge ve alınan bazı tedbirlerin de mizaç üzerinde etkili olabileceğini ileri sürmüştür. Örnek olarak ise çocukluktan yaşlılığa doğru dişlerin yaştan kuruya doğru değişim gösterdiğini vermiştir. Ayrıca sıcak bölgelerin kuru mizaca neden olduğunu da ifade etmiştir.⁹⁸

Mizacı tanımak için iç organların mizaçlarının bilinmesinin yanı sıra bazı özellikler de mizaç türlerine işaret etmektedir. Mesela gür ses, hızlı konuşma sıcak mizaca delalet ederken keskin koku alma ve uzun boyna sahip olma kuru mizaca delalet etmektedir. Göz büyüklüğü ve saçların sertliği ise yaş mizaca delalet etmektedir.

Ebu Bekir er-Razi, organları inceleyerek beden mizacı hakkında karar verilebileceği fikrini savunmuş ve bunun için bir yol göstermiştir. Sadece organların mizacı ile yetinmeyen Razi vücuttaki karışımların da mizacı üzerinde durmuş ve hastalıkların oluşumunu bu karışımlardan herhangi birinin ağır basmasıyla ortaya çıkabileceğini dile getirmiştir.

⁹⁷ Er-Razi, *el-Mansur*, s.123

⁹⁸ Er-Razi, *el-Mansur*, s.125-126

Karışımların Mizacı

Vücutta etkili olan dört karışım (ahlatı erbaa) bulunmaktadır. Bunlar safra, balgam, sevda ve kandır. Bunların mizaçları ise tek bir unsurdan değil bu unsurların karışımlarından oluşmaktadır. Safra vücutta en sıcak ve kuru olan karışım iken balgam en soğuk ve yaş olan karışımdır. Sevda soğuk-kuru mizaca sahipken kan ise sıcak-yaş mizaca sahiptir.⁹⁹

Bedendeki itidali korumak için bu karışımların vücutta dengeli bir şekilde bulunması gerekmektedir. Eğer safra galip gelirse vücutta sarı ten, ağız acılığı, susuzluk, yemek yemede isteksizlik, göz beyazının sarı olması, yorgunluk ve yüzeysel uyku gibi belirtiler ortaya çıkar. Sevdanın ağır basması sonucunda mide yanması, yalancı şehvet heyecanı, soluk beniz gibi belirtiler görülürken balgamın galip gelmesiyle fazla salya, susuzluğun azlığı, tembellik, uyku, yavaş hazım gibi belirtiler ortaya çıkmaktadır.¹⁰⁰

Ebu Bekir Er-Razi'nin Ahlak Teorisi

Ebu Bekir er-Razi Kindi'den sonra ahlak konusunu felsefî alanda ele alan ikinci filozoftur. Nasihate dayalı ahlak anlayışında felsefî ahlak anlayışına geçişi temsil eden Razi'nin iki önemli kaynağı ise Aristoteles ve Galenos'dur.¹⁰¹ Ahlak alanında müstakil eser veren ilk filozof olarak anılan Razi, bedenın sağlığı gibi ruhun da sağlığını korumanın üzerinde durmuş bu alanda yazdığı esere ise *et-Tıbbu'r Ruhani/Ruh Sağlığı* adını vermiştir. Bağdat'ta kaldığı süre zarfında kendisinden ahlakın iyileştirilmesi üzerine bir şeyler yazması istenmesi üzerine bir eser kaleme alan Razi bu eserin adını Rey valisinin önerdiğini dile getirmektedir. Vali, Razi'nin daha önce yazdığı *el-Mansur fi't Tıb* adlı eserin cismani tıp üzerine olduğu, bu yeni eserin ise ruhun iyileştirmesine dair olması gerektiğini söylemiştir.¹⁰²

⁹⁹ Er-Razi, *el-Mansur*, s.130-131

¹⁰⁰ Er-Razi, *el-Mansur*, s.132-133

¹⁰¹ Kaya, Ebu Bekir er-Razi, s.482

¹⁰² Ebu Bekir er-Razi, *et-Tıbbu'r Ruhani*, içinde: *Felsefe Risaleleri -Razi-*. İstanbul: Yazma Eserler Kurumu, 2016, s.83

Et-Tıbbu'r Ruhani

Ebu Bekir Razi *et-Tıbbu'r Ruhani* adlı eserini kaleme alırken amacı bedenın sağlığıyla beraber ruhun da sağlığını kapsayacak bir eser ortaya koymaktır.¹⁰³ Burada görmekteyiz ki Razi fizik ile psikoloji arasında bir bağ kurmuş ve ele aldığı maddelerde ahlaka da göndermelerde bulunmuştur. Bu eserde 20 bölüm bulunmaktadır. Her bir başlık bize içerik hakkında ipucu vermektedir. Aklın değeri ile başlayan Razi devamında nefsin istekleri, kişinin hatalarını tanınası, aşk, sevgi, hasetlik, öfke, talan, cimrilik, açgözlölük, sarhoşluk, erdemli yaşamak, ölüm korkusu gibi konuları ele almıştır.

Et-Tıbbu'r Ruhani kitabının aklın değeri ve ona övgü bölümüyle başlamasının nedeni yararlı olan şeylerin akıl ile elde edildiğinin öne çıkarılmasıdır. Nitekim Razi'ye göre akıl Allah'ın bizlere verdiği en büyük ve faydalı nimettir ve bizleri hayvanlardan ve delilerden ayırmaktadır. Hayat düzenini sağlayan akıl nefsanî arzuların arındırıldığı ölçüde saflaşıp aydınlanmaktadır.¹⁰⁴

Akıl üzerinde duran Razi bunu irade ile birlikte ele almakta ve arzularını kontrol altına alabilmenin insan için diğer hayvanlardan üstün olmasını sağlayan ilk özellik olduğunu belirtmektedir. Zira insan için en değerli şey arzuları gerçekleştirmek değil düşünce gücünü kullanıp geliştirmektir.¹⁰⁵ Bu ifadede Razi'nin Platoncu yolu izleyerek insanda üç nefis bulunduğunu kabul ettiğini görmekteyiz. Razi, bu üç nefisi tanrısal olan düşünme gücü, hayvani öfke gücü ve büyüyen şehvi güç olarak adlandırmaktadır.¹⁰⁶ Razi için irade sorumlu olmanın da ön şartıdır. Nitekim İslam düşüncesi içinde yetişmiş olması Razi için irade meselesini daha açık kılmaktadır. Düşünce yoluyla fiiller arasında bir tercih yapma istidadına sahip olan insan yaptıklarının sonuçlarına katlanmayı da göze almaktadır. Burada irade ile akıl birbirine çok yakındır.

Ebu Bekir er-Razi nefsin güçlerini mizaç teorisiyle bağlantılı olarak ele almakta ve bu nefisleri belli uzuvların mizaçlarıyla bağlantılı olarak açıklamaktadır. Öfke gücü kalbin mizacının tamamına sahiptir ve vücut ısısı ve nabızla bağlantılıdır. Razi öfkeyi sıcaklıkla bağlantılı olarak ele almıştır. Sıcaklık sinirli olma haline neden olmaktadır.

¹⁰³ Er-Razi, *et-Tıbbu'r Ruhani*, s.83

¹⁰⁴ Er-Razi, *et-Tıbbu'r Ruhani*, s.84-86

¹⁰⁵ Er-Razi, *et-Tıbbu'r Ruhani*, s.86-90

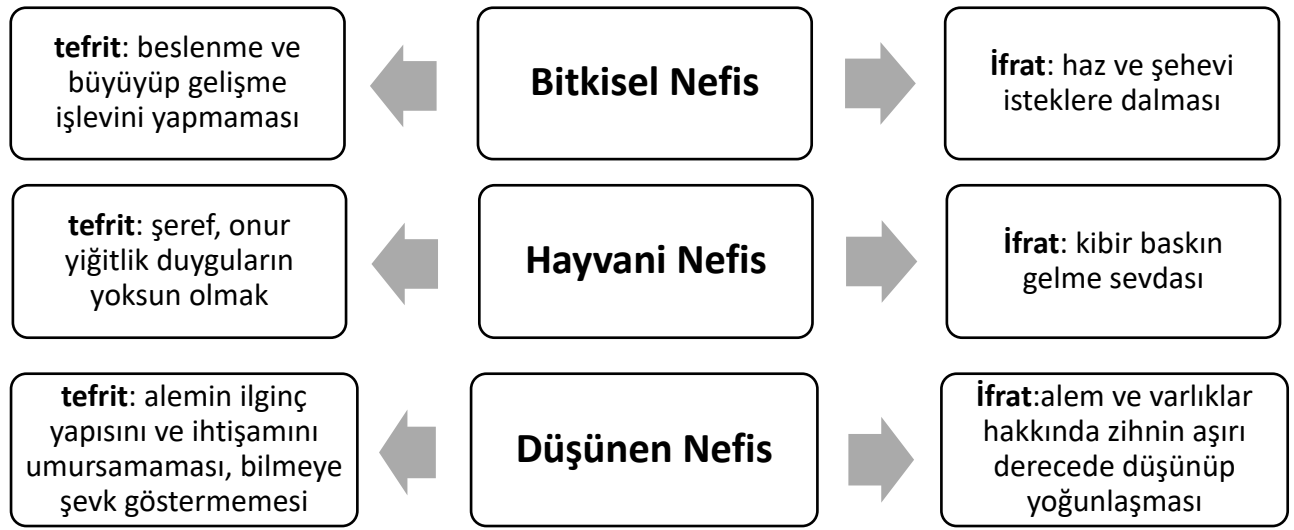
¹⁰⁶ Er-Razi, *et-Tıbbu'r Ruhani*, s.98

Sıcaklığın merkezi ise kalptir. Böylelikle kalbin sıcak mizaca sahip olması öfke gücünü harekete geçirecektir. İstek gücü ise karaciğerin mizacının tamamına sahiptir ve beslenme, büyüüp gelişme ile bağlantılıdır. Razi Ciğerlerin sıcak mizaca sahip olmasını şehvete düşkünlüğe neden olmasıyla açıklamıştır. Ciğerlerin mizacının soğuk olması ise şehvetten uzak olmaya neden olmaktadır. Eğer bir kişide ciğerler sıcak mizaçtaysa arzu gücü etkin hale gelmeye başlar. Bu iki güç düşünme gücüne hizmet etmek için yaratılmıştır. Düşünme gücü ise beynin mizacının tamamına sahiptir ve bunu alet olarak kullanır. Duyu, iradeli hareket, tahayyül, düşünce ve hatırlama ile bağlantılıdır.¹⁰⁷ Beynin sıcak olması hızlı kavramayı kolaylaştırırken soğuk olması zor anlama ve zeka kıtlığına neden olmaktadır. Düşünme gücü ise beynin mizacına göre şekillenmektedir.

Platon için tıp, bedeni iyileştirmek için insanın çalışması anlamına gelmekteyken ruhani tıp nefsanî güçlerin ifrat ve tefritten korunup dengede tutulması ve bunun için nefsin ikna edilmesidir.¹⁰⁸ Bunun için de öncelikle nefsin güçlerinin ifrat ve tefrit hallerinin tespit edilmesi gerekmektedir. Razi bu durumlara kitabında yer vermiştir:

¹⁰⁷ Er-Razi, *et-Tibbu'r Ruhani*, s.98-100

¹⁰⁸ Er-Razi, *et-Tibbu'r Ruhani*, s.100

Şekil 9: Razi'de Nefsin Güçleri ve Bunların İtidali

Et-Tıbbu'r Ruhani'de Yer Alan Kötü Huylar

Ebu Bekir er-Razi, nefsanî istekleri bastırmanın evrensel bir durum olduğunu dile getirmekte ve bunun alışma ile insana kolay geleceğini ileri sürmektedir. Kötü huyların tamamının nefsanî ve şehvi isteklerden kaynaklandığını öne süren Razi bu ikisinin yani öfke ve istek gücünün bastırılması ile kötü huyların engelleneceğini savunmaktadır.¹⁰⁹

Kişinin ahlaklı olabilmesini nefsanî ve şehvi isteklerinden arınmasına bağlayan Razi bu arınmanın öncelikle kişinin kendi isteklerini sevmekten vazgeçmesine bağlamaktadır. Razi için Tanrı'ya benzemenin yolu budur.¹¹⁰ Eğer kişi kendi isteklerini sever ve ahlaklı yaşama tarzına akıl gözüyle bakmaktan uzaklaşırsa bu kişinin yapması gereken, etrafındaki akli başında birine güvenmek ve ondan kendi hatalarını kendisine bildirmesini istemek olacaktır.¹¹¹

Kişinin hatalarını görebilmesi için öncelikle bu hataların neler olabileceği üzerinde durmak gerekmektedir. Bu düşünceden yola çıkan Razi eserinin devamında kötü huyları açıklamıştır. Razi için kötü huylardan biri aşkıdır. Nitekim aşık olan biri iradesine hakim olamayıp nefsanî isteklerine boyun eğmek zorunda kalacaktır. Buradan hareketle

¹⁰⁹ Er-Razi, *et-Tıbbu'r Ruhani*, s.104-106

¹¹⁰ İlhan Kutluer, *İslâm Felsefesinde Ahlak İlminin Teşekkülü*, s.170

¹¹¹ Er-Razi, *et-Tıbbu'r Ruhani*, s.106

Razi aşkı kötü huy olarak değerlendirmektedir. Kendini beğenmişliğin de insanı geri götürdüğünü ve gelişmeye engel olduğunu düşünen Razi bunu da kötü huy olarak görmektedir. Bu duygudan kurtulmanın yolu ise kişinin iyilik ve kötülüklerini kontrol yetkisini bir başkasına bırakmasıdır.¹¹² Burada dikkati çeken bir diğer husus ise eğitimidir. Mizacın getirdiği meyillere ket vurmak için eğitim gereklidir. Nitekim bütün insanlar ortak olsa da aralarında derece farkları vardır. Böylelikle Razi nefsin erdemli huylarla donanması avamın kısmi olarak filozofun ise tam olarak yapabileceği bir şey olduğunu kabul eder.¹¹³

Bedenin mizacını bozabilecek derece kötü olan bir diğer huy ise hasetliktir. Hem zevk vermeyen hem de bedene zararları dokunan haset ruh hastalığı olarak değerlendirilmektir. Diğer bir hastalık ise öfkedir. Bu hususta Razi, Galenos'un annesine dair anlattığı annesinin sinirinden anahtarı ısırması anekdotunu aktarmaktadır. Devamında Razi, öfkelenen kimsenin deliden farkı olmayacağı üzerinde durur ve bu kişilere ceza verilirken kibir ve kin taşınmaması gerektiğini ifade eder.¹¹⁴

Ebu Bekir er-Razi, ilerleyen bölümlerde yalandan bahseder ve iki türlü yalan olduğunu dile getirir. İlki birini kötü bir durumdan uzak tutmak için söylenen ikincisi ise herhangi bir amaç taşımayan yalanlardır. Kötü huyları saymaya devam ederken cimriliği zikreden Razi bu kötü huyun sadece nefsanî isteklerden dolayı değil fakirlik korkusundan da oluşabileceği ifade eder. Kötü huylar arasında aşırı düşünmeyi de sayan Razi bu durumun aşırılığa gitme ile alakalı olduğunu dile getirir ve bedenin düşünme kadar neşe, haz ve lezzete de ihtiyacı olduğunu belirtir. Ayrıca akli bulandıran ve hem ruha hem bedene ıstırap veren üzüntüden kurtulmak gerektiğini öne süren Razi akıllı kimsenin oluş-bozuluş aleminde hep bir şeylerin yok olacağını bilerek yaşaması gerekliliğine vurgu yapar.¹¹⁵

İlerleyen bölümlerde açgözlülük, sarhoşluk, cinsel ilişki ve bir şeye aşırı düşkün olma huylarını ele alan Razi, bu huyların üstesinden gelinmesi için akli selime ihtiyaç duyulduğunu ve akıl-arzu çatışmasında aklın galip gelmesi gerektiğini öner sürer. Bu noktada öfke gücü devreye girip şehvet gücünü aklın emrinde hareket eder hale getirmek

¹¹² Er-Razi, *et-Tıbbu'r Ruhani*, s.108-124

¹¹³ Kübra Bilgin Tiryaki, *er-Razi Düşüncesinde Mizaç Teorisi*, s.76

¹¹⁴ Er-Razi, *et-Tıbbu'r Ruhani*, s.126-136

¹¹⁵ Er-Razi, *et-Tıbbu'r Ruhani*, s.136-154

zorundadır.¹¹⁶ İnsan akıl gücü sayesinde haz-elem dengesini yapmak zorundadır. Bu da nefsin güçlerini orta hal üzere kullanabilmek ile olacaktır.¹¹⁷

İnsan için kötü huylardan kurtulmak bir hedef olmalıdır ve bunun için de insan kötü huyların ne olduğunun farkına varmalıdır. Ancak farkına varmakta en çok zorlanılan kötü huy dünyevi makam ve mevki peşinde koşma isteğidir. Ancak kişi nefsanî duygudan uzak durarak akıl gözü ile bakabilirse fark edebilir. Eğer yönetici vasfı olmayan biri yönetici olmak için nefsinin zorlarsa akıldan uzak hareket etmiş olur. Ancak en tehlikeli durum olarak ele alınabilecek şey nefsin kendini akıl gibi göstermesidir ki bu durumda akla uygun hareket etmek hayli zorlaşacaktır.¹¹⁸

Ebu Bekir er-Razi kötü huyları ele aldıktan sonra erdemli yaşayışa odaklanır ve erdemli yaşamının herkesin yararı için çalışmakla olabileceğini ifade eder. Bir kimsenin adalet ve itidal ilkelerine bağlı kalması diğer insanlarla tartışma ve didişmesini azaltacağını dile getiren Razi kişinin diğerlerine ikramda bulunması ve merhamet etmesinin diğer insanlar tarafından sevilmesine yol açacağı ve böylelikle erdemli yaşayışın sağlanacağı üzerinde durur.¹¹⁹

Son olarak ölüm korkusunu ele alan Razi, ölümden korkan kimsenin akıldan yana değil nefisten yana olduğunu dile getirir.¹²⁰ Böylelikle ruhani tıp için gerekli olan önemli hususları ifade eden Razi cismani tıp ile ruhani tıbbın birbirine bağlı ele alınması gerektiğini bizlere göstermiş olur.

Fizik-Psikoloji-Ahlak Bağıntısı

Ebu Bekir Razi bir hekim-filozof olarak ruh ve bedene dair açıklamalarda bulunmuş ve mizacın beden ve ruh üzerindeki etkilerini açıklamıştır. Mizaca göre değişiklik gösteren bedeni ve ruhi fiiller mizacın ne yönde etkili olduğunu göstermektedir. Sıcak mizacın hızlı kavrama, soğuk mizacın yavaş anlama özelliklerinin olması gibi açıklamalar bu etkilenmelere işaret etmektedir. Ayrıca öfke gücünü kalbin mizacına, şehvet gücünü

¹¹⁶ Er-Razi, *et-Tıbbu'r Ruhani*, s.166

¹¹⁷ Aygün Akyol, *Ebû Bekir Râzî ve Felsefî Düşünce Sistemi*, Journal of Islamic Research. 2019;30(1), s.54

¹¹⁸ Er-Razi, *et-Tıbbu'r Ruhani*, s.176-186

¹¹⁹ Er-Razi, *et-Tıbbu'r Ruhani*, s.186-188

¹²⁰ Er-Razi, *et-Tıbbu'r Ruhani*, s.188-194

karaciğerin mizacına ve düşünme gücünü beynin mizacına bağlamış olması bu bağıntıyı daha da görünür kılmaktadır. Çünkü öfke, şehvet, düşünme ahlaki fiiller iken kalp, beyin, karaciğer bedeni oluşturan temel organlardır. Ebu Bekir Razi biyolojik bir özellikten yola çıkarak o özelliğin ahlaki bir özellik kazandığını iddia etmektedir. Ancak Razi'yi Galenos'dan ayıran bir özellik vardır. Razi insanı diğer canlılardan ayırt eden özelliğin irade melekesi ve muhakeme sonucunda eylemde bulunma yeteneği olduğunu belirtmektedir.¹²¹ Peki bu süreç nasıl işlemektedir? Bu meseleyi Galenos'da de geçen öfke rezileti üzerinden ele alalım.

Öfke Rezileti Bağlamında Fizik-Psikoloji-Ahlak Bağıntısı

Ebu Bekir Razi öncelikle alemin oluş sürecini incelemiş ve alemin Bari'nin kendi derinliklerinden çıkarttığı basit ve mürekkep ruhlarda oluştuğunu dile getirmiş ve mürekkep ruhların alemin alt seviyelerinde yer aldığını belirtmiştir. En alt seviyede yer alan sıcak, soğuk, kuru ve yaş olmak üzere dört unsurun birleşimi ile mürekkep cisimler oluşmaktadır. Basit ruhlar alemin üstlerinde yer alırken mürekkep ruhlar daha aşağılardadır. İnsan ise basit ve mürekkep ruhlar arasında geçiş boyutu gibi tasvir edilmiştir. Bir yanıla ilahi diğer yanıla maddi olan insana bu imkanı veren ise akıl gücüdür.

Ateş, su, toprak, hava unsurları sıcaklık, soğukluk, kuruluk ve yaşlılık tabiatlarını temsil etmektedir. Sıcaklığın vermiş olduğu mizaç hareketlilik, canlılık sinir; soğukluğun vermiş olduğu haller ise tam tersi hallere neden olmaktadır. Maddi bir unsur ruhta etkili olmaktadır. Bunun nedeni ise ruhun işlevlerini yerine getirebilmek için bir bedene ihtiyaç duymasıdır.

Mürekkep cisimler madde ve ruhun terkip edilmesi anlamına gelmektedir. Böylelikle ruh beden, beden de ruhun gerekliliklerine uymak zorunda kalmaktadır. Bedeni oluşturan karışım yani mizaç da bu noktada ruhi fiillerde etkin olmaktadır. Ancak Razi için önemli bir husus insanda bulunan akıl gücüdür. Bu akıl gücü insana irade sağlamaktadır. Alemi incelerken kainatı büyük alem insanı küçük alem olarak gören Galenos insanın kainatta olduğu gibi temelde dört unsurdan oluştuğunu kabul etmektedir.

¹²¹ Kübra Bilgin Tiryaki, Ebu Bekir er-Razi Düşüncesinde Mizaç Teorisi, s.76

Bu unsurlar arasındaki dengeyi sağlayacak olan da akıldır. İrade gücü akla bu yetkiyi vermektedir. Galenos'da olduğu gibi tabiatın tek etken olması söz konusu değildir. Yani kişi biyolojisi onu gerektiriyor diye öyle davranmak zorunda değildir. Akıl gücü insana mizacının gerektirdiklerini ölçüp tartma ve yeri geldiğinde bu gerekliliklere karşı çıkma gücü vermektedir.

Razi düşüncesinde yer alan Öfke reziletini ele alacak olursak bunun kalbin sıcaklığıyla alakalı olduğunu görürüz. Razi'ye göre bedende göğüs kısmı ve baş kısmı küçük olursa kalbin mizacı soğuk, geniş olursa sıcak olmaktadır. Kalbin mizacı sıcak olduğunda ise vücuttaki kan dolaşımı daha hızlı olmaktadır. Çünkü kalp hızlı çalıştıkça ısı kazanmaktadır. Hızlı kan dolaşımı da insana bir canlılık ve hareket vermektedir. Bedendeki hareketin canlı ve hızlı olması ruhi fiillerin de hızlı olmasını sağlamaktadır. Sıcak mizaca sahip kişi daha hızlı anlama, kıvrak zekaya sahip olmaktadır. Ayrıca bu hızlı kan dolaşımı kişiyi karşılaştığı tehlike anlarında daha fevri davranış göstermesinin yolunu açmaktadır. Başka bir deyişle gazabî güç kan dolaşımının hızlı olduğu durumlarda güç kazanmaktadır. Vücudun hızlı olması verilen tepkilerin de hızlı ve fevri olmasına sebebiyet vermektedir. Eğer bu durumlarda akıl gücü devreye girip kalbin sıcak mizacını soğuk mizaç ile dengelemezse kalbin sıcaklığı ile gazap gücü etkin olacaktır. Bu etkin olma hali ise düşünme gücünün tamamen kaybedilmesine yol açabilmektedir. Razi bu durumda olan kişiler için deliden farkları olmadığını söyler. Ayrıca bu durumu düşünmeden hareket eden hayvanların durumuna benzeterek düşünme gücünün olmadığı durumlara atıf yapmış olur. Mutedil bir insanın yapması gereken ise kişinin karşılaştığı bir tehlike anında ya da karşısındakine bir ceza vermesi gerektiğinde öncelikle düşünme gücüyle durumu analiz etmeli ve bunun sonucunda hareket etmelidir. Böylece gazabî gücün baskısını durdurmuş olur. Düşünme gücü ile beraber karşısındaki kişiye karşı kin ve kibirden uzak bir şekilde yaklaşarak yapmış olduğu fiilin karşılığı ne ise onu vermiş olur. Kişinin düşünme gücüne ortaya çıkarabilmesi için mutedil bir mizaca sahip olmalıdır. Bu da ancak aklın şehvani ve gazabî nefse hakim olmasıyla olabilmektedir.

Kalbin mizacının sıcak olması ve buna dair fiziksel belirtilerin ele alınması fiziksel bir açıklamadır. Bedendeki fiziki özelliklerin yani kalbin daha hızlı çalışması ve kan dolaşımının hızlanması ile bedenin hareketlenmesi ve kişinin daha kolay sinirlenebilir hale gelmesi ise psikolojik bir açıklamadır. Düşünce gücünün devreye girmesi ile karışıklığın düzene girmesi ve düşünme gücünün fiziki ve psikolojik

nedenlerden ötürü ortaya çıkabilecek aşırılıkları dengelemesi ve mutedil bir düzen kurması ise ahlaki bir açıklamadır. Razi düşünce gücünün iradeli davranmasıyla diğer etkileri düzene sokabileceğini ileri sürmektedir. Böylelikle ahlak ile akıl arasında da güçlü bir bağ kurulmaktadır. Sonuç olarak Razi'ye göre fizik anlaşılmadan psikolojik etkiler, psikoloji anlaşılmadan da ahlak ilkeler anlaşılamamaktadır.

Sonuç

Ebu Bekir Razi, bir filozof hekim olarak fizik-psikoloji-ahlak bağıntısını ele almış, bu üçü arasındaki irtibatı kurmuştur. Razi dönemindeki hakim anlayıştan yola çıkarak insanı, dört unsur ve mizaç teorisinden yola çıkarak açıklamıştır. Bunu yaparken akli merkeze koyarak insanı iradeli bir canlı olarak değerlendirmiş böylelikle tabiatın insan ahlakı üzerindeki etkisini azaltmıştır. Kişinin ortaya koyduğu fiillerden sorumlu tutulabilmesi için bu gereklidir. Zira insan sadece tabiatının gereklilikleri yönünde fiiller ortaya koyarsa fiillerinden mükellef olması mümkün olmayacaktır. Bir kişinin bir olaya sinirlenerek etrafa zarar vermesini sadece mizacının bir gerekliliği olarak görmek onun verdiği zarardan sorumlu olmaması anlamına gelmektedir. Razi bunun önüne geçmek adına akıl gücünü ve iradeyi devreye sokmaktadır.

Ebu Bekir Razi mizacın değiştirilebileceğini iddia ederek eğitimin önemine vurgu yapmıştır. Ancak bu eğitimin nasıl olacağı, erdemlerin kazanılması ve mizacın düzeltilmesinin nasıl mümkün olacağı soruları cevapsız kalmıştır. Razi, iradeyi devreye sokarak bir adım ileriye gitmiş olsa da tam anlamıyla sistematik bir biçimde iradenin ne yönlerde kullanılması gerektiği açıklanmamıştır. Razi'nin üzerinde durduğu çevredeki akıl sahibi olduğu düşünülen birine tabi olma fikri de bu anlamda yeterli bir cevap sunmamaktadır.

FARABİ’NİN AHLAK FELSEFESİNDE FİZİK-PSİKOLOJİ- AHLAK İLİŞKİSİ

Giriş

Galenos ile sistematik bir şekilde başlayan mizaç anlayışı zamanla dönüşümler yaşamıştır. Bu sürece dair Ebu Bekir Razi’nin düşüncelerini bir önceki bölümde zikretmiştik. Bu bölümde ise Farabi’nin tevarüs ettiği mirastan hangi yönlerden istifade ettiği, bu mirasın hangi yönlerini dönüştürdüğü incelenecektir.

Farabi’nin, mizaç ile ahlak bağıntısını anlayabilmek için öncelikle beden ve ruhu nasıl ele aldığı ve bunların birbirleriyle irtibatlarını nasıl temellendirdiğini incelenmelidir. Devamında varlık mertebelerini nasıl sıraladığını ve varlıklar arasındaki kurduğu geçişlilikleri irdelemek gerekmektedir.

Farabi’nin varlık anlayışında hiyerarşik bir düzen mevcuttur. “İlk Sebeb”ten başlayarak basitlik ve mükemmelliğin en alt seviyesinde yer alan dört unsura kadar inen altı ilke belirleyen Farabi’de ilk ilke Tanrı’dır. İkinci ilke ise maddeden ayrı varlıklar olan dokuz akıldır ki bunlar da “ikinciler” olarak isimlendirilmektedir. Üçüncü ilke Faal akıl, dördüncü ilke ise manevi ve basit bir varlık olan nefistir. Beşinci ve altıncı ilkeyi suret ve madde oluşturmaktadır. Bu son iki ilkenin karışımlarıyla ay-altı alemdeki unsurlar, bunlardan da diğer cisimler oluşmaktadır.¹²² Farabi, hiyerarşik düzenin oluşumunu ise *sudur* anlayışı ile açıklanmaktadır. İlk Var Olanı bütün diğer var olanların ilk nedeni olduğunu dile getirmiş ve bu ilk nedenin taşmasıyla diğer varlıkların merteye merteye oluştuğunu ifade etmiştir.¹²³ İkinci var olan ilk var olandan, üçüncü var olan ikinci var olandan taşmaktadır. Bu süreç on birinci var olana kadar böyle devam etmektedir. Bu var olanlar kendilerini düşünmeleriyle göksel cisimleri oluştururlar. On birinci var olanla

¹²² Cüneyt Kaya, *İslam Düşünce Atlası* içinde, c.1, s.357

¹²³ Farabi, *Arau Ehli'l Medinetu'l Fazıla*, Müessesetü Hindawi, Mısır, 2016 , s.7-21

birlikte göksel cisimler son bulur. Ay ve faal akılın oluşumuyla sona eren göksel cisimler ay-üstü alemi oluşturmaktadır. İnsan merkeze alındığında ay-üstü ve ay-altı olmak üzere ikili bir yapı ortaya çıkmaktadır.¹²⁴ Ay-üstü alemdeki cisimler tözlerinde en üstün mükemmelliğe baştan beri sahip olanlardır. Bunlardan sonra gelenler ise bu mükemmelliğe tabiatları gereği sahip olmayanlardır. Farabi, ay-altı cisimlerin ateş, hava, su, toprak gibi unsurlardan oluştuğunu dile getirmiştir.¹²⁵ Cisimleri sinai ve tabii olmak üzere ikiye ayırmaktadır. Sinai olanlar kılıç, cam gibi insan elinden çıkan cisimlerdir. Tabii olanlar ise insan ve diğer canlılar gibi doğal cisimlerdir.¹²⁶

Bütün ay-altı alemin, unsurlardan meydana geldiğini ifade eden Farabi madde ve suret ayrımı yapmıştır. Bu ayrıma göre tabii cisimlerde maddenin unsurlardan meydana geldiğini suretin ise cinslerin benzediği suretler olduğunu ifade etmiştir.¹²⁷ Tabii cisimlerden devam ederek canlıları ele alan Farabi insanı beden ve nefisten oluşan bir varlık olarak ele almıştır. Bu tanımda insanın cinsi canlılığı faslı ise düşünmesidir.¹²⁸ Ay-altı alemi oluşturan bu cisimler başlangıçta en kusurlu halde bulunurken mükemmelliğe doğru bir yükseliş halindedirler. Ay-altı varlıklar tabii ve iradi olmak üzere ikiye ayrılırlar ve tabii varlıklar olmaksızın iradi varlıklar olamazlar. Ay-altı alemde en üstün olan ise dil ve düşünceye sahip hayvan yani insandır. Unsurlardan yukarıya doğru bir hiyerarşi vardır. Unsurların bir araya gelmesiyle karışımlar bu karışımların bir araya gelmesiyle de cisimler oluşur. En mutedil hale gelen cisimlere ise göksel cisimler etki ederler. Karışımın bileşeni arttıkça daha kompleks canlılar oluşur. Az bileşenli karışımlar unsurlara daha yakın özellikler gösteren madenleri oluştururken karışım bileşeni arttıkça insana kadar uzanan kompleks canlılar ortaya çıkar. İnsan sonuncu karışımın sonucudur.¹²⁹

Farabi düşüncesindeki varlık mertebelerini incelediğimizde unsurlar ile insan ruhu ve psikolojisi yani fizik nesneler ile ahlaki tutumları arasında bir ilişki olduğunu görmekteyiz. Varlık mertebeleri arasındaki geçişkenlikler tezi destekler niteliktedir.

¹²⁴ Sümeyye Parıldar, *Farabi Felsefesinde Mizaç Teorisi*, İslam Düşüncesinde Mizaç Teorileri içinde edt, M. Zahit Tiryaki-Kübra Bilgin Tiryaki, Nobel Yayınları, Ankara, 2016, s.81

¹²⁵ Farabi, *el-Medinetu'l Fazıla*, s. 29

¹²⁶ Farabi, *Fusulu'n Muntezaa*, Dârü'l-Meşrik, Beyrut, 1971, s.26-27

¹²⁷ Farabi, *Fusulu'n Muntezaa*, s. 26-27

¹²⁸ Hatice Umut, *Farabi Felsefesinde İnsanlık Mahiyetinin Taşıyıcı Tikelerinden Ahlak ve Siyasetin Öznesi Olan İnsana Geçişin Serüveni*, İnsan Nedir? İçinde, Editör: Ömer Türker, İLEM Yayınları, İstanbul, 2019, s.297

¹²⁹ Farabi, *el-Medinetu'l Fazıla*, s. 23-44

Zikredilen bağıntıları temellendirebilmek adına bu bölümde öncelikle *Fusulu'n Muntezaa* ve *el-Medinetu'l Fazıla* eserlerinden hareketle Farabi'de insan düşüncesi, insanın içinde bulunduğu toplum ile bağlantısı ve nübüvvetin bu bağıntıda hangi konumda bulunduğu üzerinde durulacaktır. Bu bölümden elde edilen verilerle Farabi'nin muhtelif eserlerinden hareketle mizaç teorisi ve ahlakın fizik ve psikoloji ile arasındaki ilişkisi açıklanacaktır. Son olarak ise Galenos'dan Razi'ye ve devamında Farabi'ye uzanan bu süreçte mizaç teorisinin Farabi ile hangi dönüşümler yaşadığı çözümlenecektir.

Farabi'nin Düşüncesinde İnsan

Farabi, siyaset felsefesinin temelinde öncelikle bir insan felsefesi ortaya koyar. Toplumun temelini oluşturan insanı açıklamadan toplumu ele almak mümkün olamayacaktır. Nitekim Farabi'ye göre toplum insanların birbirlerine olan zorunlu ihtiyaçlarından ortaya çıkmıştır.¹³⁰ Farabi için insanın asıl gayesi olan kemale erme yardımlaşan birçok insanın bir araya gelmesiyle mümkündür.¹³¹ Ay-altı alemin en mükemmel varlığı olan insan Farabi'nin düşüncesinde en mutedil mizaca sahip olabilen ve nâtık nefsi kabul edebilen canlı olarak ele alınmaktadır.¹³²

Farabi, insan nefsi söz konusu olduğunda bu nefsin beş büyük kuvveti olduğunu dile getirmiştir. Bu kuvvetler; besleyici, hisseden, mütehayyile, nuzui (arzu ve istek) ve nâtık (düşünme) kuvveleridir.¹³³ Besleyici kuvvet nefsin kendisiyle beslendiği kuvvettir. Hisseden kuvvet ise duyular vasıtasıyla bedene dokunma ile ilgili nesneler (melms) hakkında bilgi vermektedir. Duyulardan gelen bilgilere karşı oluşan arzu ve istek ise arzu uyandıran (nuzui) kuvveti ortaya çıkarır. Devamında ise insanın duyu verileriyle oluşturduğu geçmiş izlenimleri ruhta muhafaza eden muhayyile kuvveti oluşur. Verili olan bilgileri birleştirme-ayrıştırma gibi süreçlerden geçirerek akılsal nesneleri bilme imkanı veren düşünce kuvveti insana hakim olan kuvvet olur. Bu kuvvetlerin bedende bir yeri vardır. Besleyici kuvvet yardımcı kuvvetleriyle birlikte bedenin tamamına yayılmış olsa da amir olan besleyici kuvvet kalpte bulunmaktadır. Aynı şekilde duyu kuvvetinin

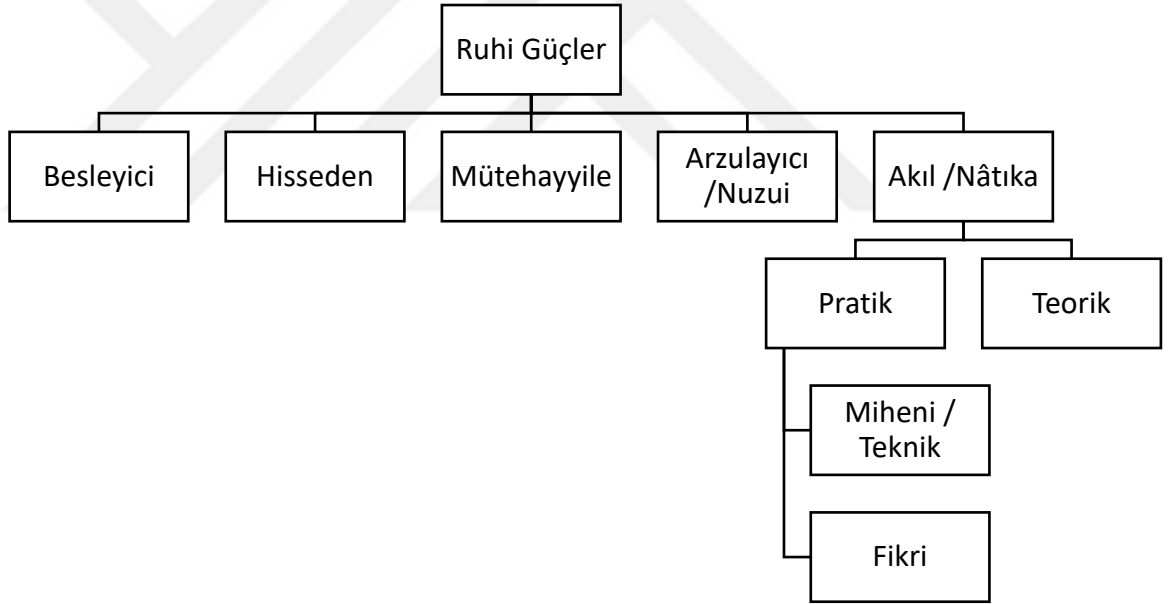
¹³⁰ Farabi, *el-Medinetu'l Fazıla*, s. 69

¹³¹ Farabi, *el-Medinetu'l Fazıla*, s.69

¹³² Hatice Umut, *İnsan Doğası Temelinde Farabi'nin Toplum ya da Devlet Görüşü*, Divan Disiplinlerarası Çalışmalar Dergisi, c. 14, sayı:27, 2009, s.124

¹³³ Farabi, *Fusul*, s. 28-30

de amiri yine kalpte bulunmaktadır. Yardımcıları ise beş duyu organıdır. Tahayyül kuvvetinin ise yardımcıları yoktur ve tektir. Ancak tahayyül kuvveti de kalpte ikamet etmektedir. Akıl ise amir kuvvetlerin başında bulunmaktadır. Akıl böylece hakim olan kuvvet olmaktadır. Ayrıca akılsal kuvvette bulunan fikir kuvveti ise düşünmeyi, ölçüp biçmeyi, dikkatle incelemeyi ve çıkarsamayı meydana getiren kuvvettir. Ancak arzu kuvvetine gelecek olursak bu kuvvet iradeyi meydana getiren kuvvettir. İrade; duyuşsal algı, tahayyül veya akılsal kuvvetle idrak edilen şeye karşı ya bir istek ya da kaçınma üzerinde bir karar vermek zorundadır ki bu kararı amir irade kuvveti almaktadır. Bedensel fiiller amir irade kuvvetinin hizmetkarlarıdır. Ve irade kuvveti de bedeni, kalpten yönetmektedir.¹³⁴ İrade kuvveti sayesinde insan övülen şeyleri yapabilmekte ve yerilen şeylerden sakınabilmektedir. Bu tarz irade ise sadece insanda bulunmaktadır.¹³⁵ Bu kuvvetlerin bir şema üzerinde gösterimi şöyledir:

Şekil 10: Farabi'de Ruhi Güçler

İnsan bedeni söz konusu olduğunda Farabi kalbi amir organ olarak kabul etmektedir. Her ne kadar beyin de amir organ olsa da onun amirliği ikincil kalmaktadır. Beyin de kalbin emirlerine uyar ve diğer bütün organlara ise emreder. Beyin kalbin

¹³⁴ Farabi, *el-Medinetu'l Fazıla*, s. 47-51

¹³⁵ Farabi, *es-Siyase*, s.72

kahyası gibi değerlendirilmektedir. Kalpten aldığı emirleri diğer bütün organlara iletme görevini üstlenmiştir. Beyin kalbin hizmetinde en yüksek işleri yapmak ile mesuldür.¹³⁶ Farabi bedeni ele alırken kalbi merkezde görmüş ve bunu unsurlarla bağlantılı olarak da açıklamıştır. Nitekim Farabi'ye göre kalp canlının uzuvları arasında sıcaklığın ortaya çıktığı kaynaktır ve canlı bedendeki ruhtur. Bunun sonucunda sıcaklığı diğer organlara ileten kalp birincil olmaktadır. Böylece kalp dışındaki her uzuv fiillerinde kalpteki güce tabidir. Kalp hissin, iradi hareketin ve beslenmenin başlangıç noktasıdır. Kalp dışındaki her uzuv besleyici gücüyle kalpte bulunan güce hizmet etmektedir.¹³⁷ Beyin ise amir ancak ikincil bir durumda bulunmaktadır. Beynin unsurlarla ilişkili olan görevi ise bedendeki sıcaklığı kendi soğukluğuyla dengede tutmaktır. Beyin, kalpten organlara gönderilen sıcaklığı olması gerektiği gibi denkleştirip düzenleyen organdır. Beynin ilk işi ve bedenin organlarına yaptığı en temel vazife budur.¹³⁸ Kalp sıcaklığın kaynağı iken beyin ise soğukluğun kaynağıdır. Farabi'ye göre sıcaklık ve soğukluk diğer uzuvlar için koruyucu faildirler. Bedende bu ikisine zaruri olarak ihtiyaç vardır.¹³⁹

Farabi insanın ruhsal ve fiziksel özelliklerini açıklamıştır. Bu açıklamalardan anlaşılacağı üzere ruhi ve fiziki güçler birbirinden etkilenmektedir. Maddi yapı ruhi yapıyı belirlemektedir.¹⁴⁰ Aradaki bu ilişki mizaç teorilerini akla getirmektedir. Galenos'un sistematik hale getirdiği, Razi ile beraber İslam düşüncesinde yer eden mizaç teorileri Farabi ile de devam etmiştir.

Farabi'de Mizaç Teorisi

Farabi, Galenos ya da Razi gibi başlı başına mizacı ele alan bir risale kaleme almamıştır. Baştan sona bir mizaç teorisi de ortaya koymamıştır. Sıcak-kuru, soğuk-yaş gibi ayrımlar üzerinde durarak bunların her birine ait mizaç özellikleri de belirlememiştir. Kendisinden önceki mirası verili olarak kabul etmiş bunun üzerinden kendi teorisini

¹³⁶ Farabi, *el-Medinetu'l Fazıla*, s. 53-54

¹³⁷ Farabi, *Risale li-Farabi Fi A'dai'l Hayvan ve Ef'aliha ve Kuvaha*, s.65-69

¹³⁸ Farabi, *el-Medinetu'l Fazıla*, s. 54

¹³⁹ Farabi, *Risale li-Farabi Fi A'dai'l Hayvan ve Ef'aliha ve Kuvaha*, s.96

¹⁴⁰ Hatice Umut, *Farabi Felsefesinde İnsanlık Mahiyetinin Taşıyıcı Tikelerinden Ahlak ve Siyasetin Öznesi Olan İnsana Geçişin Serüveni*, s.313

ortaya koymuştur. Yani Farabi sıcaklık ve soğukluğu fail etken kabul etmiş beden in fiillerinde belirleyici oldukları üzerinde durmuştur.¹⁴¹

Farabi, *el-Medinetü'l Fazıla* adlı eserinde ay-altı ve ay-üstü cisimleri açıklarken ay-altı cisimlerin unsurlar ve bunların karışımından oluşan cisimler olduğunu dile getirdiğini zikretmiştik.¹⁴² Unsurların sayısını dört olarak belirleyen Farabi, bunların birbirlerine zıt olduklarını öne sürmektedir.¹⁴³ Fiillere istidat veren güçlerin sıcaklık ve soğukluk olduğunu fiili kabule istidat veren güçlerin ise yaşlık ve kuruluk olduğunu ifade etmiştir. Şiddetli sıcak olan cisim ateş, şiddetli soğuk olan ise sudur. Şiddetli akışkan olan hava, şiddetli katı olan ise topraktır. Farabi'ye göre bu dört madde oluş ve bozuluşun esasını oluşturmaktadır. Oluş ve bozuluşa tabi olan cisimler bu dört unsurun karışımından meydana gelmektedir.¹⁴⁴ Nitekim, unsurların maddelerinin maddesi yoktur ve bundan dolayı ay-altı cisimlerin ilk maddesini oluştururlar ve hepsinde ortak olarak bulunurlar. Suretleri ise en başta verilmemiştir. Bilfiil varlık kazanacağı suretlerine kavuşana dek yukarıya doğru yükselmektedirler.¹⁴⁵

Unsurların karışımlarından ortaya çıkan cisimler bu karşımdaki oranlara göre değişiklik göstermektedirler. Bu karışımın itidalli olması ise mükemmel bir durumdur. Ancak bu itidalli olma istidadı sadece insanda bulunmaktadır ki nâtık nefsi kabul edebilen bir cisim olabilsin.¹⁴⁶ İtidalde olma durumu ise her bir unsurun dengede olması ve birbirleriyle mücadele içinde olmamasıyla mümkündür.¹⁴⁷ Nitekim insanın birinci akledilirleri alabilmesi için öncelik selim bir fitrata sahip olması gerekmektedir. Aksi takdirde delillerde olduğu gibi bu kuvveler insanda olamayacaktır. Akledilirlerin insanda bulunması ancak bedensel olarak buna hazır olduğunda olacaktır.¹⁴⁸ Bu durum fıkıh usulünde de karşımıza çıkmaktadır. Ehliyet bahislerinde ele alındığı üzere kişinin akli olarak olgunlaşması kişinin bedensel gelişimiyle yakından irtibatlıdır. Bedensel gelişiminin gerektirdikleri yönünde gelişen akıl ancak belli bir olgunluğa eriştiğinde akledilirleri ihata etmeye kabil olacaktır. İslam düşüncesinde kişinin fiillerinde sorumlu

¹⁴¹ Farabi, *Risale li-Farabi Fi A'dai'l Hayvan ve Ef'aliha ve Kuvaha*, s.96

¹⁴² Farabi, *el-Medinetu'l Fazıla*, s.46

¹⁴³ Farabi, *el-Medinetu'l Fazıla*, s. 21-22

¹⁴⁴ Farabi, *Uyunu'l Mesail*, Kitabu'l Mecnua Li Farabi içinde, Matabatu's Saade, Mısır, 1908, s.73

¹⁴⁵ Farabi, *el-Medinetu'l Fazıla*, s.22

¹⁴⁶ Farabi, *Uyunu'l Mesail*, s.74

¹⁴⁷ Sümeyye Parıldar, *Farabi Felsefesinde Mizaç Teorisi*, s.91

¹⁴⁸ Farabi, *es-Siyasetü'l Medeniyye*, s.74-75

olabilmesi için bir kıstas olarak kullanılan akıl ve baliğ olma bunu ifade etmektedir. Akıl ve baliğ olan kişinin hem vücut hem de eda ehliyeti tam hale gelir ve o kişi artık kendi fiillerinin sonuçlarının ne olacağını bilerek hareket etmeye başlar ve bu fiillerin olumlu ve olumsuz sonuçlarını üstlenir. Herhangi bir arıza ile karşılaşmadığı sürece cenin döneminden rüşd dönemine kadar hayata hazırlanan kişiye tüm hak ve sorumlulukları yüklenmiş olur.¹⁴⁹ Bu düşüncenin içinde yetişmiş bir düşünür olarak Farabi'nin mizaç teorisini bu anlayıştan uzak ele alması mümkün gözükmemektedir.

Farabi, ancak insanın mutedil mizaca sahip olabileceğini dile getirmiş ve insanın bedensel ve ruhsal işlevlerini birbiri ile bağlantılı olarak açıklamıştır. Çokça tartışılan beden-nefis ilişkisi konusunda Farabi net bir şekilde aradaki bağıntıyı kurmuştur. Kalpte yer eden kuvvetlerin açıklanması ve bu kuvvetlerin kalbin sıcaklığıyla işler hale gelmesi aradaki ilişkiyi göstermektedir. Kalp ve beynin sıcaklık ve soğukluk dengesiyle bedeni harekete geçirmesi ve ruhi kuvvetlere imkan tanınması beden ile ruh arasındaki ilişkiye işaret etmektedir. Nitekim tahayyül gücü için kalbin belli bir sıcaklığa sahip olması gerektiği gibi düşünme kuvveti için ise farklı bir sıcaklık ölçüsü olduğunu iddia etmiştir. Böylece beyin; bir parçası ile tahayyülün, bir parçası ile düşünmenin, üçüncü bir parçası ile de hafızanın gerçekleşmesi için kalbin sıcaklığını belli bir oranda tutmak zorundadır.¹⁵⁰

Farabi'ye göre ruhsal haller az ya da çok bedenlerin mizacına tabidir. Her ruhsal hal içinde bulunduğu bedenin gerektirdiği gibi şekillenmektedir. Her bir beden birbirinden farklı olduğu için her bir ruh da birbirinden farklı olacaktır.¹⁵¹ Burada dikkat çeken husus Farabi'nin fiziki hallerle psikolojik halleri birbirine bağlamış olmasıdır. Ancak az ya da çok etkilenme şartı koyarak Galenos'dan farklı olarak fizik ile psikolojiyi birbirinin aynısı olarak konumlandırmamıştır.

Farabi nefsin de bedende olduğu gibi sağlık ve hastalık durumlarına sahip olduğunu dile getirerek de bu bağıntıyı desteklemektedir. Bedenin sağlıklı olmasını organların işlevlerini tam olarak yerine getirmesi olarak gören Farabi nefsin sağlıklı olmasını ise organların fiillerini tam ve kamil olarak yerine getirebilmesi olarak açıklar.

¹⁴⁹ El-Buhari, Keşfu'l Esrar, s.335-349

¹⁵⁰ Farabi, *el-Medinetu'l Fazıla*, s.55

¹⁵¹ Farabi, *el-Medinetu'l Fazıla*, s. 82

Nefsin sıhhati organların hayır-hasenat ve güzel fiiller ortaya koymasdır. Hastalığı ise şer ve kötü fiiller ortaya koymasdır.¹⁵²

Mizaç-Ahlak Bağntısı

Farabi, cisimlerin temelinde unsurların karışımı olduğunu ifade etmektedir. Bu karışımlara mizaç denmektedir. Her bir karışım kendine özgü durumlar içerir. Her cisimde bulunan karışım oranları kendine özgüdür. Nitekim birbirine benzemeyen sayısız beden ve her bir bedene tekabül eden mizaçlar bulunmaktadır. Bu mizaçlar aynı olmasa dahi benzer özellikler gösterebilmektedirler.

Farabi faziletleri Hulki/ahlaki ve nutki/akli olmak üzere ikiye ayırmıştır. Ahlaki faziletlerin ve reziletlerin nefiste, fiillerin zamanla tekrar edilmesiyle oluştuğunu dile getiren Farabi, insanın doğduğu andan itibaren fazilet ya da rezilet sahibi bir fitrata sahip olduğu görüşüne karşı çıkmıştır. Ancak insan fazilet ya da reziletleri yapmaya kabiliyetli olarak dünyaya gelir ve bazı fiilleri yapmak bazı fitratlara kolay gelebilir.¹⁵³ Eğer bir kişi mizacı gereği sakın biri ise bu onun için bir fazilet olmaktan çıkar. Ancak bu kişi gerekli durumlarda sakın kalabilmeyi nefisine öğretebilmiş ise bu davranış fazilet halini alır. Burada Farabi ileride de ele alacağımız üzere ahlakın mizaçla birebir örtüşen bir ilişki içinde olmadığını bizlere göstermektedir.

Farabi'ye göre mizaç beden için bir realite olarak durmaktadır. Ancak Farabi'ye göre kişinin iyi ve kötü fiillere göre kendi mizacını şekillendirebilme gücü vardır. Buna Farabi irade kuvveti demektedir. Daha önce açıkladığımız üzere nefiste bulunan arzu gücü belli şeylere yönelim gösterecektir. Ancak irade kuvveti onu sağlamak ya da engel olmak için devreye girecektir. Her ne kadar ahlak mizaçtan bağımsız olmasa da ona tam olarak bağımlı kalmayacaktır. Böylece mizaçların hakikatleri sabit kalsa dahi keyfiyetlerin değişebileceği üzerinde duran Farabi, iradeyi yok sayan bir belirleyicilikten uzak durmaktadır.

¹⁵² Farabi, *Fusulu'n Muntezaa*, s.23

¹⁵³ Farabi, *Fusul*, s.30-31

Farabi'ye göre en önemlisi bir fiili gerçekleştirmeye kabil olmaktan ziyade onu gerçekleştirmektir. Fazilet ya da rezilete yönelik tabi istidatların bazıları onların zıtları uygulanmak suretiyle alışkanlıkla tamamen yok edilebilir ya da değiştirilebilir. Bazıları ise tamamen yok olmasa bile gücü kırılabilir. Bazıları ise değiştirilemez. Ancak bu noktada insan onların fiillerinden nefsinin alıkoymak ve sabırlı olmak zorundadır.¹⁵⁴ Ancak eğer kişi nefsindeki kötü fiillere meyyal olan yönü dönüştürememiş ve ancak nefsinin zapt ederek iyi fiiller ortaya koyabiliyorsa bu kişi faziletli kişi olarak değil nefsinin zapt eden olarak anılır. Faziletli kimse ise nefsinde herhangi bir zorlama olmaksızın faziletler ortaya koyabilen kimsedir. Nefsinin zapt eden kanuna uygun davranırsa dahi faziletli kimsenin meleke haline gelmiş faziletlerine ulaşamayacaktır.¹⁵⁵

Farabi'de İnsan-Toplum İlişkisi, Faziletli Şehir ve Peygamberin Bu Şehirdeki Konumu

Bedenin mizaca uygun davranıp davranmayacağı gibi durumları kişinin kendisine bırakmayan Farabi'nin, şehir felsefesinin temelinde de bu yatar. İlmu'l medeni olarak isimlendirdiği bu alan en temelde nihai saadeti amaçlamaktadır. Bunu yaparken de iradi fiiller, ahlak ve melekeleri araştırmaktadır.¹⁵⁶ Bir toplumun faziletli olmasını bireylerinin fiillerinden bağımsız ele almayan Farabi için kişinin toplumdaki bağlılıkların düzenlenmesi gerekmektedir. Ve insanın sınırsız olarak bağlanma kabiliyetini kendisine keşfettirecek ve bu sınırlı ilkelerle sınırsız imkanların önünü açacak bir yönlendiriciye ihtiyaç duyulmaktadır. Ve bunu yapabilecek olan da şehrin yöneticisi olan kişidir. Ve kişi mizacına uygun olsun ya da olmasın bağımlılıklarını düzenlemek adına belirli iyi ve kötü fiil sınırlarına göre davranmak zorundadır. Bunu yaparken de bedeninden yani mizacından tam olarak bağımsız hareket edemeyeceğinin bilincinde olmalıdır. Zira beden ruhu etkilemektedir. Eğer kişi ruhunda bir hastalık tespit ederse mizacını bilmeden bunu iyileştirmesi mümkün olmayacaktır.

Farabi için insanın temel amacı nihai saadete ulaşmaktır. Bu yolda, insan tabiatları birbirinden çok farklı olduğu için her insan için farklı bir yol vardır. İnsanlar fitratlarında

¹⁵⁴ Farabi, *Fusul*, s.33-34

¹⁵⁵ Farabi, *Fusul*, s.35

¹⁵⁶ Farabi, *Kitabu'l Mille*, Daru'l Meşrik, Lübnan, 1986, s.53

bulunan kabiliyetlere göre bir hiyerarşiye sahip olurlar. İlk akledilirleri sadece selim fitrata sahip olanlar alabilirler. Devamında gelen güçler her insanda mertebe mertebe farklılaşmaktadır. Nihai mutluluğa nasıl ulaşılacağı sorusu da her insan için farklılaşmaktadır. Her insan nihai mutluluğa ulaşmanın yolunu kendiliğinden bilemez. Onlara bu yolu gösterecek bir mürşide ihtiyaç duyarlar. Kimi için kolay kimi için zor bir eğitim süreci başlar devamında.¹⁵⁷

Erdemli, faziletli şehirde insan bedeninde olduğu gibi bölümler vardır ve bunlar kuvveleri itibariyle bir hiyerarşi içerisinde. İnsanda amir olan organ kalptir. Ve bu organa yakın olan ve hizmet eden organlar vardır. Bu hizmet eden organlara da hizmet eden bazı organlar mevcuttur. Bu durum aynı şekilde insanların bir araya gelerek oluşturduğu şehirlerde de aynıdır. Şehrin de parçaları insanda olduğu yaradılış ve üstünlük yönünden birbirinden farklıdır. Bedende ilk olarak kalbin meydana geldiği gibi şehirde de ilk olarak yöneticinin olması gerekmektedir. Devamında ise yönetici ;şehrin kısımlarının, bunların iradi melekelerinin meydana gelişinin ve mertebe mertebe ortaya çıkışlarının nedeni olmalıdır. Şehrin diğer kısımları ise beşe ayrılmaktadır. En faziletli olanlar hukema, ameli hikmete sahip olanlar ve önemli meseleler hakkında görüş sahibi olanlardır. İkinci sırada ise din temsilcileri ve hatipler gelmektedir. Üçüncü sırada ölçü işleriyle uğraşan mühendisler, dördüncü sırada mücahit olarak adlandırılacak bekçi, ordu gibi koruma görevini üstlenenler gelmektedir. Son sırada ise çiftçi, çoban, tüccar gibi servet kazanan kişiler yer almaktadır.¹⁵⁸ Ancak dikkat edilmesi gereken husus ise bedendeki tabi kuvvetlerin yerini şehirde iradi meleke ve istidatların aldığıdır.¹⁵⁹

Şehir için en önemli olan yöneticisinin şehrin parçalarını iyi bir şekilde yönetebilmesidir. Yöneticinin şehirdeki düzeni sağlamasıyla her bir birey mutluluğa ulaşabilecek ve örgütlenerek birlik oluşturabilecektir.¹⁶⁰ Yöneticinin şehre olan sorumluluğu doktorun bir bedene karşı olan sorumluluğu gibidir. Bedenin organları hastalandığında doktorun onları tedavi etmesi gibi yönetici de şehrin parçalarında bir sorun olduğunda bu sorunu giderebilmelidir ve bunu yaparken de şehrin en ufak bir

¹⁵⁷ Farabi, *es-Siyasetü'l Medeniyye*, s.78

¹⁵⁸ Farabi, *Fusul*, s.65-66

¹⁵⁹ Farabi, *el-Medinetu'l Fazıla*, s. 69-70

¹⁶⁰ Hatice Umur, *İnsan Doğası Temelinde Farabi'nin Toplum ya da Devlet Görüşü*, s.135

parçasına dahi zarar vermemelidir. Aksi halde bir parça düzelirken diğer parça bozulursa bu şehrin bütünü söz konusu olduğunda nitelikli bir yönetim olmayacaktır.¹⁶¹

Farabi'nin düşüncesinde *tüm faziletleri yapmaya kabil olan kişi ve tüm bu faziletleri gerçekleştirebilen kişi faziletli insan mertebesinde de daha yukarıda olur ve bu kişi ilahi insan olarak adlandırılır. Bunun tam tersi olan ve tüm şer fiilleri yapmaya kabil olan ve bunları gerçekleştiren ki rezil insan mertebesinde daha düşüktür ve vahşi hayvan olarak isimlendirilir. İlahi insan Medine'ye hizmet eder ve onu yöneten konumunda olması gerekir. Medine'nin meliki konumundadır. Diğerleri ise Medine'ye hizmet etmez ve aksine zarar verir. Bundan dolayı Medine'den uzaklaştırılması gerekmektedir.*¹⁶²

Şehrin yöneticisinin yani Farabi'nin tanımıyla melikin şehri iyi yönetebilmesi için öncelikle cüzi ve külli iyi olanı bilmesi gerekmektedir. Nitekim yönetici mutluluğa götüren her türlü fiili bilip bunu her seviyeden insana anlatabilir halde olmalıdır.¹⁶³ Hem şehrin bir parçası hem de bütünü koruyabilmesi ancak bununla mümkündür. Farabi bunu açıklarken öncelikle tek tek insanları ele alır ve insanların fiillerde ve ahlakta orta olanı bilme gücüne sahip olduklarını belirtir. Ancak insan tek başına karar verirken ortaya koyduğu fiilin kendi için iyi olsa bile diğer insanlar açısından ne gibi sonuçlar doğuracağını kestiremeyebilir.

Farabi Kitabı'l Mille adlı eserinde ilk gerçek sultanın Allah'tan mertebe mertebe inen vahiy ile şehrin yönetimini sağladığını ve bu yönetimin de derece derece diğer yöneticilere intikal ettiğini ifade eder.¹⁶⁴ Nitekim her bir insan tek başına medeni sınaatın bir kısmıyla amel etmiş olur ancak tamamına vakıf olamaz. Ancak gerçek yönetici hem kendisi hem de bütün şehir halkı için gerçek mutluluğu sağlayabilen yöneticidir.¹⁶⁵ Her insan bir diğerine mürşid olamaz. Ancak tabiatının kendisine verdiği yönetme melekesini eğitim yoluyla da etkinleştirmiş kimseler diğerlerine yol gösterebilir. Bir reis/yönetici bir başka reisten öğrenerek bunu devam ettirebilir. Bu silsile ilk reise kadar uzanır. İlk reis bütün ulum ve mearife sahiptir ve bunlar bilfiil olarak kendisinde bulunmaktadır. Ve kendisini eğitecek bir başka mürşide ihtiyaç duymamaktadır zira o faal akılla bizzat irtibat

¹⁶¹ Farabi, *Fusul*, s.42-43

¹⁶² Farabi, *Fusul*, s.32-33

¹⁶³ Yaşar Aydın, *Farabi*, İsam Yayınları, İstanbul, 2008, s.138

¹⁶⁴ Farabi, *Mille*, s.64

¹⁶⁵ Farabi, *Fusul*, s.44-47

kurmuş kimsedir. Faal akıl ise vahiy için sadece bir aracı konumundadır. Böylelikle Farabi için ilk yönetici vahiy alan bir peygamberdir.¹⁶⁶

İlaç ve gıdalarda orta ve mutedil olanı ortaya çıkaran ve istinbat eden kişi doktordur. Bunu ele alan ise tıp ilmidir. Ahlak ve fiillerde orta ve mutedil olanı ortaya çıkaran ve istinbat eden ise şehrin yöneticisi, meliktir. Bunu ortaya koyan sınaat ise siyasi sanat ve sultanlık maharetidir.¹⁶⁷ Farabi yöneticide olması gereken bu vasıfların yaradılışı itibariyle yöneticilik istidadına sahip olması ve devamında iradi meleke ve tutumları kazanmış olmasıyla mümkün olabileceğini ifade etmektedir.¹⁶⁸ Ayrıca şehrin yöneticilerin dört tane olduğunu dile getiren Farabi gerçek yöneticinin sahip olması gerektiği şu altı özelliği belirlemiştir:

- 1- Hikmet
- 2- Kamil pratik hikmet
- 3- Başkalarını ikna edebilme gücü
- 4- Tahayyül gücü
- 5- Cihada katılabilme
- 6- Bedenin tam ve sağlam olması¹⁶⁹

Gerçek yönetici, tüm bunlara sahip olmalı ve böylece faal akılın indiği insan olmalıdır. Hem nazari hem teorik hem tahayyül kuvvetinde kemale ermesiyle bu insan kendisine vahiy gelen insan olur. Bu insan; Faal Akıl'dan bi'l fiil akla taşan, feyz eden şeyle birlikte bilge bir insan, bir filozof, ilahi akılla donanmış mükemmel bir düşünür halini alır. Faal Akıl'dan muhayyile gücüne taşan feyz ile birlikte ise bir peygamber, geleceği bildiren bir uyarıcı halini alır. Ayrıca bu insan beden de sağlam olmalıdır.¹⁷⁰ Bu insan artık insanlığın en üst mertebesinde yer almakta ve mutluluğun en yüksek derecesini yaşamaktadır.¹⁷¹ Hatta ilk yöneticinin yer yüzündeki görevi İlk Sebebin mevcudatı ortaya çıkarırken ki konumuna benzemektedir.¹⁷²

Diğer yönetici biçimler ise şunlardır:

¹⁶⁶ Farabi, *es-Siyasetü'l Medeniyye*, s.79-80

¹⁶⁷ Farabi, *Fusul*, s.39

¹⁶⁸ Farabi, *el-Medinetu'l Fazıla*, s.72

¹⁶⁹ Farabi, *Fusul*, s.66

¹⁷⁰ Yaşar Aydın, Farabi, İsam Yayınları, İstanbul, 2008, s. 138-139

¹⁷¹ Farabi, *el-Medinetu'l Fazıla*, s.73-74

¹⁷² Farabi, *es-Siyasetü'l Medeniyye*, s. 84

- Tüm bu özelliklerin bir kişide değil de birden fazla kişide bir araya gelmesiyle oluşturulan bir istişare grubu yönetici olur. Aralarındaki en faziletli olan ise bu gurubun başkanı olur.
- Bu şartları sağlayan bir kişi ya da grup yoksa kendinden önceki gerçek sultanların ortaya koyduğu adetleri bilen, bu adetlerin uygulamalarını, adet ve sünnetlerde kapalı olan yerleri kıyasla anlayabilen, yeni çıkan durumlara karşı fikri ve ameli hikmet sahibi, ikna gücüne sahip, cihada katılabilecek bünyeye sahip olan kişi yönetici olmaya hak kazanır.
- Tüm bunları da sağlayan bir kişi yoksa eğer bunları taşıyan topluluk hep beraber yönetici konumunda olur.¹⁷³

En faziletli olan ise Gerçek Sultan ile yönetilen şehirdir. Bu şehirde yaşamış olanlar saadete ulaşan kimselerdir ve bu şehir de faziletli şehirdir.¹⁷⁴ Diğer üç yönetim biçimi Gerçek Sultan'ın olmadığı dönemlerde zorunluluktan dolayı kabul edilmektedir. Yöneticiden sonra ise şehrin diğer bölümleri gelmektedir.

İnsan bedeni ve ruhu devamında ise tek tek insanlar ve şehrin ruhu birbiriyle irtibatlıdır. Farabi'nin felsefesinde yer alan madde ve suret her seferinde mizaç ve ahlak arasındaki bağa işaret etmektedir. İnsan bedeninin ve fiillerinin ruha etkisini ele alan Farabi aynı şekilde tek tek bireylerin topluma olan etkisini de açıklamaktadır. Burada madde insan fiili suret ise iyi olana ulaşmaktır. Mizaçtan yola çıkarak ahlak felsefesini oluşturan Farabi'nin aynı zamanda Peygamberin konumunu belirlemesi Galenos ile sistematik hale gelen mizaç teorisinin imkanlarını ne kadar genişlettiğini göstermektedir.

Farabi; insanı ve onun toplum ile olan ilişkisini ele alırken beden yapısından yola çıkarak meseleyi ele almıştır. Farabi mizaç teorisinin ahlak, toplum ve siyaset teorisi ile bağını kurmuştur. Buna göre toplumsal yaşam kainattaki ya da insan bedenindeki hiyerarşik yapılanmaya benzetilmektedir.¹⁷⁵ bu hiyerarşik ilişkiyi Medine'nin insan bedenine benzetilmesinde görmek mümkündür. Nasıl ki kalp insan bedeni için erdemlerin merkezi ise Medine'de de bütün erdemleri kendisinde barındıran reistir. Daha küçük ama yine de önemli ve faydalı işleri yapan, en alt sınıf üyelerine kadar reisin altında olan

¹⁷³ Farabi, *Fusul*, s.66-67

¹⁷⁴ Farabi, *es-Siyasetü'l Medeniyye*, s.80

¹⁷⁵ Hatice Umut, *İnsan Doğası Temelinde Farabi'nin Toplum ya da Devlet Görüşü*, s. 136

herkes, ona göre giderek daha az soylu işleri yerine getirmektedir.¹⁷⁶ Beden ile şehir arasındaki bu benzerliğin yanında bir farklılık da göze çarpmaktadır. İnsan bedeni kendisine verili olarak bulunurken şehir insanlar tarafında iradi olarak kurulmaktadır.¹⁷⁷ Ancak ahlak kendi başına ahlaki kemali ve toplum düzenini temin edemez. Bunun için aşkın bir kaynak yol göstermelidir. Nitekim şehir kurulurken ahlaki ilkeler üzerinde teessüs etmelidir. Bunu şehre getirecek olan da hakikat bilgisine ulaşmış kişidir.¹⁷⁸

Sonuç

Düşünce tarihinde sıkça görüldüğü üzere mizaç teorisinin seyri de birebir kopyalama şeklinde olmamış her defasında çeşitli değişimlere uğrayarak yoluna devam etmiştir. Galenos'le başlayan fizik-psikoloji-ahlak bağıntısı Razi ile devam etmişti. Bu bölümde ise Farabi'nin bu bağıntıyı nasıl kurduğu üzerinde durulmaktadır. İslam düşünce geleneği içinde bulunan Razi ve Farabi için bu bağıntı yabancı olmamakla birlikte Galenos'dan geldiği şekliyle mizaç teorisinin bazı değişikliklere maruz kalması gerekiyordu. Galenos'un mizaç teorisinde kesin bir belirlenmişlik söz konusuydu. Razi ise Galenos'dan tevarüs etmiş olduğu mirası dönüştürmüş ve iradeye dair nüvelere yer vermişti. Galenos'da hiç bulunmayan mizacı değiştirebilme imkanı Razi düşüncesinde yer bulabilmişti. Farabi'ye gelindiğinde ise mizacın insan üzerindeki belirleyiciliğinin daha da azaldığını görülebilir.

Farabi'nin kozmolojisinde yer alan ay-üstü/ay-altı alem ayrımı kemal noktasında da bir ayrım varsaymaktadır. Ay-altı alemdeki cisimler mükemmellikten uzaktır. En alt seviyede ise unsurlar bulunmaktadır. Bunların karışımından meydana gelen ay-altı cisimlerde mükemmelliğe en yakın, en mutedil karışım insandır. Her bir insan mizacından etkilenmektedir ve her insanın karışımına göre sayısız mizaç tipi vardır. Böylece her insan birbirinden farklı olmaktadır. Sıcaklık ve soğukluk insan fiillerinde etkilidir. Ayrıca ruhi güçlerini de etkilemektedir. Kalp sıcaklık ile bedene canlılık verirken beyin de soğukluk ile bedenin dengesini korumaktadır. Bu sıcaklık-soğukluk

¹⁷⁶ Georgios Steiris, Farabi'de Erdemli Şehir ve İnsanın Mutluluğu Üzerine, Sabah Ülkesi Dergisi, sayı:43, Nisan 2015, s. 12

¹⁷⁷ Farabi, *Medinetu'l Fazıla*, s.69-70

¹⁷⁸ Ekrem Demirli, Şehir ve Peygamber Ahlaki Bir Varlık Olarak İnsanın Gelişim Sürecinde Şehir ve İctimai Hayat, Sabah Ülkesi Dergisi, sayı:43, Nisan 2015, s.8

dengeyi sayesinde ruhi güçler işlerlik kazanmaktadır. Ancak Farabi için önceki düşüncelerden farklı olan insanın mizacından etkilense dahi onu değiştirebileceğidir. Kişinin faziletli olması mizacında bulunan iyilikleri fiile dökerek ve sürekli tekrar ederek meleke haline getirmesiyle olur. Kişinin sadece mizacının iyiliklere meyyal olması faziletli olmak için yeterli değildir. Ayrıca bir kişi mizacında kötülöklere meyil olsa dahi faziletli olabilir. Bunun için yapması gereken kötölöklere meyyal olan kısmı zapt ederek ve sürekli iyi fiilleri tekrar ederek kötölöklere olan meyli yok etmesidir. Ancak burada tamamen yok edip iyi fiilleri meleke haline getirmek önemlidir. Nitekim iyi ahlak meleke haline gelmeden ortaya çıkmaz. Bu anlayış bize Farabi'nin fizik-psikoloji-ahlak ile nasıl bir bağ kurduğunu göstermektedir. Artık bunlar arasında zorunlu bir ilişki görülmez. Ancak bu bağıntıyı bilmeden de faziletlere giden yol bilenemez.

Farabi'nin siyaset felsefesine yönelmesi ve eserlerinde derli toplu mizaç teorisi anlatısına rastlanmaması akıllara “Farabi’de bir mizaç teorisi bulmak mümkün müdür?” sorusunu getirse de Farabi'nin mizaç teorisinden tamamen bağımsız bir ahlak felsefesine sahip olmadığını söyleyebiliriz. Farabi çeşitli eserlerinden mizaç teorisinden bahsetmiş ancak Galenos’da olduğu gibi iradeden yoksun bir mizaç teorisi fikri üzerinden gitmemiştir. Özellikle mizacın değişebileceği yönündeki görüşleri ile iradeyi daha belirgin hale getiren Farabi, niyeti de devreye sokarak mizaç teorisini dönüştürmüştür.

Ahlaklı Olmak İçin Mizaç Tek Başına Yeterli Midir?

Farabi, mizaç teorisini kabul etmiş ve mizacın insan fiilleri üzerindeki etkisini açıklamıştır. Ancak mizaç insan fiillerinde tek başına belirleyici değildir. Nitekim insanın ruhi güçleri arasında irade kuvveti yer almaktadır. Her ne kadar mizaç belli fiilleri gerektirse de irade kuvveti devreye girerek insana ihtiyar yetkisi vermektedir. İrade kuvvetiyle insan mizacının gerekliliklerini ya değiştirebilir ya da bastırabilir. Böylece Farabi, mizaç söz konusu olduğunda onun ahlakla olan ilişkisini bir zorunluluk ilişkisinden çıkartmış ve nefsin iradesine bağılı olarak mizacın etkisinde kalan bir ahlak düşüncesi ortaya koymuştur. Galenos’da olduğu gibi unsurların tabiatına tamamiyle bağılı

olmayan bu bakış ideal bir ahlak anlayışına dayanmaktadır. Nitekim irade devreye girdiği vakit birden çok iyi ve kötü oluşabilmektedir. Bunun önüne geçmek için ise ideal olarak belirlenmiş bir ahlak anlayışı gerekli olmaktadır. Sıcak tabiata sahip birinin öfkeli olması gerektiğini bildiren Galenos için faziletli olan nefsinde dengeyi tutturmak için öfkesini hilm ile yani soğukluk unsuruyla dengede tutması gerekmektedir. Ancak burada bir iradeden ziyade tabi bir hareket söz konusudur. Ve eğer kişinin tabiatında soğukluğa dair herhangi bir şey yoksa bu mümkün değildir. Kişinin tabiatında bulunmayan herhangi bir şeyi yapması mümkün değildir. Farabi'nin ahlak düşüncesi söz konusu olduğunda ise kişi sıcak tabiata sahip olsa dahi bunun üstesinden gelebilir ve öfkenin kötü olduğu ve iyi olduğu durumlara göre farklı tutumlar sergileyebilir. Bunu da ya nefsinin zapt ederek yapar ya da tekrarlayarak kendinde bir meleke haline getirir ve fazilete ulaşır. Kişinin iradesini kullanarak ulaşması gerektiği bir ideal vardır. Ancak buna ulaşmak için artık mizaç tek başına yeterli değildir.

Razi'de nüvelerini gördüğümüz irade fikri Farabi ile birlikte şekillenmiş ve faziletli olmak için iradenin de üzerinde yer alan ideal akli ahlaki kurallara ihtiyaç duyulur hale gelmiştir. Bu ideal ahlak kurallarına nasıl ulaşılabileceği sorusu Farabi'nin *el-medinetu'l Fazıla* eserinde cevaplanmış ve siyaset felsefesi böylelikle ahlaki bir boyut kazanmıştır. Farabi için insan, zaruri işlerini tamamlama ve en üstün hallere ulaşabilmeyi ancak bir meskende birçok topluluğun bir araya gelmesiyle sağlayabilir¹⁷⁹. Aksi takdirde mizacı ne kadar mükemmel olsa da eksik kalmaktadır. Çünkü kişinin mizacındaki mükemmellikleri ortaya dökebilecek bir toplumsal boyut olmadan bilfiil olarak kemale erme gerçekleşmeyecektir. Zira insan müstağni olarak kabul edilemez. İnsan bağımlılıklarıyla var olmaktadır. İnsanın kendi kendine yeter görülmesiyle ortaya koyulan anlayışlar çeşitli krizlere neden olmuştur. İnsan tabiatı gereği medenidir ve bağımlılıklarını, iradi olarak gerçekleştirdikleri bağımlılıklarla düzenlemeye başladıklarında, toplum dediğimiz bir varoluş şekli ortaya çıkmaktadır. Buradaki ilişkileri bir düzen içerisine sokmak ise ahlakiliği karşımıza çıkarmaktadır.¹⁸⁰ Bir toplumdaki bağımlılıklar düzenlendiği takdirde orada ahlak yani nihai mutluluk gerçekleşmiş olur. Bedenin sağlıklı olmasını mizacın itidaliyle ilişkilendiren Farabi bir toplumun itidal üzere olmasını da şehirde yaşayanların

¹⁷⁹ Farabi, *es-Siyasetü'l Medeniyye*, s. 69

¹⁸⁰ Tahsin Görgün, *İnsan Olmak ve Ahlak*, Ahlakın Temeli içinde, İlem Yayınları, s.29-36

ahlakına bağlamıştır. Böylelikle her bir insanın bizzat ahlakından yola çıkarak bir şehrin itidalini ele almıştır. Siyaset felsefesine geçiş yapan Farabi bu hususta da fizik ile ahlak arasında bir bağ kurmuştur.¹⁸¹ Devamında Farabi'nin insan bedeni ile şehir arasında yaptığı benzetmeler ile insanı bizzat kendi olarak ele almaktan ziyade toplumu içinde ele alması fizik ve ahlak bağıntısını daha büyük ölçekte değerlendirdiğini bizlere göstermektedir. Nitekim şehirle birlikte nübüvveti de bu bağıntı içinde bir yere oturttuğunu görebilmekteyiz.

İnsanların bir arada yaşamasını sağlayacak kişinin en mükemmel mizaca sahip olduğu ve böylece vahiy aldığı üzerinde duran Farabi, toplumu yönetmenin külli kaideleri gerektireceğini ifade etmiştir. Ancak bir peygamber hem külli hem de cüzi bilgilere sahip olarak bir toplumu en mükemmel şekilde yönetebilmektedir. Devamında gelenler ise bu yönetimi taklit ederek faziletli bir şehir oluşturabilmektedir.

Farabi, fizik-psikoloji-ahlak bağıntısını dikkate alarak bir ahlak anlayışı ortaya koymuş bu anlayışı nübüvvet ile de daha kapsamlı hale getirmiştir. Kişinin kendisini, tabiatını bilmesi, iyi olana yönelmesi ve peygamberin yönlendirmesi ile ortaya çıkan faziletli şehir her bir ferdi için iyi olanın gerçekleştirilmesini ve nihai saadete erişmenin yolunu açmaktadır. Galenos'un sistematik hale getirdiği mizaç teorisi Razi ile İslam düşüncesinde yer almıştır. Farabi ise kendinden önceki düşünürlerden tevarüs ettiği bu anlayışı yeni imkan alanları da açarak dönüştürmüştür. Meseleyi sadece fizik-psikoloji-ahlak bağıntısıyla sınırlı tutmamış buna bir de nübüvvet boyutu eklemiştir.

¹⁸¹ Farabi, *Fusulu'n Muntezaa*, s. 24

SONUÇ

Fizik-psikoloji-ahlak bağıntısı tarih boyunca çeşitli aşamalardan geçmiş ve bugün bir çözümlenmeyle yüz yüze kalmıştır. Psikoloji ve nörobilim alanında yapılan bazı çalışmalar bu bağıntıyı tekrar kurmaya odaklansa dahi sadece bir yönüyle konuyu ele almaları açısından bu çalışmalardan yeterince tatmin edici sonuçlar alınamamıştır. Söz konusu tez bu bağıntının kurulabilmesi için gerekli olan tarihsel süreç ve süreklilikleri üç önemli filozof üzerinden incelemektedir. Tarihsel süreçte bu bağıntının geçirdiği önemli evreleri incelemek bu bağıntının yeniden düşünülmesine imkan sağlamaktadır. Tez boyunca ele alınan üç isim de bu bağıntı için kilit isimlerdir. Galenos bu bağıntıyı sistematik olarak ele alarak, Razi iradeye de yer vererek, Farabi ise buna toplumsal bir boyut kazandırarak bu bağıntının işlevliliğini kazandırmışlardır. Her bir düşünürün tevarüs ettiği geleneği nasıl derinleştirerek dönüştürdüğünün incelenmesi bugün bu bağıntının yeniden nasıl ele alınacağına dair ip uçları barındırmaktadır.

Fizik-psikoloji-ahlak bağıntısı Galenos'le birlikte net olarak görülmeye başlanmış ve devamında çeşitli değişimlere uğramıştır. Galenos'un ele aldığı şekliyle bu bağıntı zorunlu bir görünüme sahiptir. Kişinin fizyolojisi, biyolojisi, psikolojisi ve ahlakı zorunlu olarak birbirini gerektirmektedir. *De Temperamentis* risalesinde mizaç teorisi üzerinden bu bağıntıyı temellendiren Galenos'a göre sıcaklık, soğukluk, yaşlılık ve kuruluk hallerinin birleşiminden oluşan sayısız mizaç saymak mümkündür. Ancak birinin ağır basmasıyla oluşan genel olarak 9 tür mizaç vardır ve bunlardan bir tanesi mutedil mizaçtır. Mutedil mizaç ise düşünen canlı olan insana hastır. Galenos'a göre mizaç ile ahlak o kadar birbirine bağlıdır ki kişinin mizacında olandan başka türlü hareket etmesi mümkün değildir. Eğer kişinin mizacında sıcaklık ağır basıyorsa fizyolojisinde kırmızı renkler görüldüğü, psikolojik olarak hızlı bir kavrayışa sahip olduğu gibi ahlaki olarak sinirli bir yapıda olacaktır. Bu durumda kişinin iradesinden bahsetmek mümkün değildir. Ahlak ise kişinin mizacında bulunan iyileri ortaya çıkartmasıdır. Ancak mizacında bulunmayan bir iyiliği ortaya koyması imkansızdır. Galenos bu bağıntıyı dört unsur, bunlardan ortaya çıkan mizaç türleri ve mizaçların her birinin özelliklerini sistemleştirmesi açısından

önemlidir ancak aralarındaki ilişkiyi zorunluluğa indirgemesiyle bu bağıntıda ahlak psikolojiyle yakından bağlantılı olan fiziğe indirgenmiştir. Kişinin mizacının dışında hareket edememesi özgür irade probleminin tartışılmasına yol açmış ve buradan hareketle kişinin mükellefiyeti hakkında da tartışmalar devam etmiştir.

İslam düşüncesi içinde farklı boyutlarıyla ele alınan fizik-psikoloji-ahlak bağıntısını bilen Ebu Bekir Razi kendinden önceki geleneği tevarüs ederek İslam düşünce geleneğinden hareketle mizaç teorilerinde karşılaşılan cevaplanamamış sorulara yanıt aramış ve bu teorileri dönüştürerek farklı boyutlar kazandırmıştır. Galenos'dan beri devam ede gelen mizaç teorisini açmazlarıyla yeniden ele alan Razi, kişinin iradesinin zorunluluk ilişkisi arasında göz ardı edilmemesi gerektiğine vurgu yapmıştır. Mizaç teorisini ve dört unsuru ayrıntılarıyla ele alan Razi bedendeki her bir organın mizacını ayrıntılarıyla açıklamıştır. Bedenin mizacının ise temel organların mizacında ağır basan tür olduğunu ifade etmiştir. Akıl ve vicdan üzerinde duran Razi, kişinin öfkelenip etrafına zarar vermesinin yalnızca sıcak mizaçla açıklanamayacağını ve aklın mizaç üzerinde etkin olduğunu ifade etmiştir. Buradan hareketle eğitimin mizacın değişmesinde etkili olacağını savunmuştur. Razi; fizyoloji, psikoloji ve akıl arasında bir denge kurmuş ve ahlak için aklın bedenin gerektirdiklerinden bağımsız kararlar verebilmesini şart koşmuştur. Ancak bu hususun devamında ortaya çıkan aklın neyin iyi olduğuna nasıl karar vereceği ve bedenden bağımsız davranırken hangi ilkeye bağlı kalması gerektiği gibi sorular yanıtsız kalmıştır. Galenos ahlakı bedenin gerektirdiği ile sınırlarken Razi iradeyi devreye sokmuş ancak iradenin neyi seçmesi gerektiği hususu muğlak kalmıştır.

Farabi, dönüştürerek kendine ulaşan mizaç teorisini tek yönlü incelemekten uzak durmuş ve tevarüs ettiği gelenekte köklü bir değişikliğe gitmiştir. Fizik-psikoloji-ahlak bağıntısındaki zorunlulukları tamamen ortadan kaldıran Farabi bu bağıntının hala anlamlı olduğunu da vurgulamıştır. Farabi için kişi ahlaki fiilleri yapmaya kabil olarak doğar. Fizyolojisi ve psikolojisi bazı faziletleri yapmak için kabildir, bazıları için ise kabil değildir. Ancak kişi kabil olmadığı faziletleri de nefsinin eğiterek yapabilme gücü kazanabilmektedir. Burada etkin olan ise kişide bulunan irade kuvvetidir. Ayrıca irade kuvvetinin faziletli bir toplumda ortaya çıkması daha kolaydır. Böylece Farabi, bu bağıntının tek bir kişi ile alakalı olmadığını hem bireysel hem de toplumsal bir boyut taşıdığını ileri sürmektedir. Mizacın kişinin ahlaklı olmasında tek etken olmadığını ifade eden Farabi, iradenin kişinin mizacını değiştirme yönünde etkili olduğunu ve bu gücü de

külli ahlaki kurallara göre yapabileceğini bunun da medinetu'l fazılada kazanılacağını ileri sürmüştür. Bu erdemli şehre başkanlık eden kişinin külli kaideleri bilmesi gerektiği bunun da Aşkın Varlık'tan gelen bilgi ile sağlanabileceği üzerinde durmuştur. Bununla birlikte ahlak ve sorumluluğa dair oluşan sorulara da cevap vermiştir. Ancak Farabi'nin ortaya koyduğu bağıntı nihai noktaya gelmemiştir. Her bir düşünür tevarüs ettiği geleneği derinleştirip dönüştürme vazifesini üstlenmiş ve bu bağıntı Farabi'den sonra da farklılaşmıştır. Kimi zaman daha da derinleşmiş kimi zaman ise yüzeyselleşmiştir. Söz konusu tezde ele alınan süreç bu bağıntının net bir şekilde kuruluşunda olgunlaşana kadar olan dönemi kapsamaktadır. Bu sürecin, söz konusu bağıntının bugünkü durumunun tespiti için kullanılması gerekmektedir.

Her ne kadar fizik-psikoloji-ahlak bağıntısı bir çözülme ile karşı karşıya kalmışsa da günümüzde daha önce değinildiği üzere gelişim psikoloji ile neuroscience (sinirbilim) çalışmaları bu bağıntıyı bir yönüyle de olsa incelemektedirler. Gelişim psikolojisi ve sinirbilim çalışmaları bu bağıntının doğru bir şekilde ele alınmasının bugün hala ihtiyaç olarak görülüp görülmediği sorusunu akla getirmektedir. Bu bağıntının kurulması için bu iki alan yeterli midir? Farklı çalışma alanları ile bu bağıntıyı kurmak ne derece mümkündür? Bu bağıntı tekrar kurulduğunda evrensel bir ahlak anlayışına ulaşmak mümkün olacak mıdır? Ancak kapsayıcı bir çalışma sonucu kurulabilecek olan bu bağıntı ahlakın irade ile olan bağıntı da kurabilecek midir? İradeye bağlı olarak oluşacak mükellef olma ve hukuki yaptırımların kaynağı problemine ne gibi cevaplar verilecektir? Bu ve benzeri birçok soru bugün cevaplanmayı beklemektedir. Ahlak çalışmaları bu sorulara cevap üretebilmelidir. Bu çalışma bu sorulara cevap verme iddiası taşımasa da bu soruların cevaplarını bulmak için gerekli olan bu alanda yaşanan sürecin bilinmesine bir katkı yapmayı amaçlamıştır.

KAYNAKLAR

- Adamson, Peter, *Abu Bakr Al-Razi, The Spiritual Medicine*, The Oxford Handbook of Islamic Philosophy, Oxford University Press, America, 2017
- Akyol, Aygün, *Ebû Bekir Râzî ve Felsefî Düşünce Sistemi*, Journal of Islamic Research. 2019;30(1)
- Anderson, Steven W., *Impairment Of Social And Moral Behavior Related To Early Damage In Human Prefrontal Cortex*, Nature Neuroscience, 2:11, 1999
- Aydınlı, Yaşar, *Farabi*, İsam Yayınları, İstanbul, 2008
- Bardakoğlu, Ali, “Ehliyet”, DİA
- Bedevi, Abdurrahman, *el-Felsefe ve'l Ulum İnde'l Arab*, el-Müessetü'l Arabiyye, Beyrut, 1981
- El-Buhari, Abdülaziz, *Keşfü'l Esrar*, tah: Abdullah Mahmud Muhammed Omar, Dar'ul Kütübü'l İlmiyye, Beyrut, 1997, c.4
- Calinus, *Cevamiu'l İskenderiyyin*, Calinus ; terceme Ebû Zeyd Huneyn b. İshak el-İbâzi Huneyn b. İshak ; ed. Fuat Sezgin, Goethe University, 2001
- Calinus, *Muhtasar Min Kitabu'l Ahlak li-Calinus*, Nşr: P. Kraus, Külliyyetu'l Adab bi'l Camiatil Mısıriyye, c.5, Kahire, 1937
- Demirli, Ekrem, *Şehir ve Peygamber Ahlaki Bir Varlık Olarak İnsanın Gelişim Sürecinde Şehir ve İctimai Hayat*, Sabah Ülkesi Dergisi, sayı:43, Nisan 2015
- Donini, Pierluigi, *Psychology*, The Cambridge Companion to Galenos içinde, Cambridge University Press, Cambridge, 2008
- Erbaş, Havva Melike, *İslam Ahlak Düşüncesinde Huy Kavramı Hulk Terimi Üzerine Felsefi Bir İnceleme*, Yüksek Lisans Tezi, (Marmara Üniversitesi, 2019)
- Farabi, *Arau Ehli'l Medinetu'l Fazıla*, Müessetu Hindawi, Mısır, 2016
- Farabi, *Kitabu'l Mille*, Daru'l Meşrik, Lübnan, 1986
- Farabi, *Uyunu'l Mesail*, Kitabu'l Mecmua Li Farabi içinde, Matabatu's Saade, Mısır, 1908
- Galenos, *Fi Enne Kuva'n Nefs Tevabi Li Mizaci'l Beden*, el-Felsefe ve'l Ulum İnde'l Arab içinde, el-Müessetü'l Arabiyye, Beyrut, 1981
- Galenos, *On The Passions And Errors Of The Soul*, terc. Paul W . Harkins, Ohio State University Press, USA, 1963
- Görgün, Tahsin, “İnsan Olmak ve Ahlak”, *Ahlakın Temeli* içinde, İlem Yayınları
- Habermas, Jürgen, *Moral Consciousness and Communicative Action*, Christian Lenhardt (Translated by), Sherry Weber Nicholsen (Translated by), MIT Press, 2015
- Hankinson, R. J., *Philosophy of Nature*, The Cambridge Companion to Galenos içinde, Cambridge University Press, Cambridge, 2008
- Hayyan Cabir Bin, *Muhtâru resaili Cabir b. Hayyan*, thk. Paul Eliezer Kraus, Mektebetü'l-Hancı, Kahire, 1354
- İbn İshak, *Hunayn Ibn Ishaq On His Galenos Translations*, edt: John C. Lamoreaux, Brigham Young University, 2016
- Karaman, Hüseyin, *Bir Biyografi Denemesi: Ebû Bekir Er-Razi*, Çorum İlahiyat Fakültesi Dergisi, 2004/2, c. 3, sayı: 6

- Karaman, Hüseyin, *Ebû Bekir er-Râzî: İlâhî Gölgesinde Bir Filozof*, İslâm Felsefesi: İslam Felsefesi Tarih ve Problemler içinde, editör: Cüneyt Kaya, TDV Yayınları, İstanbul, 2018
- Kaya, Cüneyt, *Farabi*, İslam Düşünce Atlası içinde, c.1
- Kaya, Mahmut, “Ebu Bekir Razi”, DİA içinde, c. 34
- Kaya, Mahmut, “Farabi”, DİA içinde, c. 12
- Kenny, Anthony, *Antik Felsefe*, Küre Yayınları, İstanbul, 2011
- Kraus, Paul, *Muhtasar min Kitabi'l Ahlak Li-Calinus Giriş Yazısı*, Külliyyetu'l Adab bi'l Camiatil Mısriyye, c.5, Kahire, 1937
- Kuşlu, Harun ve Metin Aydın, *Galenos Düşüncesinde Mizacın Ahlakı Tesiri*, İslam Düşüncesinde Mizaç Teorileri içinde edt, M. Zahit Tiryaki-Kübra Bilgin Tiryaki, Nobel Yayınları, Ankara, 2016
- Kutluer, İlhan, “Calinus”, DİA, c.7
- Kutluer, İlhan, *İslâm Felsefesinde Ahlak İlminin Teşekkülü*, (Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi, 1990)
- Marazziti, Donatella, *The neurobiology of moral sense: facts or hypotheses?*, Annals of General Psychiatry 2013, 12:6
- Parıldar, Sümeyye, *Farabi Felsefesinde Mizaç Teorisi*, İslam Düşüncesinde Mizaç Teorileri içinde edt, M. Zahit Tiryaki-Kübra Bilgin Tiryaki, Nobel Yayınları, Ankara, 2016
- Platon, *Phaidros*, Say Yayıncılık, İstanbul, 2017
- Plotnik, Rod, *Psikolojiye Giriş*, Kaknüs Yayınları, 2009
- Er-Razi, Ebu Bekir, *et-Tıbbu'r Ruhani*, içinde: Felsefe Risaleleri -Razi-. İstanbul: Yazma Eserler Kurumu, 2016
- Er-Razi, Ebu Bekir, *el-Medhalu's Sağır İla İlmu't Tıb*, Sittu resail mine't-türasi'l-Arabi'l-İslâmî. / thk. Abdüllatif Muhammed el-Abd., Mektebetü'n-Nehdati'l-Mısriyye, Kahire, 1981
- Er-Razi, Ebû Bekr, *el-Mansur fi't Tıb*, Müessesetü'r Risale Naşirun, Beyrut, 2019
- Rocca, Julius, *Galen On The Brain*, Brill, Leiden-Boston, 2003
- Singer, P. N., *Galen and the Philosophers: Philosophical Engagement, Shadowy Contemporaries, Aristotelian Transformations*. Bulletin of the Institute of Classical Studies. Sayı: 114 (2014)
- Steiris, Georgios, *Farabi'de Erdemli Şehir ve İnsanın Mutluluğu Üzerine*, Sabah Ülkesi Dergisi, sayı:43, Nisan 2015
- Tiryaki, Kübra Bilgin, *Ebu Bekir er-Razi Düşüncesinde Mizaç Teorisi*, İslam Düşüncesinde Mizaç Teorileri içinde edt, M. Zahit Tiryaki-Kübra Bilgin Tiryaki, Nobel Yayınları, Ankara, 2016
- Tiryaki, M. Zahit ve Kübra Bilgin Tiryaki, *İslam Düşüncesinde Mizaç Teorileri*, İlem Yayınları, İstanbul 2016
- Türker, Ömer, *Hayat, Mizaç ve Ahlak: İyi ve Kötü Bilgisinin İnsani Bünye ile İlişkisi*, Sabah Ülkesi Dergisi, Sayı 62, Ocak, 2020
- Umut, Hatice, *Farabi Felsefesinde İnsanlık Mahiyetinin Taşıyıcı Tikelinden Ahlak ve Siyasetin Öznesi Olan İnsana Geçişin Serüveni*, İnsan Nedir? içinde, Editör: Ömer Türker, İLEM Yayınları, İstanbul, 2019
- Umut, Hatice, *İnsan Doğası Temelinde Farabi'nin Toplum ya da Devlet Görüşü*, Divan Disiplinlerarası Çalışmalar Dergisi, c. 14, sayı:27, 2009

Usaybia, İbn Ebi, *Uyunu'l Enba' Fi Tabakatı'l Etubba*, Neş: Nizar Rıza, Dar Mektebetu'l Hayat, Beyrut, 1965

Walters, Kotrc RF, KR, *A Bibliography Of The Galenic Corpus. A Newly Researched List And Arrangement Of The Titles Of The Treatises Extant In Greek, Latin, And Arabic*, Trans Stud Coll Physicians Phila, 1979;1(4)

Walzer, Richard, *New Light on Galen's Moral Philosophy. The Classical Quarterly*, Cambridge Journals, Cambridge, 1949 sayı: 43

ÖZGEÇMİŞ			
Adı, Soyadı	Refika		Angkasa
Doğum Yeri ve Yılı	İstanbul		1995
Bildiği Yabancı Diller	Arapça		İngilizce
ve Düzeyi	Çok İyi		İyi
Eğitim Durumu	Başlama - Bitirme Yılı		Kurum Adı
Lise	2009	2013	Kartal Anadolu İmam Hatip Lisesi
Lisans	2013	2018	İstanbul 29 Mayıs Üniversitesi
Yüksek Lisans	2018	2020	İstanbul 29 Mayıs Üniversitesi
Doktora			
Çalıştığı Kurum/lar	Başlama - Ayrılma Yılı		Çalışılan Kurumun Adı
1.			
2.			
3.			
Üye Olduğu Bilimsel ve Mesleki Kuruluşlar			
Katıldığı Proje ve Toplantılar			
Yayınlar:			
Diğer:			
İletişim (e-posta):	rfkynk@gmail.com		
Tarih		09.09.2020	
İmza			
Adı Soyadı		Refika Angkasa	

